

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА VII.

За липень 1902 року.

ЗМІСТ

семої книжки за липень 1902 року.

	Стор.
Весняні вечери, Лесь Гр...	1—2
На старі теми, Івана Франка	3—4
Поворот, повість Володимира Лаврівського	5—36
Акула, оповідання Одарки Романової	37—70
Із оповідань О. Яблоновського: Дебют, переклад Гр. Коваленка-Коломацького	71—85
Із поезій Яна С. Махара: Наполеон, переклад Остапа Луцького	86—88
—	
На новий шлях, Педагога	1—14
Михайло П. Старицький, Ів. Франка (кінець)	15—26
Наукові листки:	
V. Вулькани, Ів. Раковського	27—49
VI. Виклади проф. Масарика в Чикаго, Ів. Франка	49—51
VII. Столітні роковини уродин І. Ленрота, В.	51—63
Хроніка і бібліографія	1—11

Літературно-науковий

В І С Т У Н И К.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

За редакцію відповідає: **Володимир Гнатюк.**

Річник V. Том XIX.

У ЛЬВОВІ, 1902.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

841.7105

LIT

v. 5

no. 7-9

З М І С Т.

	Стор.
Весняні вечери, Леся Гр...	1—2
На старі теми, Івана Франка (VI—VII)	3—4, 91—92
Із поезій Надії Кибальчич:	
I. Спогад. II. Маленька пісня. III. Ранком	89—90
Із поезій Івана Плешкана	90
Із поезій Митра Короля	90—91
Із поезій Сергія Павленка:	
I. Як би мені голос. II. Де щастя?	185—186
Із поезій П. Карманського:	
I. На чужині. II. О Лето!	186—187
Із поезій Ілька Гаврилюка	188—189
Із азіятських малюнків В. Р—ка:	
I. На чужині далекій	189—190
II. Зірки на землі	190—192
Плавні горять, Дніпрової Чайки	192—194
Поворот, повість Вол. Лаврівського 5—36, 93—136,	195—211
Акула, оповідання Одарки Романової	37—70
На рідному перелозі, Олександра Журбенка:	
I. Ти побідив...	137—144
II. Неждана рецензия	144—155
Ідеаліст, оповідання Гр. Коваленка-Коломацького	212—222
У столярні. Із моїх споминів, Івана Франка	223—240
Чайка, оповідання Наталки Полтавки	241—253
Мінятюри:	
I. На річці, В. Поточного	156—161
II. Штрьоф (кара), Ілярія Карбулицького	162—164
III. На провесні, А. Веретельника	164—166
—	
Із поезій Яна С. Махара: Наполеон, переклад Остапа Луцького	86—88
Із англійських поетів. Перекл. П. Грабовського: (Із Лонгфелльо I—II, із Теннісона, із Вальтера Скота, із Гольдсмита)	182—184
Із французьких поетів; (Далека Царівна, із Д. Ростана, перекл. А. Кримського. Любовна літанія, із Ж. Роденбаха, перекл. І. Франка)	254
Із „дияльогів“ Джакомо Леонарді. Переклад П. Карманського:	
I. Розмова Землі з Місяцем	174—179
II. Розмова вчителя гуман. наук та Салюстія	179—181

	Стор.
Із оповідань О. Яблоновського, переклад Гр. Коваленка-Коломацького: Дебют	71—85
Із словінських письменників, переклад Гр. Тимошука: I. І то любов, II. Нужда, III. Кри- ниця — ескізи Зофки Кведерової	167—169
IV. Пізнанє — опов. Фр. Мешка	169—173
Із гуморесок Антона Чехова, переклад Марії Грушевської:	
I. Вилізло шило з мішка	255—258
II. Кінське наввиско	259—262
III. Мнюх	262—266
IV. Книга зажалень	266—267
V. Мислитель	267—270
VI. Ордер	270—273
VII. Обмова	273—276

На новий шлях, Педагога	1—14
Михайло П. Старицький, Ів. Франка (кінець)	15—26
Дмитро Маркович. Літературна характеристика С. Волоха	54—75
Справа українсько-руської гімназії в Ста- піславові, В.	114—122
Вистава Родена в Празі, О. Луцького	123—127
Новини нашої літератури:	
I. Вік 1798—1898, Івана Франка	100—102
II. Палій, істор. опов. Д. Мордовця, оцінка Віль- хівського	102—104
III. Іван Семанюк (Марко Черемшина), Карби, оцінив М. Грушевський	128—134
Уряд і горілочна монополія, В. Мировця	105—113
Раси Європи і їх історичні взаємини, Дра Владислава Олехновича, переклав В. Г. 76—94,	135—151
Із славянських літератур. Огляд за рік 1901:	
I. Болгарська література в р. 1901. Перек. Остапа Луцького	95—99
Наукові листки:	
V. Вулкани, Ів. Раковського	27—49
VI. Виклади проф. Масарика в Чикаго, Ів. Франка	49—51
VII. Столітні роковини уродин І. Ленрота, В.	51—63
VIII. Народня просвіта і медицина в Полтавській губ., С. П — ри	152—154
IX. Баптисти й Мальованці, Ів. Франка	154—160
Хроніка і бібліографія	1—11, 12—23, 24—34

Весняні вечери.

Присвячую

Арусі Хоминській.

Тоді сонце буде низько над заходом.

Його золоті проміння будуть лягати на землю, що пасмами з'орана, пасмами покрита зеленою, і будуть цілувати на добраніч її чоло. Як мама рідна вповиваючи дитину кладе її до сну.

З далеких піль будуть вертати орачі з плугами, що будуть вилискувати ся до сонця. Вони будуть снувати ся одні за одними спадистими, мережаними горбками і будуть погейкувати на воли. Будуть зближати ся повагом у село, а на зустріч їм будуть вибігати маленькі діти.

Десь зпоза тих горбочків буде летіти уриваний голос пастихувів і бляєнь овець; здойметь ся курява, що посуветь ся сільськими доріжками, засадженими вербами і закотить ся в село.

Тай ті поля і ниви, що цілий день роїли ся людьми, попустіють і поглухнуть; ціле весняне життя по них буде тікати в село, під стріхи...

А сонце, як велика огниста куля, буде котити ся за гори. Воно закрасить кровю ціле небо і ті хмари, що на ній зависнуть. Такі будуть хвилі...

Відтак ті рожеві і золотисті хмарки потахнуть і розплинуть ся в безконечну синяву неба.

Останні проміння будуть тікати летом за сонцем. На вікнах погасне їх усміх, почорніє ріля, а озимина і дерево обсують ся темним оксамітом.

Буде смеркати...

Поволи уступати-ме вечірня заграва все на захід, а темна тїнь землі буде вповивати село. Селити-ме ся по з'ораних полях, по зелених житах і конюшинах, буде обсновувати хати і білі від цьвіту вишні. Обвивати-ме темною плахтою верби і вербові корчики і чорні хрести при дорогах. Все далі й далі буде стелити ся в своїм поході...

А над селом буде хилити ся темно-голубе небо і всі зьвізди, що вслухувати-муть ся в тихі шепоти весняної природи.

То здалека буде доносити ся шум ріки по каміню і голоси безлічи жаб і хмарки сивої мраки, що стелити-ме ся по долинках.

І тихенький вітрець буде будити ся, плисти по-при землю і колисати зеленими вершками озимини. Леготом своїм хитати-ме совні листки і буде всотувати ся в білий цьвіт вишень... Так тихо, тихонько...

І немов боячи ся нарушити той чарівний, сьвятий сунокій вечера, малий хлопчина буде ходити легенько по мягкій траві. Йому буде так легко на серці, так мило... Він буде дивити ся в небо засаджене безлічю зір, слухати ме таємної пісні природи і буде молити ся. Не молитвою слів він буде молити ся, але молитвою душі. Що в тій молитві сама душа, чиста і сьвята, лине до Бога, не судді строгого, а до тата найліпшого. Але тої молитви ніхто сказати не годен, може її лише відчути глибоко...

То так хлопець буде молити ся.

Він слухати-ме, як десь далеко на полянах тужлива парубоцька пісня відівветь ся і за нею ще тужливійша сопівка. І в його серці розвалить ся така велика любов до людей, усіх, усіх...

Він буде сідати під цвітучою яблінкою на мягкій, оксамітній траві. Його головка буде опадати поволи і він буде засипляти. Сон ясний як промінь сонця буде снувати ся йому поперед очи.

Але мама вийде з хати і візьме його на руки і пригорне до грудий і буде цілувати з любовю його гладеньке чоло.

Так тихо, тихо...

Лише темно-голубе небо засіяне зьвіздами, буде хилити ся над селом...

Боже, чому-ж так скоро минули для мене весняні вечери, ті одинокі щасливі хвилі в моім життю!

Лесь Сп...

На старі теми.

VI. Головки веселими піснями світть пов'їдають.*)

То був чудовий місяць май,
Цвили вже бази й троянди...
З старої віллі на весь гай
Плив голос панни Ванди.
Співа до цитри, аж зовсім
Захрипла в віщих трудів:
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
„Бодай ся когут знудив!“

Ось жнива. Скочно граючи
Женців проводить банда,
А в віллі не вгаваючи
Співає панна Ванда;
Чи день, чи ніч, чи дощ, чи грім,
Чи крик сорокопудів...
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
„Бодай ся когут знудив!“

Вже осінь. Яблока стрясли,
Капусту в пень рубаєм,
А панна Ванда знай співа
У віллі там під гаєм.
Чи в коршмі крик, чи в церкві дзвін
Луна з усіх усюдів, —
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
„Бодай ся когут знудив!“

Потис мороз, вітри ревуть
І сніг поля вкриває;
В безлюдній віллі все ще чуть:
Бреньчить щось і співає.

*) Див. кн. V, стор. 99—100.

Блукає голос серед стін
 Захриплий з віщих трудів:
 Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
 „Бодай ся когут знудив!“

Пять день хуртовина ревла,
 На шестий день ослабла;
 Всю віллю снігом замела,
 І Ванда закоцябла.
 Та дух її на місці тім
 Що ночі ще марудив:
 Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
 „Бодай ся когут знудив!“

Минуло много, много літ!
 Де гай був, нині зілля;
 Заріє кропивою весь слід,
 Де та стояла вілля.
 Та в глупу північ в місці тім
 Чуть бренькіт страхопудів:
 Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
 „Бодай ся когут знудив!“

Чого-ж та бідна душенька
 На місці тім заклята?
 Чого покутує, немов
 Убила маму й тата?
 І чом ту саму пісню всім
 Небіжечка співає?
 Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
 Бо иньшої не знає.

Д. 20/V 1902.

Іван Франко.

П О В О Р О Т.

Повість

Володимира Лаврівського.

I.

Старий погладив довгу, сиву бороду...

— От тобі сторона, хоч гуляй!

А сторона вся купала ся в багатім підвечірнім сьвітлі. Далеко краями виднокруга губила ся вона в ясній півмраці. Тягли ся села за селами, увінчані зеленими деревами. Рівний і свобідний виднокруг ширшав над берегами спокійної Солокії.

Спертий на грубім, сукатім костурі, стояв старий як прикований, вліпивши в безмежну рівнину тихі, ясні очи.

— Тут я жив, тут з нею розстав ся і тут умирати хочу! — мурмотів під носом.

Тай здавало ся, що його спокійний і довгий погляд, яким тепер міряв рівнину, то одна частина широкої сторони, „з котрою зріс ся і де захотів умирати“.

Плечі мав широкі і непохитно ставляв ідучи старечі ноги. Здоровий був і кремезний, як би виклепаний з зеліва, твердо опирав ся на палиці кістястими без товщу руками, брунатними від горячих лучів сонця.

— Тямиш? — казав, звертаючись до свого молодого товариша. — Ти ще був тоді дитиною... Мало що не тою порою, як сьогодні — ні, троха раньше, літом, серед вакацій — нерав гнало ся верхом тими доріжками.

— Там бачиш Тушків, тут наш старий Белз із мурованими верхами сьвятинь, а там аж ген Ворохта. Гей, гей! не ті то часи!

Але сторона та сама! Ба, ще рівнійша і вигіднійша, від коли постинали пани ліси, щоб було ширше дивити ся на сьвіт. Так, так, уже майнула з горою десятка літ!

— З горою десятка літ! — бурмотів молодий товариш, не відриваючи своїх очий від того дива, яке йому показував старий.

— Село за селом, одно таке самісіньке, як иньше. Безмежні рілі чогось мов сумно порозкидані. Сторона дещо меланхолійна, а врешті нудна. Простий мотив і більше нічого.

— Бувають на сьвіті більше розмаїті в глибокому начеркови, веселійші і красні. А преці, коли глядиш, огортає твоє почуване дивний, теплий неспокій і разом щось тягне тебе сюда.

Нагло вірвав і наляканими очима глянув молодий на старого.

Лице старого сяло, як кавалок західного виднокруга, що яснів засипаний богацтвом сонішнього до спочинку наклоненого сьвітила.

У молодого дрігнули кутяки повних, червоних губ. Стояв тепер похиливши чорновоосу голову і тужні, чорні очі втопив у стерниско пустої рілі. В його заживній уже дещо появі стояв начертаний внутрішній неспокій: безсильно обвисли повні рамена і дві зморщини явили ся межі густими бровами. Одягнений в ширококрисий, чорний капелюх, дивив ся Іван Грабар добру хвилину на малого, чорного пса, що довгу морду ласкаво зверяв у сторону молодого чоловіка, радісно граючи хвостом.

Врешті погладив Іван Грабар собаку, взяв старого товариша під руку і певним, гордим двигненням рамен завернув назад на доріжку, в якої були перед хвилею зійшли.

Широкий виднокруг остав ся по заду їх плечий.

І в миг вирівняли ся Грабарові морщини.

— Не дивниця, скоро чоловік затрепенеть ся над тим, що колись солодило перші пориви його молодости. Се трівкий і хороший образок, молодче!

— Байдуже! — говорив трицятилітній Грабар. — Се на потім, на старість. На разі треба буде пожити чимсь иньшим, не споминами...

— Сьвіт тобі, брате, отвором! Ступай!

І вони ступали, молодий і старий, тою доріжкою, що крутила ся поміж полями.

Спертий на рамени молодого старий молодів, а молодий ішов наперед уже посвистуючи.

Малий пес, веселий і свавільний, пускав ся як стріла наперед і котив ся, майже доторкаючи землі своїм довгим, грубим черевом. То знов приставав, обертав ся. А поставивши в-укіс нерівні ноги, показував ясно-жовті пляма на своїй сильній і широкій груди.

Доріжка вела на хребет горбів, що околювали рівнину з північної сторони. На право і на ліво тяглись широкі поля. Ген глибоко в долині простяглись безмежні луки над берегами Солокії. Дальше лежали одна коло одної грядки з зеленолистими, твердими головками капусти і вже поорані стерні по стятім збіжю, а на самім хребті горба розстелив ся широкий лан двірської конюшини.

Місцями пас тут дехто свою худобину. Скулений сидів пастих, тримаючи під пахою жовті стебла соломи, з якої виплітав зубцьоваті пасма на капелюх. Біля него лїниво ступаючи пасла ся корова; згнула в низ довгу шию і біла худощавий хребет тяжким хвостом.

З боку підкрадав ся чоловік. Його лице було довге і суворе; він тримав у руці грубий і дуже покручений костур, загнаний в горі в каблук. Через його груди й плече біг широкий ремінь, а на грудях світила ся жовта, кругла бляшка. Він заходив пастихови вза плечий і гукав над самим ухом:

— А квіток де?

Хлопець ані глянув, сягав за пазуху по квіток і польовий ішов дальше.

— За такий квіток добре оплачуєть ся неодна бідна вдова! — сказав старий до Грабара. — Добрий се інтерес для жидівського посесора!

— Чого-ж платять?

— Бо мусять, він їх має в своїй кишені! Худоба голодна, стерню ледви порожню сейчас орють!

— А ті, що ровами пасуть?

— Се має бути вільне!

Ровами пасли, ведучи худобу на посторонках. Дехто пас без уязи, раз-у-раз завертаючи корову з конюшини в рів. Пасли там і коні.

Невеличкий хлопчина стояв на дорозі, вбраний у міщанську, довгу і дуже обдурту блюзу. На лиці був блідий, криво ставляв широкі губи і добував із себе якісь незрозумілі звуки. Стягнув шапку з голови перед тими, що з ним зрівняли ся.

— Німий! — казав Грабарови Осоховський (так звав ся старий). — Незнаного він роду! Відки приходить до села, ніхто не знає: побуде якийсь час і знов пропаде, знов ніхто не знає, куди?

Так розмовляючи стали вони доходити до того місця, де одна бічна польова доріжка зливалася з тим гостинцем, яким вони йшли. Доріжка бігла поперек конюшини, самою серединою лану, була вузка і вела з низу на горб.

Ідучи вони вже здалека завважали пару кінських голів, що добували ся вузкою доріжкою на верх горба. За тим виринув зза горба високий, стіжковатий, вузкокрилий, солом'яний капелюх, а під ним чорне, осмалене личко молодого їздця. Що раз то виднійше стали ті появи впливати з низу, поки на впослід не забаламкали босі ноги невеличкого хлопця на роздутих боках мізерних коненят і поки не станули худощаві, кінські зади на самому версі горба.

Хлопчина може десятилітній сидів на коні; другого коня тримав на посторонку обведеним довкола шиї.

Не було в тій появі хлопчини, що певно вів коні з пасовиска, нічого незвичайного. Тож Іван Грабар, як і Осоховський, були-б ту появу скоренько затерли в пам'яті, коли-б не заколот, що вчинив ся в глибині горба, в тій хвилині, коли Грабар і старий Осоховський саме мали зрівняти ся з їздцем і кіньми.

Кілька людських голів стало добувати ся зза горба того лану. Люди ті летіли і кричали:

— Тримай! тримай!

І стали добігати до кінських задів. Хлопчина, що сидів на коні, оглянув ся. Мусів налякатись двох великих псів, що гавкаючи забігли коням з переду і досягали їх ніг, бо згорнув рамена до себе і прутом стягнув коня в бік; тим більше, що ті люди, які бігли з заду, тровили псів і зі всіх сил кричали:

— Тримай! тримай!

Отже вчинив ся заколот. Дав ся чути сильний тупіт кінських копит і туман сивого пороху підніс ся в гору; коні наставивши вуха летіли.

Однак пустили ся вони летіти не простою дорогою, а скрутили в бік і влетіли в саму середину лану з конюшиною.

Хлопчина підскакував на кінськїм хребті, як гнучка пилка. Злетів йому в голови капелюх, потім став він сам хитати ся. Три парубки вже досягали його. Всі три були молоді, вимахували

палицями і дуже кричали. Роздівнявши руки і сукатий костур піднявши в гору, садив повагом польовий. Кричав охриплим голосом:

— Квіток де? — і грозив хлопцеві костуром.

Цілий той похід замикав їздець на кони. Густу його бороду і довгі пейса підіймав вітер у гору; він рівно як хлопець вистовкав своїм задом острій хребет гнідого і покритого великими, ясно-жовтими цятками коня.

Грабар і Осоховський приспішили кроку.

— Ловлять шкідника! — сказав старий.

— Він же їхав доріжкою, не шкодою.

— Але бачиш, як його вігнали в конюшину?

Тим часом хлопчина впав із коня на землю. Хтось, що біг, копнув задиханого і наляканого ногою. Хлопець розчинив тонкі, бліді губи і жадно став вдихати воздух у грудь. Чвалом побігли коні дальше. За ними пігналися двірські нарубки, побіг польовий, а на кінці потрясся на кінських хребті Жид-економ.

Коло хлопця з'явилася баба. Дрібцем бігла з долини і біжучи роздівмала руки. Бачила, як цілий той похід повівся вітром наперед, як хтось допав коний і всів на одного з них і як те все пігнало дорогою, висадженою старими, тонкими тополями; бачила відчинені губи і налякані очі хлопчини, що задиханий лежав коло конюшени. І ось вона станула коло нього, роздівняла ще ліпше руки і кликнула:

— Ой, Господи! а то що?!

Хлопчина піднісся.

Невеличким сухим кулачком лівої руки заперся о землю і пригорнув скорчену праву руку міцнійше до тіла. Стягнув лице в бодю.

— Коні забрали!

— Га, а ти чого дав?

Баба стала кулаками обкладати хлопця по плечех.

— Мамуню, я невинний! Вони нагнали, нагнали... а я впав, упав...

Однак вона біла і біла, щоб прийти знать самій до пам'яті. Її чорні очі палахкотіли огнем, а короткий і круглий як гук ніс стояв грізний з двома широко відчиненими дірками на верхи.

Старий Осоховський надійшов і живо хопив бабу за руку.

— За що беш хлопця?

— Ой паноньку! — стала нараз плакати баба. — Забрали, коні забрали до двора, за ні-ва-що забрали! В шкоду самі нагнали! Бог сьвідком! Ой порадьте, ой ратуйте! — заводила.

— За справу станемо вже тобі сьвідками і кривда тобі вернеться! А ти дурно хлопця не бий! Вечір, як усьо верне з поля, прийди до двора!

Осоховський обіцяв поговорити з посесором і баба дякуючи отерла сльози собі й хлопцеві. Підійняла його з землі і стала допитувати ся, чи не потовк ся міцно; хлопчина не сказав нічого, лише дужше стягнув праве рамя до боку.

З тим вони пішли.

Грабар і Осоховський стали дальше йти доріжкою, якою надійшли. На лиці Грабара малювало ся счудуване. Знов виступали морщини між бровами і знов грали кутики губ.

— Так то ведеть ся інтерес! — говорив старий. — Гроший парубкам наганяеть ся; лиха заплата гонить їх летіти за такими зарібками й нагородами. Ба, в сей спосіб призбируеть ся і собі якогось відшкодованя і воно робить не малу сумку на рік.

— Сеж неправне!

— Хто питає!

— Рабунок, се річ гідка, просто нечувана! — кликав Іван Грабар.

— Диви ся, мій молодче, а може побачиш ще цікавійші прояви нової системи господарки в нашім селі, чим отея! — казав старий Осоховський.

Похнюпивши голови йшли вони вже дальше мовчки.

Сонце пускало з себе останні золотисті струї, коли Осоховський і Грабар станули на горбку поміж трьома хрестами. Тут сходили ся три дороги. Одна з них висаджена посохлими тополями, була північна і вела просто до двора; дві иньші розбігали ся на схід та на захід. На зустріч кождої стояв високий, деревляний хрест, колись крашений на червоно, зелено та біло. Їх краску вирівняв час і непогода і нині стояли вони всі три суворі, темні і брудні. На перехрестю кожного з них висів прибитий металевий знак: серце, котвиця і невеликий хрест.

То ще небіжка графиня веліла їх свого часу поставити графови на памятку своєї горячої, вірної любови. „Віра, надія і любов“ замикали ту просту дорогу, що виділа ся з вікон її кімнати,

куди біг її тихий погляд із того часу, як невилічима недуга прикувала до постелі бідне, хоре її тіло.

Стояв з того горбка найширший вид на чудову безкраю околицю і в ній мабуть потонули гадки молодої дівчини, що лицем звернена в сторону заходового сонця стояла на горбку між трьома хрестами, зложивши обі долоні на парасольці.

З під ясного, солом'яного капелюха, перев'язаного широкою, білою стяжкою, виглядали м'яккі обриси молодого лица і сьміяли ся гнучкі кутики тонких губ. Тихий погляд великих, ясних очей стрічав тих, що зближали ся, Грабара й Осоховського, питаючо і разом якось благально. Невеличка грудь дівчини, стягнена ясною блюзкою, опоясана червоною крайкою, ласкаво похилила ся на їх привитань. Живою, легкою ходою підійшла ближше, подала Грабарови руку і взявши старого під рамя, глянула добрим, щирим поглядом в очи.

— А я жду на вас, татку, на тім горбку від шів години!

Її голос був м'який і легкий, як подув вечірного леготу.

— Чого-ж ти не зійшла дорогою в долину? Ми там очікували тебе, голубко!

— Коли-ж я так люблю дивити ся з сього горба!

Тут її погляд стрівив ся з Грабаровим і сейчас згубив ся. Дівчина міцнійше притулила грудь до рамени старого. Той згорнув рамена до себе, погладив ніжну, тоненьку руку дівчини і похилив стару голову в низ. Цілий віддав ся сердечному стискови дорогої дитини.

Грабар глядів на неї, як стояла на горбку, втопивши погляд великих очей у безмежну далечинь... Ту дівчину застав він уже вчера па тім самім місці, осяяну лучами заходового сонця. Огорнув його неспокій. Нетерпливо став чогось шукати очима. Оглядав ся.

— Кого шукаєте? — ласкаво питала дівчина.

— Чи бачили ви чорну бабу, що провадила заплаканого, малого хлопця? Він потовк ся, спавши з коня. Польові зовсім неправно забрали коні. Вони не були в шкоді.

Грабар чув, що кров підступає йому до голови і що він не так хотів сказати, як сказав.

— Я хотів, бачите, знати, чого той хлопець так стягав лице, коли лежав на землі засапаний впавши з коня.

Грабар стояв помішаний. Дівчина бачила коні й польових, однак чорної баби з заплаканим хлопцем не стрічала.

В тій хвилі дав ся чути протяглий свист парової машини. Всі троє глянули з горбка в низ. Широкими полями мчав зелізний поїзд і добігаючи до стації, тягнув за собою довгий, сивий хвіст з клубів диму.

— І того колись не було! — говорив Осоховський, звертаючись до Грабара.

Грабар мовчав, стоячи мов прикований. Поїзд минув. Осінній, холодний легіт став потягати від півночі. Мимо погідливої пори і теплового дня нагло ставало ся холодно під вечір.

— Се віщує довгу, красну осінь! — казав старий Осоховський.

Розмова не клеїлась. Вони постояли ще хвилину, а потім пустили ся йти дорогою висадженою тополями.

Ідучи стрічали тих, що вертали домів із плугами та з боронами. Чорні на лицах, позвішувавши голови мов мерці, сиділи хлопці на худих, невеличких коненятах, що помучені похилювали шиї і що раз звільняли в ході. Тоді хлопці, мов збудившись із просоня, блили худі кінські хребти; тоді оживала їх натура і вони гнівно кляли похриплими голосами.

Грабар ставав і підноси́в голову; його грудь сильно віддишала і він говорив:

— Дивно! Живучи далеко на чужині я часто згадував ті безкраї поля і тих мені найблизших людей, моїх рідних і свояків, що ходять за плугом. Нераз привиджувалось горячій голові повне, заходове сонце, що в його яснім, широкім сьвітлі купається вільний виднокруг. І все мені здавало ся, що плугатори вертаючи домів, і пастухи за стадами овець і коров весело гуторять між собою і любо вигравають на соцілках. Широкими, звучними красками відтворював я ті картини в моїх писаннях. Дивно!

— Скажіть, чому мені так здавало ся? Чого я так брехав?

Грабар замовк. Він цілий дрожав.

Марійка, дочка Осоховського, чогось ширше роздійняла повіки великих, ясних очей, а її батько, старий Осоховський, мов приріс до землі, погорбив ся і звисив голову...

— Ой, не весела пора у нас настала! — казав старий до Грабара і до Марійки, переступаючи поріг двірської брами.

І двір грубо змінив ся. Грабар знав той двір із часів веселої молодости, коли з кожного його закутка плило безжурне життя.

Тепер стояв двір переділений на дві половині. Де плило життя за високим, острокінчастим парканом, там тепер гадував посесор Жид. По сім боці, де стояла графська палата, по середині саду і парку густо зарослого травою царював мертвий спокій.

Дорога, якою йшли, розколювала ся на дві, окружуючи довкола травник. Стіни тої дороги творили високі і густі корчі базнику та жасмину, що розливав весною солодкі, оживущі пахощі. Тепер і ті стіни спали спокійно. Товариство ішло на виростці травником. Невеличкий ростом і довгий, старий, деревляний будинок стояв їм на зустріч. Погорбив ся він боками. Двері і вікна в'їдали ся вже глибоко в землю. По середині був ганок, густо оброслий довгими, тоненькими галузками дикого вина, де вже від довшого часу пересиджував більшу половину теплих днів сам граф. Острокінчасті, чорним гонтом криті вежочки вбирали горою ту стародавню будівлю, давній ловецький дім Потоцьких. Праве крило кінчила скляна стіна, колись оранжерія, нині крім пару вазонів олеандру та грубо-листоного кактуса — склад тяжких і дуже широких крісел із поломаними ногами та иньшого з'ужитого знарядя.

Одноповерхова, мурована башта замикала се крило. Була добре удержана, мала свої окремі двері і стояла як би приліплена до западаючого дому: широка, рівна, проста й чотирикутна.

Довкола тої старої будівлі, що голову свою до гробу клонила, шуміли тихим шепотом споконвічні липи; тут і там бігли ген у гору острокінчасті тополі, а кругом свобідно буяла соковита трава. Краями травника під жасминовими стінами кунали деревляні лавочки. Висиджувала на них днями бабуся, вбрана в біленький чіпець, з під якого вибігали тоненькі пасма срібного волосся, околюючи густо поморщене лице. Отулена грубою хусткою, низенька стояла тепер і не зводила очий з товариства, що наближало ся травником.

Сперта на палиці щось шептала сухими, старечими губами.

— Добрий вечір вам, Боньцю! — голосно кликнула Марійка, коли товариство зрівняло ся зі старою. Однак старушка мовчала, лише її долішня, остра і вистаюча щока не переставала рухати ся, а її очі не стратили суворого, острого, старечого погляду.

— Вона так молить ся! — казав Осоховський до Грабара. — Наша Боньця! Гей, гей! Де то давні літа ділись!

Однак старушка вже не мовчала. Сухою, старечою рукою хопила нагло Грабара за локоть.

— Бог усюди! — сухо закликала і дивно широко видовжили ся її морщини. Вона відчинила безвиразисті губи і показала чорну, беззубу яму.

Молодий чоловік освободив свій локоть із обіймів старечої руки і не оглянувши ся переступив поріг ганку.

— Не дивуйте ся! — говорила Марійка. — Одніська гадка, яку вона кождому чужому любить вивісти голосно.

І підчас коли вони всі стали розсідати ся на деревляних лавочках ганка, стара не переставала шептати дальше свою беззвучну, тиху молитву.

Старець, якого стрінули на ганку і якого сердешно повітало ціле товариство, був троха иньший, чим його стара нянька. Бистрі, карі очі графа ще жваво бігали між кутками очий; великий, орлиний ніс і сива, в острій кінець стрижена борідка, повний вус і костисте лице зраджували невгамовану ще доси жадобу життя. Граф міг мати яких 80 літ. Слух уже йому не дописував і часто-густо пізнавав бесіду по рухах губ.

Отже любив найрадше товариство Осоховського, з котрим ішла жива розмова як між приятелями, які себе добре розуміють. З давен-давна зжив ся граф зі своїм емеритом. Сеж його колишній повірник і „ржондца“, старий вояк, підупавший шляхтич і свідок його молодих, веселих літ.

Утертим звичаєм питає граф, чи захід показує стаду погоду і чи вже пильно засівають поля. Завдавав питання, навіть не чекаючи відповіді. В кінці говорили про ту бабу, що їй забрали коні з конюшини.

— Забрав Жид зі шкоди коні! — кричав Осоховський графови в ухо. Грабар перечив, що коні не були в ніякій шкоді.

— Отже значить ся, се так, коли господарка веде ся не на жарт! — говорив граф трохи пискливим голосом. — Ми того ніколи не вмiли і жили ні для власної користі, ні для нашої будущности, мої лкбі. А то було зле, бо те, що там (тут граф показав поза свої плечі), то вже не наше, ні те село, ні ті люди... Все розпадаєть ся і з під рук наших та ніг утікає...

Замовк, похилив лису голову і довго тріпав старечими руками в повітря. А потім ударив кулаком о стіл.

— Ми тут непотрібні! От, аби віку дожити, ще пару годин!

Він глянув на неспокійні лица своїх найблизших і стареча, лиса голова похиявла ся знов долів.

— Прикро, прикро жити вигнанцем у своїй власній хаті! — глухо казав граф, тяжко зітхаючи.

Він жив справді вигнанцем, від коли вмерла схорована графиня, що половину свого віку перележала в постелі. Граф посивів і оглух, а по сплаченю величезних довгів рештку уратованого майна, отсе одиноке сільце Глухів, передав після волі родини найстаршому братови в посіданє. Власні діти не жили: або не доношені гинули в лоні матери, або приходили на-пів гнилі на сьвіт, або вмирили скоро. А коли тяжка недуга звалила графиню в постелю, заборонено їй плодити дальше потомство. Говорено про хоробу графа, що мала уділити ся жоні... Однак і її рідня гинла на туберкули і вона сама перейшла тяжкі зовзи в дитинячім віці, а вмерла викашлавши поволи останню тканину перегнаних лехких.

Граф був нині бідний, йому ледви лишили доживітню ренту в кількох тисяч на рік, старенький дімок, сад із огородом і зарослий буряном парк, разом із тягаром споминів бурливої, живої молодости. В товаристві своїх емеритів: старого Осоховського, старої няньки і старого льокая Павла докалатував граф днів позісталого життя літом на ганку, зимою пообвиваний у пледи в своїм кабінеті.

Розкладав на столі, застеленим зеленим сукном, пасіянса або грав із Осоховським преферанса в двійку. Не їздив нікуди і ніхто його не відвідував. Був се непотрібний мебель для родини.

Братанок пустив село Жидови в посесию і дістаючи правильно рати, не дбав уже більше ні за село, ні за свого старого добродія. Діставши за жінкою добра на Моравії, завів там своє родинне гніздо.

— На пропачий край махнув рукою! — з жалем толкував бувало Осоховський.

Пропачим краєм управляв тим часом Жид. Поставив горальню, поспроваджував машини і робив інтереси на тисячморговім обширі.

— Ба, про мандат посольський не стараєть ся, а одна жінка молодому Жидкови вистарчає! — знов жартував Осоховський.

От і тому на-пів умерлому графови нині стало нараз жаль давно прожитого, стало жаль веселих літ живої молодости і життя перевоїваного в безжурних роскошах, для вдоволення забагів палкого тіла та буйної фантазії.

Він підняв голову, глянув на Грабара і безсильні повіки старечих очей стали дрожати, а не спускаючи свого погляду в молодого чоловіка, взяв його долоню в свої холодні руки і грів ся огнем сильного, здорового молодця.

— А преці могло тут бути красше! — шептав граф, поводячи очима довкола, то знов утопляючи погляд у Грабара.

— Не дала, не допустила родина, — казали: обовязки, традиції, скандал!

Він пригорнув буйну, чорноволосу голову свого сина до грудий і тулив її тихісько шепчучи:

— Тебе не було так довго, тоді тебе не було... Прости, сину мій! Вигнанцем блукав ся ти, бідний, по чужині. Тай оба ми сьогодні чужі в своїй хаті. Чого се так, сину?

Його губи стали трястись, утомлені груди глибоко зачерпували свіжого, осіннього воздуха і дві тремтючі краплі сліз покотили ся по жовтій шкірі старечого лица...

А Грабар став цілувати вихудлі руки свого батька.

На дворі стемніло ся. В ідальній кімнаті блиснуло живе світло. В дверех станув погорблений, ядушливий Павло зі старанно виголеним місцем, де звичайно ростуть вуси і борода. Кахикнув, підійшов, уклонив ся і проголосив урядовим, засапаним голосом:

— Прошу панства до вечері!

Встали і пішли.

Вже було добре темно. Граф грав із Осоховським преферанса в двійку, а Грабар вийшов перейти ся після вечері по парку.

Його чоло було горяче і він чув потребу остати ся сам-на-сам із природою. Він, сільська дитина, був на неї все чуткий і вона привняла його з готовими до обіймів раменами.

Розложисті, дрімливі лини шуміли невгаданим, тужним шепотом. Кругом стояла нескінчена і неперебрана тишина. Глухі кути стежок, тонучи в нічній мраці, родили важкий неспокій.

І от стояв Грабар по середині сього парку, який було нераз відтворював його мозок у тисячних образах і мріях за час десяти літ на чужині.

І в яких розмаїтих хвилях відтворював!

Розколисаний солодкою мельодією любови, снів про нього Грабар в обіймах жінчини і нераз здавало ся йому, що чує, як пливе

тихий шепіт розмовного листя і солодкий легіт нічного подуву. Будив ся тоді з уяви, протирав очі і кляв, що парить і пече його м'який пух багато вистеленої, вигідної постелі. То знов тонув у буйних, розбурханих гадках, та пишучи складав їх на папери. Видів тепле, ясне сходяче сонце та сріблисту росу, що зрошувала м'яку траву, видів тихих людей, що з молитвою на устах спішили з плугами та серпами на поля. І знов будив ся Грабар з задуми. Через відчинене вікно його вигідної кімнатки долітав невтихаючий і нервовий гамір великоміської ночі і дусила при-
давляюча атмосфера розпалених мурів.

— Отсе десятилітні галюцинації, — кликав тепер Грабар, — що силоміць перли мене з вигнання назад у сей зачарований кут.

Оттого кутка не ставало йому, де тепер проходжував ся не-
спокійний і рознервований.

Тепер нагадав Грабар цілу свою минувшину. Його мати, хороша, сільська дівчина, расової вроди і расового серця, кру-
тила ся по покоях хорої графині.

Нудно плили дні графа... і солодким роскошам, серед аромату палкого вина і в обіймах м'яких подушок, завдячував його стар-
ший брат і він сам своє існуванє на тій землі. Стало ся. Були вони останніми дітьми вже п'ятидесятилітнього графа і як на глум
прийшли оба на сьвіт здорові і сильні.

Хатини тої не стало вже сьогодні на сьвітї, де мати їх обох
ховала і кормила, вколисуючи свій біль і свою ганьбу.

Притикаючи до двірських століл стояла нині, на місці дав-
нього дворика, простора хата з заживним десятиморговим хозяй-
ством, яке устроїв граф і віддав на власність їх матери.

По їх смерті припало воно старшому братови Остапови в уділі. Молодшого Івана, що проявляв здібности до науки, віддали у Львів до шкіл. Кінчив тоді Іван чотирнацятий рік життя. Учив ся він добре і був би скінчив школи та не теряв віку за границею, коби не військо. Заскочило воно його несподівано в часі найгорячіших гімназияльних студій. Віддали на три роки, кидати казали перо і книжку, веліли рекрутови хапати за тяжкий івер.

Тяжких хвиль упідлення, рабства і лінництва Грабар уже не
тямив нині. Однак те знав, що не фізичний труд зневолював його до непослуху, стягав кари і переслідуваня і став ся причиною його дезерції, але безвихідне положенє закріпощеного духа серед
вдеморалізованого окруженя.

Жадний иньшого жита і спокою Грабар утік туди, куди втікали всі йому подібні, в Росию.

Не був се далекий край і Грабар із ним зжив ся за десять літ, тих найкрасших літ чоловіка. Сейчас пішло йому жита безжурне і вигідне. Граф гроший не скупив. В недовзі став учителем німецького язика в Петербурзі. Однак, що важнійше, збудив ся в нім злючий дух. Грабар образовуючись всесторонно і хорошо, розбудив свою чутку і палку натуру артиста, розсмакував ся в погідливім небі, розколисав спокійні і ніжні мрії і став писати.

— Се не був страчений час! — вколисував себе нині Грабар, проходжуючись по широкім парку. — А щож перло мене сюди і що казало наражати ся на такі небезпеченства, як правдоподібно перехоплене властями, гарнізон і муки, що? Яка сила? для тих десять чи чотирнацять днів нудьги серед старих стін на-пів розваленого дімка, старих, перешумілих лип запущеного парку в товаристві на-пів здитинілих старців?

Сам перший написав до них про свій замір і яко відповідь дістав у недовзі письмо, в яким впеvняв його Осоховський, що короткий час буде безпечний, бо власть подивить ся крізь пальці і приватно заштанана рада одна обережність.

— В житю все йде, лише розум треба мати! — писав Осоховський. І Грабар увірений в свій розум, став мерщій лагодити ся в дорогу. Одної темної ночі, днів тому два, перейшов границю на мильку від Глухова. Хто буде питати, — казав собі Грабар, — що там у глухий куток заїхав собі на десять чи чотирнацять день якийсь Іван Грабар?

— От і я тут, чого-ж туга давить моє серце? — питав сам себе. — Затужив за тими тихими ланами, за тим раєм, от і він є!

— Він є? Деж він є? Де той погідливий, тихий рай? — питав себе Іван Грабар. Проходжуючись по парку просив відповіді в темної, вечірної мраки. Однак тополі і липи шуміли одностайно і важка, одностайна лежала кругом тишина.

— Отже по що я приїхав? — кликнув нараз Грабар і йдучи станув, мов опритомнівши. — Житя захотіло ся, житя, а хіба-ж те, що чоловік доси чув, видів і болів, се не було жите? Грабар не міг собі справи здати. Те, що чув, були деколи гарні річи, чув і видів Грабар розмаїтих людей і розмаїті події жита. Були цікаві річи, що запрятували мозок на хвилину, на дві, опісля ті образи якомсь затирали ся і десь подівали ся.

Чув і видів Грабар біль людський: по арештах, по шпиталях, на вулиці. А навіть трафилось деколи стрінутись із тими самотніми людьми, що по самотніх кімнатах надармо укоють болючу душу до спочинку і сну. Стрепенуло ся чутке серце запусивши сонду цікавості в чужу рану, однак відчувши, скоренько її забувало, як звичайну, щоденну річ.

Однак Грабар сам дуже не болів. Сівши на парковій лавці, питав себе тепер:

— Ні, мені життя плило, здаєть ся, спокійно і вигідно! — відповідав.

І справді, голоду ні холоду Грабар доси не зазнав, навпаки, жив із ласки графа в добрі, працював систематично в бібліотеках, правильно відвідував вистави красних штук, бував у театрах, сидів вслуханий в музику концертів і любив хороше тіло жінчини за те, що воно хороше і що його ніжна теплота, тихий віддих і солодкий поцілуй дає чоловікови миле забутє себе самого.

Однак те все не тільки любив Грабар, він любував ся в нім.

— І була-ж се справді любов? І любив я те життя? Мусить взагалі чоловік життя любити!

Грабар устав; він чув, що його ноги дуже трясли ся і що в нього розболіла ся голова.

Собаки вили по селі, на темнім небі горіли зьвізди, краєм виднокруга засьвітила луна якоїсь далекої пожежі.

Грабар стояв безсильний, оперши ся о дерево.

— Та глибока пітьма, нескінчена тишина і потайний шепіт дерев нині не роз'яснять ні того, що мене сюди силоміць тягло, ні того, що зі мною заподіяло ся, зараз у годині, коли я став жити житєм того кутка.

Грабар згадав старого, німчного графа, свого батька, з напів умерлою нянькою, згадав зболілих людей, що в поті чола тягнуть як воли тяжкий тягар на погорблених плечах і видів перед собою одно велике питанє, таке загадочне, як та темна ніч, що довкола нього стояла, і таке могуче, як та луна пожежі, що ширпала краєм виднокруга.

Чув, що те, що тут видів, було не менше могуче і сильне, як і те, що силоміць стягло його сюди.

— Се не було бажанє тихого раю, ні, сто раз ні! Я себе лише вговорював, що я його тут найду.

Грабар підійшов стежкою кілька кроків уперед.

— А преці життя тут просте і щире! Ненавидіти нема його за що! Можна-б його полюбити?... Полюбити ті мізерні, старечі лица, ті бездушні, надгробові істоти? З котрого-ж боку заціпити їх почуванем любови? За що, по що? Хиба за те, що ошукували тебе такий час і були предметом твоїх хорих привидів.

Безрадий стояв Грабар і чув, що він вліз у лабіринт і загубив клубок. Не знав, чи йому те окружене любити, чи ненавидіти. Лише чув, що ані одного, ані другого не втне. Чув свою безрадность, а найдосаднійше з усього чув, що він справді, як сказав граф, вигнанець і блудить по тім сьвіті не знати по що.

— Остання присла надія, поплила остання дōшка ратунку! — шептав зворушений і безрадий.

Стало йому нараз зимно, трясє ся як у лихорадці. Мерщій стягнув руки і від того глухого і німого місця став скорою ходою втікати.

Втікав у сторону палати, де гадав ще застати їх усіх, де в їх лицах гадав допитувати правди та поясненя своїх зворушених думок.

Перейшов парк. Перескочив місток, що був положений через паркову річку. Дістав ся до огороджя, обійшов один і другий угол палати і прямував на ганок.

Сьвіт стояв темний і безмісячний. А коли Грабар скручував на ганок, серед тої темноти зарисувала ся незнайома поява, ще темнійша від нічної мраки. Щось скулеце стояло під ганком і покірно складало на-вхрест закутані в хустку руки. Паря блискучих очий, покірних і разом злих стрінула Грабара.

По короткім як гук носі пізнав Грабар бабу, що в хвилині, як пани грали в карти, чекала вже цілу годину і молила вставити ся за занятими кінцями...

Побачивши Грабара баба ще покірнійше глянула і скорчила спину у двоє.

Однак Грабар згорнув іще дужше рамена до себе і не задержуючи ся вбіг до покоїв.

II.

— Якась кара божа над ним і над нами!

Старий Кисіль хитав зажуреною головою.

— Ледви пібрали ся, недавно дитина в колищині заціщала. Годі! не вам, тай це.

Сидів на дубовім пеньку серед обійстя; сціплені руки зложив на широко розставлених колінах і часто вітхав.

— А яка образа божа, які проклони, які бійки! Такий, здавало ся, був вам людяний і так, здавало ся, вони любили ся.

Молодий чоловік, що слухав розмову старого, ладнав тим часом щось коло плуга, зігнув довгу спину і вдаряв сильно молотком. Старий не вважав на його роботу. Довгий погляд погідливих, ясних очей пустив десь у далечінь; здавало ся, що говорить таки сам з собою. З під капелюха спадали (давним і тепер уже рідким звичаєм) довгі пасма сивого волося. Мав густі, сиві брови і сивий, коротко стрижений вус. В виразистих, певних обрисах лица малював ся задумчивий, тужливий неспокій.

— Скажи мені тільки те, який там біс вселив ся?

— А частка йде за часткою, всею з тим смердячим сопухом. Жаль, жаль давньої праці... а чоловік дорожить бувало одним стельцем, як яким не знати що!

Молодий чоловік кинув нагло роботу. Неспокійно оглянув ся довкола себе і прогнав пса, що вертячи хвостом підліз йому під ноги. Потім відкинув молоток на бік, за молотком сокиру, і став завивати чорний тютюн у листок тонкого, цигаретового паперця.

А старий Кисіль тягнув тим часом дальше:

— Ледви дві неділі назад, ось у ту пору, що тепер, під самий вечір, ще рубець сонінька золотив захід. Ми прийшли з роботи, а він із Жидом уже шусь до стодоли. День перед тим ми, бачиш, намлинкували були корець сьвіжого жита на хліб. Ще стояв на тоці в куці цілий, іно завдавай і вези до млина. Здорове, біле зерно сьвітло ся як срібло, аж радість була серцю глянути! І продав тобі Жидови за пів дармо разом із мішком. Потащили. Прощу його, руки ломлю, годі! Пяний друлив мене в кут, а його жінка ходила з сивняком під оком цілий тиждень. Що за нечиста міць пхає чоловіка в таку гидь? Роз'ясни мені, старому, будь ласкав; я старий, звичайно безсильний і дурний, може я вже сього не вгадаю, Остапе...

А Остап втягав силоміць пекучий дим у широкі, здорові груди і нічого не промовив, тільки глянув на старого Кисіля і спустив очи.

— Ти знаєш того Шулька з Белза? Він заєдно вистоює по передсінках нашого суду; кажуть, що з нотарем і судією він як би не Жид, а з адвокатом пе вечерами гарбату, нехрест.

Тут старий сплюнув і замовк. Остап присів ся до старого. Кисіль похитав головою і спер ліву щоку о старечу долоню.

— Він уже став коло Миколи крутити ся.

Глянув на Остапа і мов налякавшись власних слів, нагло вірвав мову і вмовк.

— Щож йому до вашого Миколи? — вицідив монотонно Остап. Його голос був низько поставлений і звучав сухо.

Кисіль знов глянув на Остапа.

— Моя Ксенька має пієля своєї матінки, моєї першої жінки, свою частку, що її небіжка при сьвідках відказала. Тут на Роз-стяжній, біля твого лану. Моє старе серце віщує щось недоброго. Я знаю: продасть і змарнує, треба буде цілий ґрунт ділити. Ти знаєш, що то значить ся: доти гаразд, поки ми всі в купі. А Жид аби тобі лише вкрутив ся, він знає свою штуку.

— Так проти волі вашої Ксеньки не вдіє Микола нічого, бо се її, а на то суд.

— Що йому Ксенька, і що Жидови суд!

Кисіль устав, а за ним підняв ся Остап. Старий приступив нагло до молодого чоловіка і руки склав покірно, як до молитви.

— Молю тебе, брате, бачиш, ві сльовою в оці, не дай, щоб змарнувало ся! В божій воно руці, а потому, Остапе, в твоїй.

— Щож я пораджу вашому Миколі?

— Купи від нього ту частину. Вона коло твоєї, вона тобі на пожиток; а Жида не пусти, се сьвяте діло, най нехрест не лізе між нас!

Старий аж тряс ся.

— Шкода землиці божої і божого дару! — тягнув. — Треба її шанувати, ціпко її треба тримати і не дати, щоб не розпала ся вся. Купи її, Остапе, купи!

Молодий чоловік стояв як обмурований. Високий, тонкий, з протяглим лицем і довгим, горбатим носом, із тужними, темними очима, стояв гордо випрямлений, анї не двигнув ся.

По хвилині оглянув ся, мов би чого наполохав ся. Боязко побіг його погляд далеко, далеко, по шопі і здорових стодолах і ветряг у купах гною, що викинений стояв під високим плотом, відки віяв вечірній легіт від дерев двірського парку і відки дохо-

дили останні стогони парової сили, що кінчила свою цілоденну працю в горальні.

— Я тої частки не куплю! — мрачно казали його губи. — Я таки жадної частки купувати не стану. Я маю досить, дядьку.

Остап сів, Кисіль присів ся до нього.

— Чого-ж тобі, Остапе, не купувати, в тебе добра і достатку, дякувати Господеві, не скупю! Жінка молода, дітий Бог ще дасть, буде для кого трудити ся!

Неспокійний погляд молодого чоловіка ще більше став теряти ся.

— Ні, в мене нема на те готових грошей!

— Ну, так, готівки певно що нема! Де нині готівка! Але мож зазичити ся!

А по хвилі додав:

— А врешті і опікун є, є той, з чиеї ласки і тим даром тебе Бог наділив, є пан твій, батько, він дасть, поратує і може. Я чув, що й твій брат Іванцьо заїхав із чужих країв до нас. Остапе! попросиш і в нього. Ах, що то за дитина колись була! Я вас тямлю, ще ось тіцькими; ви оба були як пара здорових, ліскових орішків-близнят. Ти мусиш розжити ся і розбогатіти! — хитро підшпитував Кисіль. — Кому, як не тобі стати першим богатирем у селі? В тебе кров панська і хлопська, Остапе! То сила, значить ся!

Однак Остап Грабар непохитно опирав ся.

— Я з вашим Миколою в ті інтереси заходити не стану. То тяжка штука! — говорив понуро.

Кисіль не міг поняти, відки брав ся той упір. Він бачив здорові груди молодого чоловіка, що тяжко віддихали, бачив неспокійний погляд, ту пару очей, що тужно сьвітили і що раз долів поринали, гублячи ся в стеблинах збіжя розкиненого по обійстю.

— Ми виолимо його, Остапе! — кликав Кисіль. — Боже і людське слово переможе! Ще-ж може не закамейла грішна душа на віки!

Остап Грабар нагло підняв ся. Кисіль аж налякав ся; дві морщини біля кутків Остапових губ видовжили ся і вирили пятно тяжкого болю на лиці.

— Так то в нас усьо тепер марнить ся. Хто дасть ради тій чорній землиці, орати її і засівати, коли вона аж тут нас усіх дусить, тут, дядьку, тут...

Грабар показував на горло.

— Гріх так казати, дитино! — казав Кисіль. — Гарувати треба на ній, то правда! І я руки запрацьовував на ній, чорно запрацьовував зі самого малку. Але вона сьвята, не рухати нам божого права з місця. Я її люблю, страх люблю!

Остап лише похитував головою.

— Га, побачимо! — казав. — Я нині розмовлю ся з Миколою в коршмі, почую, що він скаже.

Старий ухопив із радощів Остапову руку в свої долоні. Він рад був цілувати її, бо йому нагло наче сьвіт прояснив ся.

— Не дай їй пропадати! — говорив живо. — Вже така сила мого добра пропала! Най же не станеть ся лихо, доки ще видять мої очі! Ратуй її, Остапцю!

Остап прирік говорити з Миколою і з тим вони розстали ся. Грабар бачив, як віддалювали ся погорблені плечі старого і чув, як відходячи кликав він уже про себе: — Яка тут нечиста сила?!

І стояв Остап Грабар довго, довго серед свого обійстя, мов прикований до одного місця, непохитий і як осінна хмара мрачний..

Збудила його з тої задуми жінка, що вийшла з його хати. Йшла швиденько зі зложеними на грудях руками, минула хату і Грабара і фірткою потягла на дорогу.

Грабар повернув ся і сгав іти до хати.

Під той сам час плакала в хаті жінка Грабарова, Оксана. Невеличка, ледви двадцятилітня жінка отирала запаскою сльози, на вколішках припадала до колиски і обіймаючи її обіруч заводи́ла:

— Чи ти вже мене таки покинеш, Михалю? Чи ти вже мене таки покинеш, мій соколику дорогенький, моя рибко золотая?

За хвилю підіймила ся, сіла на лаві і посадила коло себе бабу Федечкову. Казала їй розказувати, чи вона вже виділа коли таку недугу, яку має її Михаль, що горить уже другу днину на всьому тілі як полумя, а вчора досьвіта кидало ним, як би від якої нечистої сили.

Бабуся складала руки на груди, важко зітхала і хитаючи мудрою головою голосила:

— Ой не таку біду, лихо і кару Господню бачили мої віченьки на тому сьвітонькови!

Тоді цікаво відхилила молода жінка пару щирих, тоненьких губ. Її як небовід голубі очі, широкі, добрі як у дитини, прислонені густими, довгими і чорними віями, неначе вічною жалобою окриті, так молючо і сумно і боязко гляділи тоді, скоро Федечкова стала розказувати за божу кару, за людські гріхи і терпіня, що мучать невинних.

— От як тебе, моя голубко солоденька! — Кажучи се обіймала бабуся довгими руками тонку і гнучку шию молодиці.

Бабуся добра: ще рано прийшла до Оксани втихомирювати материний біль. Насамперед скинула з хорої дитини вроки, поставила по дві п'явці за обома ушенятами, потому виваром якогось віля напоїла дитину. Молила ся. Врешті напила ся сама горілоньки і розбалакала ся.

Як звичайно жінки, стали вони говорити за чоловіків.

— Ой то кара божа в тими чоловіками! Кажу тобі, молодице, що як би так не один людяний чоловік не бояв ся жіничного кулачка, Бог знає, чого-б нам прийшлося надивити ся на сьому сьвітови! Ой, надивили-ж ся мої очі на ту кару божу до-сита!

Зітхали бабуся і Оксана. Через відчинене вікно стали долітати удари молотка о залізний плуг, що ладнав на подвір'ю чоловік Оксани, Остап Грабар. Молодиця присунула ся ближше до бабусяї.

— Я тобі, молодице, не договорила рано за ту Ковалиху в Кулявої, що я тому років три видала, — стала шептати Федечкова. — Твій не дав доказати. Се історія не аби-яка. Та де ми вишнили ся? Ну, так, уже знаю, слухай!

— Вичікувала ото молодиця свого Коваленка один рік, другий і третій. Четвертий минає, ба п'ятий і семий, а його як вітер поніє шукати ліпшої долі край сьвіта, так і слух-глух загинув про нього. А обіцяв Ковалисеї вернути в добрі і гаразді. На Господонька кляв ся і руки як до молитви складав. Ронить слівоньки молодиця, а нудьга серце ломить. Питає в людей удовиця на празниках, розпитує і по ярмарках: „Чи не видали, люди добрі, та чи не чували Ковалю?“ А Ковалю як нема, так нема! Тулить сирітку-дитину мати до голодних грудий таї виплакує чорні оченята.

— То не осіння хмара наставала, то з далекого краю зачувала Ковалиху глухі вісти. Ворони їх скреготали над діравою стріхою і вітер їх дув у холодні стіни. Стали богомільці розка-

зувати. В богомільців серце ласкаве. Ковалиха слухала, що далеко за горами та за лісами, в краю сьвятому і багатому загинула Ковалишина правда і доля. Що там її Коваль багатий і товстий, як годований кабанець, чужу негідницю масною стравою годує і отулює ясно-волосу, гарну як королівна дитину в тепленькій хаті і в м'яких подушках...

— Ой пускала ся тоді Ковалиха в дорогу, питати, шукати талану свого, свої долі і правдоньки сьвятої. Дитину голодну вела за рученьку, з ніженьків чорних кровця спливала, серденько точив хробак. І гори і ліси минала, тай все тої правдоньки питала, що кляв ся колись Коваль тай спроневірив.

— Тай спроневірив — — —

Бабуся вітхнула. На подвірю міцно вдарив молоток о зелізо. Оксана здригнулась. Бабуся стала розказувати даліше:

— За семою горою тай за сепим лісом вибігала з біленької, багатой загороди собака і кровця ще раз текла з ніженьки Ковалихи. Вона не вважає, а до дверей стукає, людей добрих просить і питає: „Пустіть богомільницю, люди добрі, пустіть і переночуйте!“ Ставала в дверех пані, горда як пава, вела за руку ясно-волосу дитину і в сьвітлицю Ковалиху пускала; а в сьвітлиці її бідну і голодну приймала й годувала. Виходив із покоїв товстий пан і чудував ся, відки дідівське, чорне личенько чогось знайоме і відки очи в дитини ласкаві.

— Чудував ся, дивував ся пан, а хробак ще дужше в'їдав ся в серце Ковалихи і сині губи в Господонька правдоньки сьвятої питали, прохали.

— Їла-ж, Ковалиха, їла і наїсти ся не могла і запити горя не могла в свого Коваля-невіри...

— А їдла було доволі: пироги смажені зі салом і горілка, запіканка з медом. В дитиновки аж губоньки сьвітили ся. То так як би в свого рідного тата! — шептала Ковалиха своїй одиначці до уха.

Не втерпіла Оксана бабусинної байки.

— Ви так від серця розказуєте, бабусю, як би самі те видали. Ох! які то на сьвітї недобрі люди завели ся!

Отирати стала слюзи. За нею отирала бабуся поморщене лице. Її худа і кінчаста щока неспокійно тряслась.

— Видала я не одно і переживала не одно! Видала, як Ковалиху пакували в товсті перини, витерті мішочки сріблом запи-

хали та вмюлювали бідну сиротинку оставити в багатій загороді на виховане і на ліпшу долю. Коваль ходив, тільки сапав товстий, пані тільки мліла. А бідна Ковалиха на всьо ласкава і на перину і на срібло і на виховане в невіри...

Баба знов вмюкла. Тихо стало в хаті, тільки молоток однотоно вибивав свою роботу на подвірю. Бабуся говорила дальше:

— Ой не диви ся, молодеце, на того місяця, що незабаром вирине, бо він зрадний. Усі покладуть ся спати, а бідному сну нема. Його манить місяць... і Ковалиху він манить. Вона пічу безталанна ставала; в голові шуміло, як у млині і хробак точив серце що раз глубше. Ковалі сапали здорово, ситі і щасливі, що торгу добили. А безталанна затулювала губи ясно волосої царівни, гладила горло острим ножем, поки не хрупло...

— Ой бабуся, оставте, то страшне!

Оксана встала, за нею зірвала ся баба Федечкова з лавки.

— І повісила, чуш? Я повісила їх обоє: свою доню й її. Там на стрихови, за комином такий був сховок... одно проти одного поставила... невинну проляла кров, щоб житя їм не злукавило.

Оксана впала на лавку. Жінка була в иньшім стані і її занудило коло серця.

Їже не чула Оксана, як стоючи по середині хати бабуся роздїймала руки і розказувала за пана з борідкою, що боронив її безталанну в суді, і за панів, що довго, довго щось радили і нарешті її пустили, як безумну і невинну.

— Я просила їх, щоб мене повісили, як я їх двоє повісила, а він дурний казав: „Безумна і невинна!“ Як невинна? Хиба не чую що ночи того „хруп“ по горлі і з кожного кутка страшні, великі очи моєї Насті не виглядають?... Невинна!...

Оксана підняла повіки. Тяжко віддихала і просила води.

Баба опритомніла. Широко відчинила очи, метнулась по хаті і вибігла.

Ще довго бачила Оксана її довгу, долішну щоку і серед хати роздїймлені сухі руки. Їй здавало ся, що ті руки дусять за горло і тягнуть у гору на стрих.

Вона підійняла ся і глянула. В колиці плакала хора дитина, а стукіт молотка на подвірю втих. Стало поволи в кімнаті темніти.

Наперед згубили ся кути хати. Як мара підлазила пітьма що раз то ближе і мрачними раменами огортала стіни і лавки.

Оксана зірвала ся, вхопила за квартиру з водою і місто себе напоїла хору дитину. Бабусі вже в хаті не видала.

Скоро Остап Грабар увійшов у хату, Оксана ще дужше присунулась до колиски і на вколішках її гойдаючи, зацитькувала стогони і короткий, скорий віддих хорої дитини.

Остап напив ся води, відтак сів на лавці перед столом, оба лікті спер о край стола поза собою і втопив погляд у темніючі кути хати.

Глухе настало мовчанє; лише маятник довгого, деревляного годинника вичикував свою працю однотонно.

Врешті підняв ся Остап з лави і своїм низьким голосом став підити:

— Кисіль хоче доньчину пайку на Розстяжній продавати.

Сухий і рівний був його голос; однак дріжала в нїм якась погроза і біла з кожного слова утаєна сила. Оксана, хоч до нього звикла, на відгомін того голосу заєдно мусїла стрепенутись. А стрепенувшись, дальше мовчала, лише міцїйше пригорнула горячу дитину до груди.

— А та пайка зараз коло твоєї, Оксано.

Оксана підняла ся. Чула жінка, що її конче треба буде хоч слівцем щось відказати, та бояла ся, що не добуде з грудий голосу. Се їй часто лучало ся. Отже піднявши ся випростувалась і мовчала дальше.

Остап ходив скорою ходою по хаті. Врешті станув проти жінки і гукнув їй над ухом:

— А я таки її не куплю!

— Твоя воля, — ледви вишентали губи молодї Оксани.

— Хотїв би я знати, хто-б сьмїв мене неволити до того! Не куплю, то не куплю! Най Кисіль робить, що хоче!

А по хвилї казав:

— А може-б воно не вле було кавалок тої чорної, доброї скиби докупити, га? Здоровий кусень поля заокруглити, житєм богатим важити, розпаншити ся... Ні, мерзке менї те панство, тай годї!

Новий деревляний поміст угинав ся під його тяжкою ходою. Налякана дитина закричала в колисці; Оксана знов прикучнула, вцитькуючи плач.

Остап станув над колискою.

— А знаєш, де мій брат Іван? — питає, мрачно стягаючи брови.

— Та хто-б його знав, Остапе! — тихо казала Оксана.

— Так знай, що він є у нас, будемо приймати в своїм домі великих гостей. Пан таї ще в чужого, далекого світа. От тобі штука!

Оксана чудувала ся.

— Будемо гонорувати ся! Спросимо гості і станемо брата приймати! Жінко, чуєш!

— Гріх бо так, Остапе, казати! Чим же він провинив ся тобі? Він тобі брат і людина може добра!

Тихо, майже незаметно вимовляла Оксана ті слова.

— Ех, бабо! ті добрі люди! — м'яко і тужно зазвучав нагло голос Остапа. Він сів на лаві, знов опер ся ліктями о край стола і знов полетів його погляд у далеку далечінь. Настало ще раз глухе мовчання. Було воно тяжке і пригнітаюче.

Мимоволі родило острах... З подвіря доходити стали голоси. Челядь вертала в поля і кликала на худобу. Пастухи наганяли корови. Вівці бекали і мекали. Іржали коні.

Оксана стояла біля колиски і вдивляла ся в вікно, відки долітав живий гамір. Вона була-б радо кинулась свому Остапови до ніг, обіймала їх і прохала за всіх недобрих людей і за всі людські гріхи, що їх сьогодні таку силу наслухалась.

— Чого він так сердить ся на них, — думала, — не йому-ж їх судити, на те є висша сила!

Однак якась міць путала їй ноги, руки й уста. Стояла нерухомо. А тяжка туга давила серце, сльози пхали ся до очей і щось за горло тиснуло.

Остап устав.

— Чого тут так темно? Завсїди в нас темно таї темно!

Жінка метнула ся за світлом. Невеличкий каганець блиснув мутним огником.

— А в гробі не затоплено! А челядь вернула з поля! — вередував уже Остап.

Се вже не звучав давний, сухий і низький голос; з нього була вже невгамована злість. Станув над колискою. Скоро і коротко сапала дитина. З її рота чути було горячку.

— Дитину простудила, нічого, тільки по сусїдах, або сусїди тут, такий її цілий день, бабські забобони в голові! А дитина на божій ласці!

Остап мінив ся зі злости. Оксана стала ломати тріски, щоб палити під кухню. Тріски падали в рук. Надломані головки сїрничок відскакували, не давши огню. Тряслись дрібні, молоді пальці валяканої жінки.

— Поле купи, ех, купи! — кричав уже Остап Грабар. — Богатства і панства, коли тут із тою дрібкою не дійдеш до ладу! Як тут жити? Чи варта так чорно гарувати, коли тут пекло?!

Хопив за капелюх і вилетів із хати.

Прикучнувши біля груби ломала Оксана ще довго-довго тріски і сїрнички. А коли прийшла до себе, залляла ся тяжким, несамовитим плачем.

Так її застала челядь, що прийшла вечеряти і спочивати по праці.

Під той сам час блиснуло мlave сьвітло в коршмі з малої лампи, завішеної на середнім бальку стелі, а передерши ся через брудне, давно мите скло, спочило на темнім шинквасі і вохких стінах просторої і душевної кімнати.

Шинквас не був порожний, його окружала громада людей. Ростом невеликий, плечистий і смаглолиций молодий парубок вдаряв сильним кулаком о край шинкваса і кликав голосно:

— Відбивати! відбивати!

Йсму перебивав старший віком чоловік. Мав густі, довгі брови, котрими заєдно моргав і розказував за коні і за якогось побитого хлопця. Говорячи живо, розмахував руками. Був убраний в обдерту, латану, довгу сермягу, а його голову вбирив високий, стіжковатий капелюх.

Окремо в куті стояв иньший молодий чоловік, з широким костистим лицем і червоними повними губами. Опирав ся на сукатім костурі і розмовляв із Жидом-шинкарем. Жид гладив довгу, чорну бороду і щось шептав чоловікови на ухо.

На німецький лад одягнений Жидок вийшов із алькиря і станувши в дверех бистрим поглядом окинув громадку людей коло шинквасу, а повернувши рухливо очима зблизив ся до них. Був на лиці блідий, мав виголену бороду і невеличкий рудавий вус. Втопив руки в кишенях штанів ясної краски і широко краткованих.

Став слухати розмови. Дверми з надвору вийшов Остап Грабар. З ніким не витав ся. Приступив до молодого чоловіка з широко-костистим лицем, що розмовляв із Жидом і станув проти нього.

Коршма, де та річ діяла ся, була стара і велика. Вона мала грубі муровані стіни (з яких подекуди повідпадав тинк), свідки давніх, ліпших часів коршми, що то про них згадувати любив не один старший піяк. Справді колись бігла по-при ту коршму головна артерія доріг, що вязала кілька місточок, а вела на границю російської імперії. Туди їхали не одні фіри, зміряючи на комору попасали в коршмі багаті проїзжі і їх коні, що мали тут добре місце на відпочивок. Пара залізних шин, що ту дорогу наперек перерізала, лишила ледви слід давних ліпших часів. Темно-брунатна цегла в місцях обдертих із тинку терпливо гляділа на божий світ.

Заїзду вживало нині хіба одно місточко, звідки вела саме туди дорога до залізничної стації.

Глухівяни могли безпечно балакати про свої домашні справи, чужинець уже не турбував їх більше. Вони були щасливі, коли з хвилию викупна права проїзної назад опинив ся їх коршмарь у тій палаті по ліvrічній блуканині по rozmaїтих низьких і малих коморах; коли назад відбито дошки, якими стояли пів року позабивані вікна і Нухім впровадив їх знов до того раю, повного горілчаного сонуху, проклонів і людських бійок.

Та не стало вже того життя, що давно: дехто поприсяг у церкві при вівтарі на тверезість, иньші люди збідніли; Нухім гнав у гору ціну келішка грушкватої форми; остали ся лише глухі спомини иньшої бувальщини в устах тої громади, що вечером сходила ся сюди на забаву.

Остап Грабар станувши напроти чоловіка з широко-костистим лицем, що розмовляв із Жидом, гукнув на всю коршму:

— Я вже купив пайку на Розтяжній від твоєї баби!

Всьо втихло і всьо стало товпити ся довкола них. Жид змірив цікаво Остапа, ще раз погладив довгу, чорну бороду і підсьміхнув ся.

— Так вам раз-два пішло, пане Грабар? — казав арендарь, акцентуючи на свій жидівський лад кожде „р“.

— Раз-два, Нухіме! Має ще хто з вас яку скибу на продаж? Я всьо куплю; геть зі Жидами, вон!

З тим потяг Остап перед швиквас; за ними потягли иньші. Остав ся в куті сам один Микола. На його широко-костистім лиці знати було безрадність.

— Ходи, Миколо, пий з нами! — кликав Грабар. — Торгу добилисьмо, най буде могорич! Твого старого тестя ледви не видати! Гроші будуть, на Дмитра справляти вже будеш празник у Канаді!

— І нас просити-меш за море в гості! — жартували иньші.

На німецьке перебраній, блідолицій Жидок приступив до Миколи. Він спитав на ухо:

— Ви не бійте ся, пане Миколай, бо то не вальорне! Де хлоп знає купувати ґрунт!

— А Жид правду каже, що то не вальорне! — кликнув на всю коршму Микола. — То, що хлоп із хлопом робить, то не вальорне, то суд скасує, тай уже!

— Таки правду Микола каже! — кликали иньші.

— А я тобі кажу, Миколо, що той куций гадукатик, хоч він уже пейса голить і фрак носить і тобі пашпорт пише до Канади — він дурний і тої штуки тобі не втне. Ґрунт на Розтяжній мій, а ти ходи, дурню, і пий!

Жидок мотнув ся, підскочив до шинквасу, то знов підбіг до Миколи, щось шепнув йому в ухо, швиденько повернув ся до стола, став витягати з кишені книжки, книжочки, папери і папірчики і щось воркотів під носом.

Остап тягнув далі:

— Що правда, то правда! А я по що аж із Відня гадуката спровадив? Він є в дворі і завтра стане комісія мірити пайку!

Всі слухали.

Нухім дальше підсміхав ся, знов погладив бороду і говорив, солодко і спокійно протягаючи акцентовані склади:

— Ви, пане Грабар, мудрий, знаємо те всі, ціла громада. В вас, пане Грабар, панська кров. Але адуката з Відня в Глухові не було і не буде, бо на те мусіли би-сте перше мені продати цілий свій маєток, щоб його заплатити.

— Ось бачите! — дивували ся всі.

Грабар сердечно сьміяв ся.

— А в дворі є, ми знаємо, хто...

Нухім став значно моргати бровами.

— Хто? хто? — кликав кождий.

Молодий Жидок лишив папери на столі і став ближше підходити, знов втопивши руки в кишенях краткованих штанів і станув широко розставивши ноги.

— Не треба казати! — мовив Нухім. — Мудра жидівська голова все знає! В дворі є пана Грабара брат, Іван, що втік з війська за границю. Ой, ой! — прицімокував Жид. — Він там добре замикаєть ся на всі замки і ключі, щоб його жандарм не підглянув. І мірити пайки на Розтяжній він не буде.

Остап підняв ся.

— А я вам кажу, що він дасть на ґрунт гроші!

Випрямуваний і високий глянув він на кожного з осібна, як сиділи та стояли вслухані в цікаву бесіду.

По тім кинули ту справу на бік і пішла горілка. Ішов келішок один за одним і товариство зближало ся до себе. Позасідали за столом. По лицях було видно, що їм із кожною хвилиною відраднійше ставало. Неначе якісь пута злітали з їх рук.

Стали говорити про те, що кожного боліло. Підняв ся мужик в довгій, латаній сермязі, параджений в стіжковатий капелюх. Став моргати бровами і розказувати:

— А мені нині заняли Жиди коні з панської конюшини!

Розводячи широко руками, став цілу свою кривду виводити, як вона склала ся, від початку до кінця.

— Хлопцєви на скрізь пробрили косту! — жалував ся.

— Відбивати станемо, відбивати станемо! — кликав молодий чоловік, що раз то досаднійше вдаряючи кулаком о стіл.

Оттак балакаючи не чули ся вони, як та чудова сила, горе й терпіне, збили їх в одну громаду; відкривали свої болі і жалі один перед одним, і кривда сусіда ставала кривдою всіх. Терпливо слухав брат скарги брата. Родила ся єдність. Родила ся гадка разом постояти за братню кривду.

Молодий, плечистий чоловік, вийтів син, розказував, як управа громадська з жидівським посесором добила торгу за пошите шкільної стріхи.

— То в мого батька ціла справа робила ся! — кликав.

— Згодили ся, як пани! — гукали всі.

— А нам скажуть платити!

— За старі, жидівські сніпки такий ґрін!

— Не дамо, не позволимо!

Так говорили, так єднали ся і так застав їх Кисіль.

Відчинилися двері в надвору і боявко всунув погорблені плечі старий чоловік у кімнату.

Ті, що сиділи за столом, зараз побачили його. Його зять, Микола, перший метнув ся з лавки.

І стало ся: в одну мить набрав старий відваги. Розпростував ся, як міг, та змірив зятя від стіп до голови.

— Та я за тобою, Миколо!

— Просимо до гурту, до товариства! — запрошував війтів син.

І його зустрів довгий погляд старого. По черзі витаючи так кожного з них, як сиділи за столом, старий не витерпів. Він станув серед коршми, став хитати сивою головою і на очі насунув сиві брови.

— Ото-ж я діждав ся на старість, — правив, — за своєю працею по ночі сюди мені лізти і тут вас умолювати! Але хоч я старий, а таки вас прошу: зятя мені дайте назад, як рідного сина! І землі сьвятої не огидьте і божого гніву не стягайте!

Здавало ся, що від гірких слів старця задрожали вохкі і чорні від горілчаного сопуху і тютюнового диму стіни.

Зять Кисіля, Микола, станув на середині коршми проти старого тестя, гнівно стягнув брови і кликав:

— Чого вам сюди!?

— Жаль мені, сину!

— Чого вам жаль? — заревіли всі.

— Земленьки сьвятої мені жаль, жаль давних, безповоротних часів! — говорив Кисіль.

— Хтож вам їх забрав? — питав Микола.

— Ти забрав і вони всі, ціла ваша кумпанія. Ей! молоді ви і сил ваших шкода... Що наплодили ви в селі? Де гаразд, де спокій давний подів ся? Тепер і та земля, мати наша сьвята, і вона мов заприсягла ся: не родить того, що перше. Тепер і в садках нема того раю, нема тої краси, що колись. Деревину засадиш, ледви вироста, молода і гожа, корінь ледви глубше запустила — вже вяне і сохне... І не мають плакати старечі очі?

І вони по правді зайшли вохкою мракою. Заплакав старий і всьо вмовкло. Ніхто не відважив ся перебивати мови старця. А старий тягнув дальше:

— За море жене вас — хто? Мара якась страшна, гидка сила! Жінки кидаєте, діти, біленькі хати і лани зелені! В чужий, нехрещений край тікаєте, за море!

Остап Грабар, що похнюпивши голову сидів і слухав бесіди старого Кисіля, вірвав ся нараз із лавки і закликав:

— А знай, старий, що доньчиної пайки на Розтяжній я не куплю! І не чорти ми, як тут разом сидимо, тай не злодії, а людяві і бідні душі. Тут нас грижа дере, за серце вона хапає, і тут пече нас мука і болить. Болять нас ті чорні скиби, над котрими що день погорблювало наші спини; ті холодні наші хати болять, де нам душно і тісно жити; жаль нам гріхів ваших, що нас волами породили-сте тай пастухами по чужих облогах. Ви винні і ніхто иньший. Отже постояти нам раз треба за нашу кривду. І ми постоїмо! То вам кажу, що до останньої краплі крови стояти будемо!

Очи його палахкотіли і скоро дихала грудь. Зачудуваними і наляканими очима глядів Кисіль, як усі заревіли в слід за Грабаром:

— Постоїмо! постоїмо!

А Грабар, знов блідий як стіна, сів за столом на лавці і втопив по своїйму звичаю очі в далечінь.

— Не розберу я вас, — говорив дрозжачим голосом Кисіль, — і не знаю, чого ви від мене хочете? Я лише знаю, чого я по простому вас прошу! Але знать таки не хочете віддати назад украденого щастя... Га! постоїмо кождий за своїм! Нехай же прокляті будуть почини ваші і щоб їх віколи не видало сонінько боже!

З тим старий забрав ся. Немічно спираючи ся на палиці відходив, дріжачи ва всьому тілі, а великий жаль стискав старе, немічне серце. Йому в слід ревла громада:

— Постоїмо! постоїмо!

Мов та чорна тїнь висунув тепер чоловік в обідраній сермязі свої брови наперед і знов став кликати:

— Коні забрали, людці добрі! Хлопчійсько єнчить із болю, як ті собаки з двора, косту йому перебили, а війт казав випроваджувати таксаторів, за що? Молю вас, людці добрі!

— Станемо кривди і правди нашої шукати, станемо коні відбивати! — кликав Микола.

— Так, коні відбивати! — кликав Грабар.

— Відбивати, відбивати! — вторував гурт.

Зірвав ся молодий, широкоплечий чоловік, вїїтїв син.

— Що там вїїт, — кликав, — хоч він у мене батько, нехай собі здоров сто раз таксаторів випроваджує! Я його, рідний син, вирікаю ся! А нам ти є вїїтом нашим, Грабарє, і тебе ми станемо слухати!

Всі замовкли, в коршмі стало тихо. А та тишина станула, як яка страшна мара. Жиди скулившись присїли за шинквасом.

А Грабар, здавало ся, під саму стелю високий, стояв тонкий і блїдий, ні одним чиколонком не дрігнувши

По хвилі вилетїв з його рук келїшок із горїлкою і розлетїв ся на деревлянім помостї коршми в дрібні куснї.

(Далї буде).

А К У Л А.

ОПОВІДАННЯ

Єдварки Романової.

I.

Пекуче, весняне сонце золотило широкі листя пальми, блищало на бляхах альбома і чудово освічувало картину, що висіла над п'яніном; на картині було змальоване поле з золотим житом; повні колосся так і пригинали ся до землі; по середині простягла ся доріжка і здавалась мокрою від дощу; далі звертала в бік і зливалась ся в темною смугою ліса; на блакитному небі плила хмарка. Від сієї картини віяло теплом і пахощами весняного ранку.

Пані в темній сукні сиділа біля відчиняного вікна; вона в запалом балакала з чорнявим студентом; він ходив по кімнаті, потім сів на стільці, схилив голову і в ту хвилину дуже нагадував Гоголя, як його малюють на патретах.

— Гм, дак ви кажете, кінець сього оповідання вам не подобаєть ся!

— Ні, — відказала молода пані, виразно хитаючи головою. — Вона помилилась. Не такий її коханець, яким вона його змалюювала в своїх дівочих мріях, але чого-ж так вбивать ся? Йї здаєть ся, що сьвіт рушив ся. Опріч кохання є багато в сьвітї діла. Кохання — розкіш.

— Ось як, тіточко! Дак ви думаете, що перемогли-б тую тугу, коли-б були на її місці?

— Перемогла-б! — відказала пані, блиснувши темними очима.

— Всї ви жінки однакові, тай повинні такими бути, бо не можна переробить від разу те, що віками виробляло ся: жінка жила більш серцем, ніж головою, і серце завше панувало над розумом.

— То було колись, а тепер не так: иньші люди — иньші пісні.

— Ти не лука-ви-ла зо мною! — заспівав студент сьмішним басом.

Тітка зареготалась.

— Будем бить ся об заклад, що ваше серце колись переважить розум і ви не переможете сю бурю, що підхопила і зломилася сю кволу панночку. Я-ж не сліпий, мені здасть ся, що ви самі себе дурите.

— Я об заклад не буду бить ся.

— Еге, не хочете, не хочете! Боїтесь, ха-ха ха! Молодий хлопець схопив тітку за руки і почав з нею крутити ся по кімнаті, приказуючи: „Кажі гоц, як перескочиш!“

— Помалу, помалу, навіжений! На мольберт наскочиш! Ой, ой, вазу перекинеш! — кричала тітка сьміючись і впала на стільця.

— Тьотю Женю, скажіть мені по щирости, питаю вас не жартуючи, кохали ви кого небудь?

— Так як отся панночка, ні; я-б не ремствувала так як вона.

— Ви дядька мого не любили. Люди кажуть, що він був страшенний деспот.

— Я любила його не з запалом, а тихим, мирним коханням, але він хотів бути иноді паном, а в другий раз рабом. Мені не треба ні того, ні другого. Рабою з роду не була й не буду, а раба я-б не в силах була поважати.

Евгенія Миколовна (так звали молоду паню) схилила чорняву голову на тонку, білу руку і задумалась, потім швидко схопилась зі стільця, глянула на свій етюд, що стояв на мольберті, і сказала стурбовано:

— От куди я тепер поклала свою душу. Се моє щастя.

— Здорово, Евгенія Миколовна! — сказав молодий хлопець у сірому піджаці.

— А, Михайленко! здоров, брате! — І весело ляпнув приятеля по плечу.

— Читали ви, що в Парижі виставили картину під оглавом „Симфонія красок“?

— Щож воно таке? — спитала Евгенія Миколовна.

— Підбор фарб, як ноти в музиці по тонах. От тобі й „Симфонія“. До чого вже вони допишуть ся?

— Та вже й наші артисти-малярі вибирають такі сюжети, що не хочеть ся й дивити ся! — додав студент.

— Наприклад? — спитав глумливо Михайленко.

— Сидить монах із придурковатою пикою та товста, погана кушчиха, і пють чай. Хиба се сюжет? Хиба се може вдовольнити естетичне почуття, розворушити думки? Ти-б повісив у гостинній таку картину? На біса нам той реалізм!

— Я сам не люблю такі картини! — відказав Михайленко, запалюючи цигарку.

— Ти не лу-ка-ви-ла зо мною! — знов заспівав студент.

— Миколо, коли хочеш співать, іди в свою кімнату! — сказала Євгенія Миколовна зі сьміхом.

— Господи милостивий, який я нещасний! Ніхто мого талану не піддержить; ви не знаєте, як погано артисту в сьвітї жити без піддержки! — Микола так жалібно глянув, що не можна було не сьміятъ ся. Від сьміху і жартів він швидко переходив у другий бік, сидів у кутку насунившись як сич і щипав вуси. Іноді спорив і лаяв Михайленка, наче то був його лютий ворог; через хвилину співав і жартував, як мала дитина. Михайленко спорив тихо і виразно, тільки його біле обличчя покривало ся легким, рожевим кольором; темно-сірі, глибокі очі блищали, і тонкі, червоні уста всьміхались добрим усьміхом, показуючи міцні, білі зуби. Над широким, мармуровим лобом стирчали кучері, що блистіли проти сонця мов червоне золото.

В кімнату увійшла дівка в українському убранні і сказала голосно: „Обід на столі!“ Михайленко взяв ся за шапку.

— Куди ви? Оставайтесь із нами обідать! — сказала Євгенія Миколовна, ласкаво придержуючи його за руку.

За обідом Михайленко весело і жваво балакав, а Микола більш мовчав і їв за всіх. Зайшла річ про картинну виставу місцевих артистів.

— Що ви думаєте послать на виставу? — спитав Михайленко в Євгенії Миколовни.

— Й сама не знаю! Страшно в перший раз попасти на суд публіки!

— Ех, вовка боятись — в ліс не ходить! Послухайте мене! — сказав Михайленко і чогось почервонів. — Працюйте над жанром!

— Коли-ж я пейзаж більш люблю! — відказала Євгенія Миколовна.

— От зараз видно жіночу натуру!

— Люблю, тай годі! Адже-ж не дурно кажуть: „Вище голови не підскочиш!“

— Ну, ти філософ! Іж і мовчи, бо се не твого розуму діло! — сказав Михайленко зі сьміхом.

— От скажи мені, як ти міркуєш: у кого серце більш па-нує над розумом — у нас, чи в жінок? — спитав Микола.

— У кого яка натура! Я жінок не знаю! — відказав Михайленко і почервонів як дівчина; йому дуже досадно робилось, що він завше червонів не до ладу.

— Ой ви артисти! Тіло жіноче малюєте, а душу не знаєте! Скажіть куховарці, — сказав Микола весело дівці, — що я її за сі вареники поцілую: за кожний вареник по поцілунку. — Дівка захихкала і затулила рот рукою, бо куховарка була ряба і дуже погана.

Тільки що скінчили обідати і перейшли в гостинну, затремтів дзвінок і в кімнату влетіла маленька, кругленька бабуся з торбинкою і парасолькою в руках; вона щось швиденько зацокотіла — від разу не можна було й розібрати.

— Ох, як я втомилась... Дайте передихать... Вирвалась таки моя акторка з пекла... їде. Лист прислала. Печить, каже, пироги! Еге, пироги ще мої не забула, а „Отченаша“ прочитать мабуть не вміє! Сказано — пекло!

— Сідайте, Орино Івановно! — сказала Євгенія Миколовна. — Може ви ще не обідали?

— Ні, ні, серденько, у Трохимовичів обідала! Спасибі! Напилась і наїлась! — Вона почала розказувать, який був обід у Трохимовичів і скільки вона чого зїла. — А Марина Онисимовна вмерла. Учора ховали. Була я на панахиді: поплакала. Ми-ж з нею, голубочкою, в 35 році в Петербург їздили. Еге, ось де він у торбинці завалив ся. Прочитайте мені, серденько, що вона пише.

— Та ви-ж уже кажете, що читали! — сказала Євгенія Миколовна.

— Читала, та не все розібрала!

Михайленко з Миколою пішли в другу кімнату.

Лист починав ся так:

„Дорога бабуся!“ Почала читать голосно Євгенія Миколовна.

— А як же не дорога! Тільки гроший нема, зараз до бабуні. А деж їх узять? Пожилці не хочуть платить. Правду кажучи, усе злидні. Хоч до мирового. Ну, ну, читайте, серденько, вибачайте, що перебиваю. „Пришліть мені грошей на дорогу, бо я зовсім профершилилась“.

— А спитайте, куди вона їх профершичила? Сором, сором! Такі гроші заробляє... Коли-ж круть-верть, туди-сюди. Якого вона там шикку задає? Ой-ой! Каже: у мене грошовита бабуня на Вкраїні; має будинок на великій вулиці. Хе-хе-хе! лукава дівчина. Ви-ж самі знаєте, який там будинок? Коли-б не мій клопіт, то він доси-б к бісовому батькови завалив ся, та й я-б колись туди в гості поїхала.

— В Москву? — спитала Євгенія Миколовна не розслухавши.

— У яку Москву? У яр заторохтіла-б, мов качан капуста. У осінь було дуже слизько (в нас же земля — самий глей). Моя наймичка Хівря на весілля відпросила ся. Чую, Рудько бреше, трохи не перерветь ся. От я й вискочила подивить ся, кого там Бог несе. Тільки ступила, бу-бух! Тай підкотила ся-ж я, моя матінко, як раз до сусідової хати, а я-ж з ним у ранці так лаялась, що й Господи! Бо се-ж не сусіди, а якісь гаспидські, лихі вороги; деж пак: наклав трісок аж під саму стріху; борони Боже, іскра западе, а моя-ж хата не застрахована. Чи згорить, чи нічого-ж, я буду дурно гроші платить. Ну, й досі не застрахувала.

— Ну, та я вам про свого лихого сусіда коли небудь розкажу. Читайте, матіночко, читайте!

„Не означаю числа, коли приїду, бо не знаю, коли ви мені пришлете гроші. Напечіть пирогів із мясом, із сиром і повидлом і ждїть вашу унучку Олену Верболович, що цілує вам руки. Кланяйтесь панї Рашківській.

„P. S. Ви пишете, чи є в мене женихи? Женихів поки-що нема, а поклонників до чорта! Так мілкота, голота, гімназисти, студенти; вони мені аж обридли“.

— Щож то за поклонники? — спитала Орина Івановна і заморгала очицями.

— Та мабуть ті, що шанують її талан! — відказала Євгенія Миколовна.

— А бодай їх шанувала лиха година! Дівці двацять четвертий рік, а ніхто замуж не бере. Поки здорова, то ще туди-сюди. Тай не дуже то здорова. Зимою була в неї тая, як її? плюгенція, чи флюгенція. І повідумували-ж хвороби! На-що-серце і не вимовиш! Не бережуть ся кручена дівчина. Ет, попала в пекло, то там уже й загине! Читайте, голубочко, далі!

„Я так міркую, що хлопців не варт любити, бо всі вони така погань... А так, закрутити одному голову, потім другому та третьому,

потім сказати: геть, киш від мене! Хотіла-б я кого небудь закохати дуже і щоб він умер; я-б прийшла на його могилу з другим, що кохав би мене до загину, і сказала-б йому: „От, кого я любила, а тебе так ніколи не любити-му!“ Цікаво-б було подивитись ся, яку-б він зробив пику, коли-б проглинув таку цікаву пілюлю?“

— Що здумала, дурна дівчина! Сказала-б краще: коли-б мене, Господи, посватав добрий чоловік, щоб мене жалував, — а вона ка-зна що верзе! Може їй уже хтось носа втер! Ой, закрутить ся дівчина! І в кого вона така вдала ся? Борони її Владичиця пресвята! Відверни від неї усяке лихо! — казала стара, здійсмаючи руки.

— А вас, Євгеніє Миколовно, часом не сватають? — спитала Орина Івановна, лукаво прищуливши око.

— Ні, не сватають!

— Е, матіночко, щось ви таїтесь від мене! Таку красуню, таку красуню, та щоб досі ніхто не посватав! Се ви кому иньшому кажіть, а не мені! — Тут Орина Івановна почала розказувать, як вона у 50 році з якоюсь удовою їздила на Кавказ і як вона там замуж вийшла за генерала.

Євгенія Миколовна бачила, що ся пісня буде дуже довга і спитала Орину Івановну, чи не хоче вона чаю?

— Я чай дуже люблю, та ще як і оселедець, та маслини, та чарочка горілочка!

Очиці в старій прижмурились, як у ката.

Євгенія Миколовна покликкала дівку, щоб вона подавала чай.

— От бублички, на дорозі купила, покоштуйте! — Стара витягла з торбинки бублики з маком і поклала вязку на стіл.

— Ой-ой-ой! У голову коле! Се той проклятий яр відганяє ся! Отсе лежу я в тому яру, а сама думаю: прийшов мій кінець! Се вже мабуть кирпата сухоребриця за мною прийшла! Адже-ж і досі живу: Господь помилював! Як тоді голову розбила, а через тиждень, мов на собаці присохло; живуща. Тільки з того часу на негоду наче голкою коле. Еге, отсе я згадала знов про свою дзигу, як вона малою була: 5-ий чи 6-ий рік їй тоді був. Почала вона до мене лащить ся, мов кошеня, і в очи мені зазирає і обнімає.

— Чого се ти до мене липнеш? Знаю вже всі її звички: напевне, думаю, буде чого небудь просить!

А вона каже: — Бабуню, скоро ви помрете?

— Хто-ж його зна, кажу, коли Господь смерть пошле! Хиба ти хочеш, щоб я вмерла? — Сьміюсь, а вона: — Хочу, бо ви мені тую шафу зі склянками подаруєте!

— Я кажу: „Дурна ти, дурна! Шафу завше собі купиш, а другої бабуні не знайдеш!“ От і тепер, заробляє, а все: „Бабуню, дайте!“ Кожну копійчину ховаю, з пожилцями лаюсь, з сусідами гризусь, як собака. На що? Хиба мені багато треба! Тепер крутиться ся, а не дай Господи, заслабне, або що, куди притулиться ся? А як свій куток є, хоч і поганий, та свій. От тепер прохає грошей і не питає, де їх бабуня візьме. Отсе знов як голову розбила в тому гаспидському яру, дак аж на сорок копійок зілля купила. Ще й досі стоїть (може на другий раз згодить ся). Але-ж і аптекарі, бий їх сила божа! Ну, щоб уже так улить, щоб нічого не зосталось, усе-б таки менше платить; а то хто його зна, чи згодить ся, чи не згодить ся, а вилить жалко. Отак тільки дурно гроші проводиш, тай годі!

Евгенія Миколовна подала їй склянку з чаєм.

— Господи благослови! — Стара перехрестилась і взяла склянку жиловатою рукою.

— Де-ж се ваші ікони? — сказала вона придивляючись в куток.

— Еге, яка маленька, щоб більшу повісить! Але у панів усе так! У Голозубів у гостинній! От-та-ка гола жінка висить, аж глянути сором, а іконка отакусенька в кутку, ще менша за вашу.

Ориша Івановна взяла з десяток маслин на тарілку, шматок оселедця, налила чарку горілки і сказала весело дивлячись у очи Евгенії Миколовні:

— За ваше здоровлячко! Дай Господи, чого ви від його бажаєте й прохаєте! То були за полковником, тепер треба генерала, хе, хе, хе!

Довго вона цокотіла, наче горох із торби сипала. Евгенія Миколовна тільки мовчки кивала головою. Стара випила дві склянки чаю, обтерла обличчя хусткою, знов перехрестилась; подякувала за чай і за веселу розмову; склала губи, наче хотіла свиснуть, і цмокнула Евгенію Миколовну в щоку, де покинула мокру пляму. Схопила швиденько свою парасольку і торбинку і покотилась до дверей, потім спинилась біля кімнати небіжа і спитала тихо:

— Ваш небіж учить ся?

— Еге, тепер в його останні екзамени!

— Хороший панич! Дай йому Господи! На доктора?

— Еге!

— Багато грошей заробляти-ме, а найкраще коли-б жіночим.

— Ні, він психіатром хоче бути.

Орина Івановна підняла в гору брови і знов стулила губи, наче хотіла свиснуть.

— Коли на село думаєте їхати?

— Через тиждень.

— От і моя Олена тоді приїде може до вас у гості.

— Нехай приїде! Я буду рада, і ви з нею! — відказала Євгенія Миколовна.

— Мені, серце моє, ніколи, а вона нехай погостює! Ваш покійний чоловік її змалку жалував; вона-ж його хрещениця. Прощавайте, моя голубочко, забалакалась я з вами!

Проводивши гостю Євгенія Миколовна вернула ся в гостинну і задумала ся. Їй чогось стало жаль стару. Один любить, а другий, як деспот, спокійно і милостиво приймає ту любов. Може не в тім щастя, щоб тебе любили, а щоб самому любити не сподіваючись ні на яку дяку.

— Може?... — далі її думки знов перейшли на картинну виставу. Правду казав Михайленко: треба працювати над жанром; ся праця ширша, більш можна власти думок.

Євгенія Миколовна ходила по кімнаті легкою ногою, повела рукою по чолю, наче хотіла відігнати якусь думку, що турбувала її душу. Їй хотілось змалювати таку картину, щоб не соромно було поставити поруч із творами Михайленка і почути з його уст: „Се добре задумано і скомпоновано!“ Якого ще щастя треба?

Євгенія прикусила губи.

— Хиба я тільки для його пишу? Що він мені таке? Талановитий ученик, але його професор ще талановитіший! Чого-ж мені більш хочеть ся почути хвалу з уст Михайленка?

Вона гірко всміхнулась. Не вже Микола правду казав і швидче догадав ся, що в мене діється ся в душі? Вона стиснула свої тонкі пальці, сіла на стілець і прислухалась до м'якого, мелодійного голоса молодого художника, що балакав із Миколою в другій кімнаті.

II.

Після пекучого ранку літній дощ оросив дерева і доріжки в садку, і все живе створіння наче ожило, заспівало, загуділо, замугушилось у кущах. Запахло бузком і якимись запашними квітами, що росли перед вікном чепурного сільського будинка; вікна і двері були відчинені і вітрець колихав білі завіски; на привзбі лежав кіт із зеленими очима і дивився на хруща, що пер кинув ся на спину і молотив ноженятами, наче хотів крикнеть: „Рятуйте, люди добрі, бо сам не встану!“ Кіт торкав його мякенькою лапкою, жмурив очі і махав хвостом.

Евгенія Миколовна вийшла з кімнати, стала на порозі; ковтула теплого, цілющого повітря і підбравши сукню вийшла на доріжку і почала рвати бузок; дощові краплі дрібними алмазами сипались із квітів на землю.

Уже пішов другий тиждень, як вона з небожем переїхала на село. Микола в городі ніколи не був таким веселим; він жартував як школяр, виліз на високе дерево і не знав, як відтіля злізти, потім сидів на березі в вудкою цілий день і приніс два карасі на вечерю. Евгенія Миколовна сьміялась і казала: „Їж тепер те, що наловив, я тобі більш нічого не дам!“ Вона перше блукала в лісі та в полі, придивляла ся до тонів, до зеленої травиці, де паслись гуси, до босонової дівчини, що прала співаючи на ставку; слухала, як кумали ополонники в ставку і гуділи під вербами хрущі; але її натура була не така, щоб довго сидіти без праці; вона знов почала малювати Михайленків патрет, що вже не сподівалась скінчити, бо їй не можна було вловити той чудовий усьміх, що осьвічував його обличчя і додавав красу його очам. Коли вона писала з натури, бачила на патреті сухі, холодні очі, не його очі, і натягнутий усьміх, і з досади кидала пензлем. Коли прийшов лист від молодого артиста, що він приїде може на два дні до неї в гостину тоді як їхати-ме до дому, перед її очима в хвилину змалювало ся його обличчя; вона схилила пензлем, поклала фарби, зробила кілька мазків на патреті сьмілою рукою і він ожив. Невимовна радість ухопила її за серце.

— Нехай же він гляне на мою працю! Коли-б швидче їхав! Темні очі її горіли; вона нетерпляче позирала у вікно; потім сіла на ослоні на ганку, закрила очі, щоб трохи заспокоїть ся.

— Він писав: „може заїду!“ А як не приїде? Ні, він повинен приїхати; як гарно тут сидить і прислухувати ся до згуків, що збирають ся в один великий акорд. Згуки літнього дня. Коли-б я була композиторка, я б, здасть ся, тепер написала симфонію під сим оглавом. Як гарно бути молодю! Як гарно жити в світі, коли маєш стільки надій!

Усе полинуло в якомусь золотому тумані і вже почали малювати ся якісь знайомі обличчя. Євгенія Миколовна не спала і їй чогось не хотіло ся йти йому на зустріч. Якась нудьга защеміла її на хвилину, потім вона присилувала себе і пішла.

— А, здорові, тьотю Женю, вибачайте, що я вас так зву! — сказала панночка у величезному капелюсі, де гойдали ся червоні „помпони“; вона була одягнута в дуже тісну червону сукню; в руці держала чесунчову парасольку і шовкову, модну торбинку, куди кладуть гаманець і носову хустку.

Панночка підскочила до Євгенії Миколовни, цмокнула її в щок, захитала перетягнутими боками, закрутила головою, зирнула в дзеркало, потім знов стрибнула до Євгенії Миколовни, поцілувала її в щок так міцно, наче хотіла її викусить, і крикнула різким, грубим голосом: „Яка-ж ви сьогодні дуся!“ Зирнула у вікно і крикнула возниці:

— Несіть, несіть сюди скриньку! А де-ж мої дрібні пакунки? А велика корзина?

— Не турбуйте, панночко! — сказав возниця, флегматично входячи в кімнату. — Усе ціле!

— А деж моя кімната? — спитала панночка, витягаючи гаманець із торбинки, щоб заплатити возниці.

— Шкода, в мене нема здачі! — сказав возниця.

Верболович поважно махнула рукою: — Не треба!

Возниця подякував і вийшов із кімнати; на дворі він спитав у наймички:

— Се родичка вашої пані?

— Яка там родичка! Акторка, десь кумедії приставляє!

— Як, вам до лиця ся сукня! — казала Верболович, скидаючи пальто і капелюх. — І я собі таку пошю!

— Сей кольор вам не до лиця, бо ви білява!

— Дарма! Я на сцену надіну, а там усе до лиця! Еге, що я вам хотіла казати? Бабуня вам кланяєть ся!

— Спасибі! — відказала Євгенія Миколовна.

— А той студент на вокзалі, ха ха-ха! Я потім вам розкажу! Де ваша дівка? Як її звуть? Мені треба умить ся, причепурить ся, я то я ка зна на що похожа!

— Здорові, Миколо Степанович! — сказала вона ідучи через гостинню.

— Я приїхала до вас аж на два тижні! Раді? Я хочу по-здоровіть! Пити-му молоко, буду купать ся; рано вставать і лягати о десятій годині. Так меві лікарь звелів. А ви памятаєте той анекдот, що я вам розказувала?

Верболович впилась у Миколу очима і зареготала.

— О, тай голос у вас, як ерихонська труба!

Евгенія Миколовна зирнула докірливо на небожа і він умовк.

— Ой-ой-ой! Що се таке? Хру-у-щ! Я їх боюсь, ой, вівміть швидче! — крикнула Верболович і підставила плече Миколі; він узяв хруща двома пальцями і кинув за вікно; хрущ загудів і зник у кущах.

— Приїхали на село та всього боїтесь! — сказав Микола зі сьміхом.

— Ні, не всього! Я вас не боюсь! — відказала Верболович, покрутилась на закаблуках, нагло зирнула на Миколу і затупотіла в другу кімнату.

— Вона нагадує кафе-шантанну акторку, а не артистку, як вона себе величає! — сказав Микола глумливо.

— Тьотю Женю! — гукала Верболович зі своєї кімнати.

— З якого боку ви їй тьотею доводитесь? — спитав Микола.

— А хто її знає! — відказала пані Рашківська і тихо засьміявшись підвела ся з стільця.

— Тьотю Женю, я привезла дванацять убрань; ідїть сюди! Я вам їх покажу! — казала Верболович крізь двері. — Дванацять суконь! Дванацять!

— Куди-ж ви їх тут надівати-мете? — спитав Микола.

— Се вам здаєть ся багато? Що ви сказали? Ой, ой! Не йдїть сюди! Я роздягнута! — І Верболович висунула голову між дверима і показала ноги одягнуті в тоненькі черевики з червоними китцями і шовкову спідницю.

Евгенія Миколовна нічого вже не робила цілий день, але їй здавалось, що вона тягала каміння в гору. У вечері вона впала на ліжку, мов підстрелена; в голові її лунав різкий, грубий голос актриси; її не цікавило те, що вона говорила.

— Може вона потім трохи втихомирить ся і не буде мені так докучати! Не мого вона духу!

Евгенія Миколович згадала панну Верболович, коли вона була дівчиною 15 років і уміла тільки соромливо усміхать ся та присідать перед хрещеним батьком.

— Тьотю Женю! — вигукувала Верболович, наче вона була не поруч з її кімнатою, а десь далеко в лісі.

— Що вам треба?

— Ви не спите?

— Адже-ж самі чуєте! Коли я з вами балакаю!

— Шкода, треба було мовчати! — подумала Евгенія Миколовна.

— Я до вас прийду! — Верболович загупала ногами і відчинила двері.

— Як у вас тут гарно! Яке чудове стільце! Я собі таке куплю! Стільце було як усі стільці в сьвіті, але то в неї така була звичка: бажати всього, що бачила в иньших.

— Які у вас білі й круглі плечі, мов виточені! — Верболович із задрістю впила ся очима в тіло молодой жінки; вона наче їла його очима; рот трохи відкрив ся і криві зуби висунулись в під товстих, блідих губ.

— Я думала, що я повнійша, ніж ви, а в мене мабуть кістки ширші!

— А-а, се ваша праця? Та ви певно артистка! Шкода, що я не вмю малювати! Яка ви щаслива! Хто се такий?

— Помалу, помалу! — крикнула з жахом Евгенія Миколовна і стрибнула з ліжка.

— Ще на йому фарби не засохли!

— Я трохи підсліпувата і віддалік не бачу.

— Хто він такий?

— Мій знайомий.

— Не подобають ся мені такі! Рудий, рудий!

Верболович скривилась. — Обличчя трохи жіноче.

— Багатий?

— Він талановитий маляр-артист, поїде на той рік в Італію.

— О, як би я хотіла побачити сю країну! І-та-лі-я! Італіявці в палкими як вогонь очима. О, там уміють кохат! Що ви кажете?

Евгенія Миколовна мовчала; їй дуже хотілось вишхнуть за двері непрохану гостю.

— От шкода, що я вам не привезла патрет мого знайомого! От очи, так очи! Чорні як сливи і блискучі! — Верболович облизала губи, наче заїла щось смашне.

— А-а! позіхаєть ся; а спать не хочеть ся! Ще не звикла рано спати лягать! Я-б хотіла кого небудь закохати: так легеньким коханням, щоб нічого потім у серці не осталось, ніякої оскомини! От моя одна товаришка-артистка закохала ся не в свою голову, змарніла тепер, не можна й пізнати; а була дуже гарна. Ну, певне він її покинув. Хто се в садку гомонить? Ні, се мелі так почувлось. Тара-ра-бумбія, тара-ра-бумбія! — Вона підскочила до вікна. — Ай-ай! там, здаєть ся, ваш небіж ходить, а я не одягнена!

„Реве та стогне Дніпр широкий!“ — заспівав якийсь баритон у садку і вмовк.

— Сердитий вітер завива! — підхопила Верболович невірним голосом і підморгнула Євгенії Миколовні.

— Хоч би вона вже не співала! — подумала пані Рашківська і сціпила губи.

Нерви в неї натяглись мов струни; їй хотілось бігти з кімнати.

— Ви ще не спите? — спитав Микола з садка.

— Не спимо, не спимо! Не йдїть! Я не одягнута! — кричала Верболович різким голосом, але не сховалась у далекий куток; затулилась тюлевими завісами і просунула голову у вікно.

— Добри вечір! Та не кричїть! Ви думаете, що менї так цікаво на вас дивить ся! Я прийшов сказати Євгенії Миколовні (він навмисно не назвав її тьотею), що приїхав Михайленко і з ним мій товариш Лопушинський; вони хочуть іти в поле або в ліс.

— Чуєте, тьотю Женю, ходїм! Одягайтесь швидче! Гуп-гуп! — затупотїла Верболович і побїгла в свою кімнату.

Євгенія Миколовна зирнула в зеркало. Щоки її зблїдли, очи горїли, руки нервово завивали темні коси і тремтіли. Через кілька хвилин вона увійшла в гостинну.

— Се мій товариш по гімназї Лопушинський, співець-музика.

— Моя тїтка, пані Рашківська.

Євгенія Миколовна вклонилась і привїталась із паничем у еніх окулярах, потім із Михайленком. Пізнійше влетїла Верболович; її не можна було пізнати: на голові в неї була біла іспанська хустка, волося трохи підвите, золото-жовта сукня як гадюка вилась по килиму.

— От я й готова! — сказала вона й захитала перетягнутими боками та закрутила головою.

— Се ви думаєте з таким „хвостом“ у ліс іти? — спитав зі сьміхом Микола.

— Дарма, се вже не нова і не модна сукня! Я її підберу!

— Се ви там співали в садку? — спитала вона в Михайленка після того, як вони привітались.

— Ні, се він! — Показав він на Лопушинського.

— У вас гарний тембр і регістр мабуть великий! — Випаливши ті технічні музикальні речі Верболович не знала вже більш, що казати. І повернула ся як театральна королівна до своїх придворних, кивнула головою і сказала: — Ну, ходім!

— О, яка чудова ніч! Тьютю Женю, як у вас тут гарно! Я у вас більш прогостюю! Добре? Сподіваю ся, що вам не буду докучати! На що мені їхати в Одесу? Тут річка, ліс, ставок. Як легко дихати. А-а! Панове, а-ну, хто швидче добіжить до того дерева?

Верболович підхопила сукню і затупотіла, по дорозі здіймаючи пил. За нею побіг Микола з Лопушинським. Михайленко спинив ся, скинув бриль і почав озирати ся округ. Як тут гарно! Він наче впивав ся теплим повітрям.

— Ходім до річки, Євгенія Миколовно! — І подав їй руку. Вони мовчки йшли і повернули в ліву руч опинившись проти церкви; золоті хрести горіли проти місяця, а біла давниця, облита місячним промінєм, здавала ся мармуровою і кидала тїнь на дорогу. Мовчки зійшли вони до річки, сіли на колоді, що лежала на березі під вербою. Білі хмарки як сріблясте піря плили понад лісом. На тім боці гойдав ся човник, а далі було темно, темно.

— Чудова картина! — сказав Михайленко. — Шкода, що мені не можна пробути тут з тиждень! Я-б змалював багато етюдів!

— Оставайтесь!

— Не можна! Я батькови написав, що їду; старий так нетерпляче мене досидає!

Вони знов умовкли.

— Не знаю, чоґо мені завше в такий вечір сумно буває; але мені хотїлось би, щоб він ніколи не скінчив ся! — сказав Михайленко.

— А мені здаєть ся, що такого вечера в мене вже ніколи не буде! — додала Євгенія Миколовна. — Хотїла-б я вмерти

в таку хвилину, коли мені нічого б не було жалко, в осіцію по-
 году, а в такий вечір, здаєть ся, сама нещасна людина не схо-
 тіла-б покинути землю.

— На що ви говорите про смерть, коли перед нами широ-
 кий шлях життя! Хотіли-б ви, Євгеніє Миколовно, іти завше по
 одному шляху поруч із тим, хто вас щиро кохає?

Він ухопив її за руку.

— Я хотів давно вам сказати, що кохаю вас, Євгеніє Ми-
 коловно! — Його голос затремтів, обличчя зблідло; він нерво-
 стискав її тонкі руки. — Моєю на вік?

— На вік! — відказала Євгенія Миколовна і глянула на
 його своїми великими, щирими очима. Він прочитав у них таку
 невимовну радість і таке безкрає кохання, що теж умовк і дивив ся
 на неї як зачарований. І вона його таким ніколи не бачила. Вони
 не знали, чи пройшла хвилинка, чи цілий вік.

— Тьотю Женю! — гукала Верболович.

— Гоп-гоп! — кричали парубки в один голос.

Пані Рашківську паче щось ухопило за горло. Наче якийсь
 дісонас влетів у чудову мелодию і обірвав ся в місяшному повітрі.

— Відгукніть ся! — сказала молода пані.

— Ми тут! — крикнув Михайленко.

— Ха-ха-ха-ха! — зареготала Верболович, вискочила з ку-
 щів і гупнула між панею Рашківською і Михайленком. Вони ще далі
 відсунулись.

— Ой, що ми там виробляли! Ха-ха! — Я порвала сукню,
 заплуталась і впала; подряпала руки. — Бідна ручка! — Вона
 цмокнула свою руку. — Ой, що я роблю! Кажуть, хто цілує свою
 руку, в того ніхто не закохаєть ся! Ну, я сього не боюсь! —
 Вона зирнула лукаво на Михайленка.

— Ой, жарко! — Вона почала махати іспанською хусткою
 і повіяла дорогими, солодкими пахощами; щоби її горіли, великі
 очи здавались темними і якимсь непевно бігали.

— Чи в любистку ти купав ся, що мені так сподобав ся! —
 заспівала вона в запалом над вухом у Михайленка; він знов трохи
 відсунув ся. Євгенія Миколовна дивилась мовчки і здивовано.

— Чу-до-вий у вас голос! — сказав зі сьміхом Микола. —
 Як він зветь ся: бассо кантанте, чи кассо бантанте?

— Та вже не гірше вашого! — відказала Верболович і від-
 вернулась.

— О, мій бассо хрипендо! От лишенько, не дав мені Господь ніякого талану! Нещасний я, пещасний! — протягнув Микола трагі-комічно здіймаючи руки.

— Вірний товаришу, потіш мою душу, заспівай: „Ти не лукавила зо мною!“

— Дай трохи віддихать! — відказав Лопушинський, протираючи окуляри хусткою. — Та мені сьогодні не хочеть ся співать!

— Дак ти не хочеш? Кинем його в воду! Нехай скупасть ся, се йому здорово!

— Нехай його там русалки зацілують! — додала Верболович зі сьміхом.

— Тепер русалки живуть у будинках, а не в воді! — відказав Лопушинський.

— Браво! Молодець Лопушок! Ми його зараз у воду! Михайленко, підсобляй, брате! — кричав Микола і бігав за товаришом. Він зліз на гиллячку і дуже комічно визирав відтіль.

— Гляньте, панове! Здасть ся, ми живемо не під тропіками, а обезяни сидять на деревах! Стійте так! — сказав Микола до Верболович. — Шкода, що я іспанської серенади не знаю! Дарма, я вам українську заспіваю! — Він узяв ломаку. — Се буде гітара! — Зеунув бріль на потилицю і перебираючи пальцями заспівав на мотив Гандзі:

Моя панна сіроока
Так сокоче мов сорока:
З вихилясом, з викрутасом,
І співає трохи басом;
Як ведмідь вона легенька,
Балаклива, чепурненька.

— А далі вже не знаю! Панове, помагайте!

Верболович позеленіла від злости, потім заляскотіла і крикнула: — Браво!

Микола притулив руку до серця і вклонив ся, як кланяють ся співці на сцені.

— Мені співця не треба, бо я драматична артистка, а ви тільки що спечений „скубент“.

— Коли я „скубент“, то я вас і скубнув! — відказав Микола. Всі зареготали. І Верболовичевій більше нічого було робить.

— Ну, як тобі не сором! — урікала його тітка, ідучи поруч із Миколою. — Вона образилась!

— Чого? Такі люблять, щоб із ними жартували. От, коли-б я їй зовсім нічого не казав, вона-б більш образилась. Тільки вона не діждеться, щоб я з нею женихався, не на такого напала. Я їй наскрив бачу. О, се такий мед!

Микола глумливо покрутив головою і зареготав. Тим часом Верболович балакала з Михайленком про Італію. Про те, що вона хотіла-б бути артисткою-маляркою і що дуже завидує Євгенії Миколовні.

— Яка се висока, чудова праця!

— Тьотя Женя мені казала про ваші твори, про ваш талан.

— Вона справді ваша тітка, чи?

— Ха, ха, ха! Ні, се я так її зву, її чоловік мене хрестив.

Ви довго тут гостювати-мете?

— В п'ятницю їду до дому.

— Так швидко! А я сподівалася... О, тепер не варт і говорити!

— Що таке? Скажіть! Мені цікаво знати! — спитав Михайленко всміхаючись.

Верболович дуже прихильно глянула на його; від іспанської хуетки віяло солодкими пахощами і в його закрутилось у голові.

— Останьтесь ще на два дні, тоді скажу!

— Не знаю! Мені-б самому хотілось остать ся. Тут так гарно і...

— І така гарна хазяйка! — сказала Верболович і лукаво посварилась пальцем.

— Який ви недогадливий! Чом ви не дасьте мені руку? Я йду спотикаючись і нічого не бачу!

— Я не знав, що ви не добачаете!

Михайленко подав їй руку.

— Стійте так! Дивіть ся, як переливаєть ся хвиля в річці; але я не люблю таких мирних картин. Давайте мені бурю! Я бажаю руху, боротьби. Я хочу, щоб сі хвилі почорніли і рвались до самого неба; щоб сі нерухомі дерева мов божевільні хитались, тріщали і падали на землю, а блискавка розривала небо і сліпила очи. І страшно і люблю!

Очи її потемніли, обличчя зблідло; вона так бажала бути гарною і зробить вражіння на молодого хлопця, що навіть здавала ся гарною. Михайленко задивив ся на неї проти волі. Солодкі пахощі обвивали його мозок.

— О, ви поетка! — сказав він трохи згодом.

— Чому ви мені не хочете сказати тепер, що ви хотіли тоді сказати?

— Про що? А-а, пам'ятаю!

— Останьтесь ще на кілька днів?

— Може остануться! — відказав Михайленко.

— Не може, а напевне! — сказала вона солодким, млявим голосом.

— Остануться, тільки треба написати батьку лист, щоб не вписав коний на залізницю.

— Спасибі! Тепер скажу: я хотіла, щоб ви змалювали мій патрет у сьому убранню, щоб остався на віки сей чудовий вечір у мене в думках.

— Я... я не малюю патретів! Попросіть Євгенію Миколовну!

— Євгенію Миколовну? О, я бачила в неї в кімнаті ваш патрет; ви там наче живий; вона його сьогодні тільки скінчила.

— Тьотю Женю! Я хочу бути вашою натурщицею. Ні, се я жартую. Змалюйте, голубочко, мій патрет.

Верболович обняла її з запалом і поцілувала.

— Добре!

— Чом же ви мені не сказали, що скінчили мій патрет? — спитав Михайленко ласкаво.

— Та ще успієм! — відказала Євгенія Миколовна. — Завтра в ранці! Може ще що небудь треба підправити.

— О, ні, ні, нічого не треба! Я вам кажу, що се якийсь chef d'oeuvre! Пошліть його на виставу! — заговорила Верболович.

— Ні, я мушу багато працювати, а потім побачу. Сей рік я нічого мабуть не пошлю.

— Пошліть мій патрет, коли буде гарний; се буде краша „реклама“!

Верболович перехопила здивований погляд Михайленка і відразу з'їхала на жартовливий тон.

— Се я жартуючи кажу. Я ненавижу реклами.

— Учись, брате, кумедії ламати! — шепотів Микола Лопушинському. — Ти ще не бачив таких!

Його товариш засміявся, блиснув окулярами і вони пішли балакаючи в-двох трохи оддалік, а Євгенія Миколовна з Михай-

ленком і Верболович ішли не швидко, теж балакаючи. Краще скажуть, що балакала одна Верболович.

Евгенія Миколовна швидко заснула в ту ніч зі щасливою, безжурною думкою: який він любий, гарний і як його гаряче кохаю! В ту годину Михайленко писав до батька лист; він хотів йому написати, що думає женити ся; потім здумав, що краще усе те розказати, як приїде до дому. Матері в його не було; сестри повиходили замуж і не жили з батьком. Старий йому казав: — Одружись! Мені буде веселійше! У такому великому будинку самому сумно жити!

III.

— Чи не надіть мені мої брилянтові сережки? — спитала Верболович.

— Нічого не треба! Сидіть і не ворухіть ся! Поверніть голову трохи в праву руч! Не дуже! Отак!

Пані Рашківська намалювала контур.

— Ой, не похоже! Якій товстий ніс! — сказала Верболович і накопилила губи.

— Та се-ж тільки контур! Тоді скажете, коли скінчу весь патрет! І навіть не ви, а інші повинні сказати! Бо хто-ж знає своє обличчя?

— О, я знаю добре і всі помилки природи, ха, ха, ха! Ви не дуже їх примічайте!

— Сидіть тепер знов тихо! А шкода! На що ви наділи се жовте убрання! Коли-б у вас було темне волосся, а то все зливається в одну пляму. Ну, та нічого! Сидіть уже!

Пані Рашківська малювала швидко, з запалом. Михайленко пішов малювати етюди. Лопушинський сидів із вудкою під вербою. Микола лежав у траві з книгою.

І так ішов один день за другим. Михайленко не їхав із села; йому хотілось побачити працю пані Рашківської.

Тільки що він хотів сказати що небудь Евгенії Миколовні на самотині, як зараз влітала Верболович із сьміхом і жартами і звала їх у садок або в ліс; вона не боялась ні спекоти, ні дощу. Раз їй довелось побачити сердиті хвилі; схопив ся вітер і вона прохала Михайленка, щоб він їхав з нею човном на той бік.

Евгенія Миколовна навіть розсердилась.

— Се якась несамовита дівчина; коли вона хоче втопить ся, нехай їде сама.

Микола казав зі сьміхом: — Не вірте, се тільки кумедії; вона тепер і сама тремтить, як переляканий заяць; се входить в її роль; вона знає, з ким треба яку кумедію грати. Отже-ж мені не скаже: — Поїдем у бурю на той бік! — Я-б її повів тай покинув на тім боці на пісочку; нехай би посиділа хоч одну годину сама, коли вона така любителька природи.

Микола сьміяв ся, а в Євгенії Миколовни була душа не на місці.

— І що тобі за радість возить ся з сією ломакою-кривлякою! — казав він Михайленку, лягаючи спати.

— Коли-ж просить правити човником; вона не вміє, а ти не хочеш. Хто-ж її повезе? В неї дуже поетична натура! Каже — любить бурю, а мені що — я не боюсь.

— Ха-ха-ха! — реготав Микола.

— Дак ти в рицарі її записав ся? Поетична натура! Поетична, як Дульцінея Тобовкая. Ха, ха, ха! Умру! Лопушок, чувш? Пане Лопушинський, іди сюди! Заграй мені яку небудь цікаву рапсодію, або що небудь своє. Потіш мою душу, або заспівай українську пісню. Італіянина мені набила оскому.

Лопушинський грав і співав того вечера дуже багато пісень і романсів і скінчив якоюсь ніжною і тихою мелодією Шумана. Верболович поклала голову на плече пані Рашківської і зігхала. Не вспів музика скінчити останню ноту; здаєть ся, вона ще звучала в повітрі, як Верболович сказала солодко-млявим голосом:

— Як мені чогось тяжко, сумно! Я цілу ніч сьогодні не звела очима! О, чи можна-ж мені вірити, акторці, що кумедії грає! Хиба в таких є серце?

Вона перво зареготала і побігла в садок.

Микола тільки розвів руками.

— Ходім, панове, на ганок, бо тут дуже душно! Спасибі вам велике! Я так люблю музику! Найбільш такі гарні і виразні мелодії, як ви зараз грали, мені дуже подобають ся! — сказала пані Рашківська щиро і подала музикови і співцю руку. Він дуже зрадів. Правду кажучи, він для неї тільки й грав сю мелодію, де малювалась весна чарівна і молоде кохання.

— Треба нашого музику вквітчати лаврами! — сказав Михайленко і зірвав гіллячку бузку, звернув вінком і поклав йому

на голову. Одну квітку він понюхав і хотів заткнуть собі на сурдут. Верболович вхопила в його квітку і приколола на сукню біля серця. Вона відразу розвеселилась, почала балакати із Лопушинським.

— Я-б дорого дала, щоб у мене був такий голос, як у вас! Краще голоса нема нічого в світі; скільки можна сказати того, що таїть ся в душі. Який ви щасливий! Я вам завидую! Ви їдете в московську консерваторію?

— Еге, в останню клясу. Хочу ще один рік поучить ся, а потім на сцену.

— Щасливий! — казала Верболович, а одним вухом прислухувалась, що балакала Евгенія Миколовна з Михайленком. Потім усі їздили човниками на той бік на луг, де росло багато квітів. Верболович розпустила волося і наділа на голову вінок із блакитних квіток і так прийшла до дому.

— Обдрипала хвіст; бач, яка грязюка! Миєш, миєш, не відмиєш ся; і сорому їй нема! — казала наймичка, що мила ситцеву спідницю.

— Се ти про акторку? — спитала куховарка.

— А то-ж про кого! Гладш та миєш більш, ніж на нашу паню.

— Ну, не журись! Може вона тобі дасть що небудь, як їхати-ме до дому.

— А цур їй! Не треба мені її подарунків! — Наймичка розсердилась, що куховарці дістались добрі патинки, ще не зовсім драці і спідниця, а їй Верболович нічого не подарувала.

Евгенія Миколовна бачила в ту піч непевний сон: наче вона скінчила патрет Верболович і очі на патреті бігають як у собаки, що змалювала на годиннику; уста розкривають ся ширше, ширше; вона глумливо регоче наглим, різким сьміхом. Евгенія Миколовна відкрила очі і глянула на патрет Верболович.

Півень співав під вікном; чути було, як куховарка рубала мясо.

— Як же я заспалась! Мабуть не рано! — думала молода пані і почала швидко одягати ся.

В кімнатах нікого не було; самовар захолов, на столі були крихти з булки, в немитих склянках гуділи мухи. Евгенія Миколовна взяла чисту склянку, налила собі молока і покликкала дівку.

— Учора панночка з паннцем сиділи в гостинній до сьвіту тай забули вікно зачинить; у почи вітер підхопив ся, завіски зачепили вазу і вона розбилась на дрібні шматочки.

— Японську вазу?!

— Еге, ту, що з букетом стояла.

— Який же паннч із панночкою сидів?

— А той рудий, що картини малює.

Евгенія Миколовна зблідла і спитала глухим голосом:

— Деж вони тепер?

— Мабуть пішли в лїс, або в садку біля ставка сидять у-двох.

— Чого я турбуюсь! Ну, пішли в-двох: сидять біля ставка.

Щож із того? Хиба йому не можна ні з ким балакать? Я-ж балакала вчора з Лонушинським! — думала пані Рашківська і почала малювати патрет; жовту сукню й хустку; руки в неї тремтіли, в очах щось метушилось, язик сухий; їй здавалось, наче вона покштувала щось гіркого. Треба швидче кінчити! На що він востав ся? Сього-б не було! Чого-б не було? Нічого може ще й нема? — Тут вона згадала, як він дивив ся на неї слухаючи мьельодню Шумана. — Ні, він мене кохає; він не такий, щоб міг зацікавить ся такою нікчемністю, як ся Верболович. — Вона глянула на витрішкуваті, наглі очи.

— Коли жінка захоче подобать ся мужчині; вона хоч на хвилину його покорить, бо ми звірі! — казав їй покійний чоловік.

— Ні на хвилину, ні на годину! Я не хочу, щоб він... О, Господи! — Вона кинула палїтру, пензелі, схопила парасольку і пішла в садок, що кінчав ся лїсом. Наче якась невидима сила підганяла її, несла на темних крилах далі, далі. І вона йшла швидко, швидко; в неї навіть дух заняв ся; сонце пекло, жаби затихли; тільки вводі щось булькне в очереті і стихне; водяна лилея міцно стулила свої пелюстки, наче боялась пекучих, соняшних поїлунків; комарі жалібно дзвенїли під гиллястою вербою. Евгенія Миколовна сіла на колоді і скочила, наче побачила гадюку; там було вирізано пожем: „Верболович, Михайленко“.

— Верболович, Махайленко, Верболович, Михайленко, — наче хтось молотками вистукував по голові. Вона йшла не дивлячись, куди йде. Якийсь парубок ішов і співав:

Жили ми з тобою,
Як голубів пара;
Тепер розійшли ся,
Мов темная хмара.

Видко було, що він заспівав ту пісню, що повернула ся йому на думку, але йому було все однаково; він весело позирив на нові чоботи, що недавно купив, покрутив вус, посунув бриль на потилицю, плюнув на бік і знов заспівав: „Тепер розійшли ся, мов темная хмара“.

Са пісня в саме серце вразила молоду паню; вона звернула в праву руч.

— Куди я йду? Чого шукаю? Чого турбуюсь? Чого ремствую? Нікчемна я жінка, квота, безвільна! Треба все перемогти!

Правду Микола казав: усі жінки однакові... І моя куховарка так бігла б, коли-б її Москва покинув. Ха, ха, ха! Всі ми однакові. Вона через місяць візьме иншого і втихомирить ся, а я... я ніколи його не забуду. О, як я ненавижу себе! Всіх ненавижу!

— Євгенія Миколовна, я вас щиро кохаю! На вік, на вік! — Врізались у мозок її речі, наче залізом гарячим припекли ся. Не можна їх ніколи забути і сей погляд глибоких, сірих очий і голос. На що він дурив? Ні, ні, се неправда! Він не може дурити; в ту хвилину він мене кохав. Проклята хвилино! Бодай її ніколи не було! А коли-б не було її зовсім, тоді що?

Тоді було-б ще гірше! Тепер нічого не буде; не скаже він мені того, що казав, на тому місці, де тепер стоить її ймення і його; і сей вечір, коли ми сиділи осьвічені місячним промінем і дивились на річку, стояти-ме у мене перед очима. І я буду згадувать, проклинать його буду, ненавидіть; згадувать, кохать, поки душа не згорить, а там покій, смерть — нічого. Темно... холодно...

Вона скаменіла на хвилину. Під деревом сидів Михайленко і в запалом дивив ся на Верболович; вона стояла в театральній позі і читала якимсь глухим, тремтячим голосом дуже палкий мольот; Михайленко тремтів як лист і їв її очима. Вона заверещала і впала на зелену траву; її червона сукня різко малювала ся між зеленими кущами, потім схопила ся, оберлась на його плече, обгрусила сукню; він доторкнув ся до того місця, де лежала її голова і травця приямлась і спитав якимсь не своїм голосом:

— Ви не вдарились?

— О, ні, я звикла! А вам було-б жалко? — спитала вона солодко-мляво.

Михайленко мовчки поцілував її руку.

Пані Рашківська почувла гострий біль і на хвилину ноги її підкосились; потім вона вишно підняла голову і сміло пішла вперед.

— Браво, браво! — сказала вона так холодно-спокійно, що навіть сама здивувала ся, як вона гарно грала свою ролю; тільки очі її потемніли і стали ширші і більші, наче вона зазирає в якусь безодню.

— Тьотю Женю, добридень! — крикнула весело Верболович і якимось лукаво-радісно глянула на молоду паню.

Михайленко стояв опустивши голову з стиснутими губами і ледви прошепотів: „Здорово, Євгеніє Миколовно!“ — і так нервово і міцно стиснув їй руку, що вона ледви не крикнула.

— Я після свого монольога вже й їсти захотіла! Чого небудь такого гарненького! — Вона облизала свої товсті губи і почала ластить ся до Євгенії Миколовни; глум і радість світились в її очах. Євгенії Миколовни хотілось схопити її за горло, але вона сказала безжурним голосом:

— Чого-ж ви хочете? Ходім до дому, будем полуднувати!

— Бачила вона, чи не бачила? — думала Верболович, випаючись у неї наглим поглядом. Михайленко не думав нічого і стояв як люнатик, блідий, стурбований і дивив ся на помяту травцю наче невидющими очима.

Вони йшли в-трьох до дому. Верболович балакала, ніхто її не слухав, та вона мабуть і сама не тямил, що говорить.

— Полуднуйте без мене! — сказала Євгенія Миколовна. — Мені мабуть сонце голову напекло! Я піду в свою кімнату!

Вона пішла спокійною ходою. Як тільки увійшла в спочивальню, зараз упала на ліжку як підстрелена птаха.

— Боже мій, вона згубить його, згубить; затопче в калюжу! Нехай він мене не кохає; нехай кохає кого хоче: пньшу, другу, тільки не таку. Я буду їм товаришем-сестрою.

— Я вирву з серця всяку надію! Я не дорікати-му його ні єдиним словом! Я не ремствую... я... Господи, верни мені його серце! Я не можу без його дихати! Не можу, не можу, не можу!

Вона стискає холодні руки і ні одна сльозина не впала з її сухих очей. Схопилась, зирнула на патрет Верболович; соняшний промінь упав на обличчя і товсті губи наче заворушились. От, здасть ся, вони зараз розкриють ся і наглий сьміх зазгучить у кімнаті.

— А ти сьмієш ся, глузуєш, радієш?

Пані Рашківська схопила ніж і встромила в патрет; замість рота чорніла величезна дірка. Тр-тр! — рипіло полотно, і вона вже сама не тямил, що робил.

— Можна увійти? — спитав за дверима чийсь голос.

— Можна! — відказала пані Рашківська не думаючи.

— Простіть мене! Я... я сам не знаю, що во мною коїть ся! Чи я тоді, чи тепер помилив ся? Може в другий раз я вам не те казати-му! Прощайте! Я зараз їду!

Михайленко подав їй руку; він навіть не замітив, що скоїлось з сим chef d'oeuvre'ом, що він так хвалив.

— Усього найкращого! — відказала пані Рашківська і показала на патрет. — Бачте, що я зі своїм chef d'oeuvre'ом! Ха-ха-ха! — Вона так зареготала, що Михайленко мов несамолюбний вискочив із кімнати і потім довго не міг забути її сьміху.

— Пішов... Не вернетъ ся! Ніколи не побачу!

— Тьотю Же-ню, тьотю Же-ню! Можна увійти?

В кімнату влетіла Верболович.

— Не знаю, що там моя бідна бабуня робить: хочу сьогодні вже до дому їхати! Пан Михайленко мене до города підвезе на своїх конях, а потім поїде...

— Що се таке? На що ви?... А-а!...

Вона скаменіла на порозі, потім відступила, наче побачила щось страшне; в хвилину догадалась, зирнула здивовано на паню Рашківську... Що вона прочитала в її темних, великих очах? Які муки змалювали ся на сьому блідому обличчі? Вона про те не думала; їй хотілось швидче бігти з сього місця, де їй було так весело колись. Вони втікали з села як два злодії, що підпалили хату. Дзвінок жалібно дзвенів і відгукував ся по-під лісом.

— Ей, ви голубчики! — бадьорив візник коний і вони летіли птахами, розбиваючи тепле, духовите повітря.

IV.

Равня осінь для малярів-артистів сама найкраща: купи дерев блищать проти осіннього сонечка різними кольорами, мов гарний, турецький килим. Небо ясне. Нема спекоти, що силує маляр-артиста кинути свою працю і простягти ся на траві. Пані Рашківська вишечивши свій chef d'oeuvre не привезла в город ні одного етюда, як то робила кожний рік. Вона змарніла, пожовкла, очи її згасли; вона цілими днями сиділа на стільці з книгою і не читала. Вона думала, думала... і ті думки темною целеною обгортали її душу.

— Що він тепер робить? Чому нічого не пише? Хоч не мені, а Миколі? Вони-ж були приятелі! Напишу йому, що я не кохання його тепер бажаю, я хочу знати: як він живе? що робить? що думає? Напишу йому: „Я хочу бути вашою товаришкою-сестрою. І нема в мене злоби проти вас ні краплі“. Евгенія Миколовна писала, потім рвала на шмаття листи. Ні, я не жебрачка і не буду тобі простягати руку за милостинею. Послати лист на глум, на радість їй. Може вона його читати-ме. О-о, ні!

Микола не дуже сподівався зробити ся великим психіатром; він угадав своєю чулою душею, яка журба гнала його тітку. Він більш не співав і не жартував, а сидів понуро над книгами. Іводі казав: „Ходім, тьотю, на вулицю, бо вам нездорово усе в кімнаті сидіть!“ Вони йшли мовчки по тих вулицях, де колись гуляли в Михайленком. Микола і сам сумував за своїм приятелем і навіть сердив ся, що він йому не писав.

Колись у вечері Евгенія Миколовна сиділа в гостинній і прислухувалась до осіннього дощу, що торохтів у вікна; вона підвелась із стільця, сіла перед п'яніном і заграла ту мелодию, що так любив Михайленко. Наче свіжі пахощі конвалії повіяли від весняної піжної мелодії і в кімнаті наче повеселіло. Вона схлипла голову і в перший раз у неї полились гарячі сльози.

— Пані, дівчина прийшла від старої Верболовички! — сказала горнишна.

— Поклич!

В кімнату увійшла дівчина наймичка.

— Стара пані вам кланяють ся і дуже прохають, щоб ви до них заїхали; вони усе були слабі, такі слабі! Я вже думала, що й помруть. Тепер нічого, трохи віддужали, а в дому ще боять ся виходить.

— Підожди мене, Хівре, я з тобою зараз поїду.

На дворі було грузько, слизько; туман білою наміткою обгортав купи будинків і дерева в садках; ліхтарні мигтіли і відбивали ся в калюжах. Під воротями мурованого будинку жалібно скиглило маленьке цуциня. Візник бив коняку пугою, торгав її і цмокав, але вона тільки крутила хвостом, мотала худю шиєю і ледви плелась по нерівним камінням. Евгенія Миколовна чула, що в неї через хвилину заболить голова. Візник виїхав на велику вулицю; там мостовая була краща і коняка побігла швидче з підскоком. Наче сама зраділа, що їй легше везти. На вулиці

метушилися люди і магазини сяли вогнями; потім візник повернувся у праву руч у таку темряву, що в Євгенії серце захололо; вона спинила візника біля невеличкого будинку, що стояв над яром. Двері ледви відчинилися, так вони набухли від дощу; він капав у сїни кривь щїливи. В кімнаті стояв якийсь туман, а може й дим, стелі були чорні, в кутку біля божниці горїла лампада, на столі лежала псалтирь, у лїву руч груба, біля другої стїни стояла комода покрита плетеною скатеркою, на комоді лежало шитво; за темрявою не можна було розібрать, чий патрет стояв по середині, але Євгенія Миколовна догадалась.

За завіскою стояло чепурне ліжко, де сидїла Орина Івановна, повязана білою хусткою з темною габою, в темній ситцевій спідниці; вона перебирала тремтячими руками якісь пожовклі листи.

— Здорово! Спасибі-ж вам, моя голубочко, що не забули, прийшли в таку негоду! Хівре, постав самовар! Не здужала... Я вже думала, що й не очуняю! Сїдайте, голубко, ближче! Мабуть уже не довго! Як то кажуть: „Крути не верти — прийдець ся вмерти!“ Кирпата сухоребриця десь уже мабуть за кутком мене дожидає. Спасибі Богу, пожила! Ой, працювали-ж мої рученьки і ніженьки! За молоду привикла до праці, а тепер мені скучно склавши руки сидїть. Журю ся, чого моя унучка не пише! Що з нею? Може теж заслабла? Хто її буде на чужині доглядать? Не „поклонники-ж“ ті, що вона колись писала. Щоб вони всі показалися! Прости мене Господи! Отсе я вас дуже прохати-му! На вас тільки моя надія: як помру, поховайте мене на сї гроші, що в торбинці в мене висять над головою. Ось послушайте, чи не стоїть там Хівря біля дверей; капосна дївка мабуть підслухує.

— Ні, там нема нікого!

— Як я умру, дак ви мене поховаєте, так як я вас прохаю. Напечіть, матїпочко, пирогів, нехай Хівря дасть тим людям, що понесуть мене на кладовище. Я завше любила бідних, працюючих людей. А се я собі набрала стружками подушечку, щоб ніхто не турбував ся, як прийдець ся мене класти в домовину.

Євгенія Миколовна як раз поклала руку на ту подушку і в жахом від неї відсунулась; їй здавалось, що вона пахне ладаном.

— Не пише і гроший більш не прохає. Бог із нею! Тепер уже й бабусі не треба! Прочитайте мені її листи! Мені легше тоді, коли я їх читаю! Здаєть ся, що вона зо мною розмовляє!

Орина Івановна втерла сльозину. Євгенія Миколовна видержала сю нову інквізіційну муку; вона читала і перед нею малював ся наглий, глумливий погляд і нещирий, різкий сьміх.

— Що се ви наче змарніли? Я не придивилась, а тепер бачу, що й ви... Мабуть теж слабували?

— Трохи була слаба! Простудилась!

— Хиба тепер довго простудить ся в таку негоду! Ох, хо-хо! В мене спину розломило: ні вігнуть, ні розвігнуть, наче не моя спина, а колись я була така-ж швидка, як моя дзига. Вона приїхала з вашого села з тим, як його... Рудий такий, з вусами. Де він тепер? Та він у вас бував!

— Михайленко?

— Еге, еге!

— Він кудись поїхав! Я нічого про його не знаю!

Стара гостро подивилась на свого гостя, наче не вірила їй.

— Гм! моя дзига щось мені тоді торочила: наче-б то він дуже багатий і один син у батька. Чи сеж правда? Може й він її дурив?

— Не знаю; він мені ніколи не казав про своє багатство, а коли він справді вашій унучці се казав, то се правда; він ніколи не бреше.

— Ну, щоб ніколи, то се не може бути! Де ви бачили таких людей, та ще й хлопців! Охо-хо! Хе-хе-хе! Кхи-кхи! — закашляла стара чи засьміялась, не можна було розібрати; її лукаві очиці на хвилину блиснули і знов згасли. — Бог із нею! Нехай буде щаслива! — додала вона і журливо захитала головою. — Не такого я їй щастя бажала!

Євгенія Миколовна ще трохи побалакала, або краще сказати, послухала старечої розмови і вернула до дому.

На другий день Микола аж зрадів душею, коли побачив, що його тітка витягла скринку з фарбами і пензлями. Обличчя в неї було якесь правникове, очи знов загорілись; вона твердою і сьмілою рукою наводила контур на туго натягнутому полотні. Небожу здавалось, що вона вийшла з якоїсь лихої хвороби. А вона думала:

— Поки старість далеко, сором сидіть склавши руки! Ще насижу ся, як ся стара; тоді, коли руки і очи не схочуть служити, буду дивить ся на свої твори, що повинні пережити мене.

V.

Настала весна. Зацьвів бузок по садках; весняні пташки принесли свої веселі пісні з темної країни в холодний Петербург. По вулиці йшов молодий пан із рудою борідкою, в темно-синьому пальті і в модньому циліндрі; за ним дибала на височенних закаблуках білява пані в сірій ротонді і величезнім капелюсі, де гойдала ся червона птаха.

— Дивись! — сказала вона перебиваючи його речі, і показала на стовп, де було надруковано великими буквами: „Картинная выставка“.

У його серце стрепенуло ся і бліді, худі щоки почервоніли.

— Ходім! — сказав він.

— Хо-дім, коли хочеш! — відкала пані і позіхнула.

Пан купив „катальог“ і увійшов у салю; пані захитала боками, закрутила головою, прижмурила очі і так близько почала придивлять ся до картин, наче вона хотіла понюхати, чим вони пахнуть. Окуляри їй були не до лица, і вона не хотіла їх носити, хоч оддалік зовсім нічого не бачила.

— Чудова картина!

— Чого ви так кричите? — сказав тихо молодий пан і сів нув себе за борідку, що він завше робив, як сердив ся.

— Він ще й досі не звик до мого голосу!

— Він мене бє по нервах!

— А мене не бє по нервах, як ви цілу ніч кахи та кахи!

— Про се ми побалакаєм дома! — відказав сердито пан. — На нас люди дивлять ся!

— А ви-б хотіли, щоб на мене вже ніхто й не дивив ся! — відказала пані глумливо.

— Чудова картина! — сказала вона знов голосно, щоб усі почули. Інші повернули голови.

— Зовсім не чудова! У вас нема ніякого естетичного почуття!

— У вас не питати-му! Коли-б хто небудь иньший сказав, то-то ви-б із ним згожувались! Я се давно вже у вас бачу! — відказала пані і насупила брови.

— А-а! Сеж моя бабуня! — сказала пані уже зовсім тихо і підійшла ближче до картини, де стояла купа людей, і закусила губи. Не треба казати, що читачі вже пізнали, що то була Вер-

болович і молодий артист-маляр Михайленко; він почав шукати в каталозі № 128.

„Послѣднее утѣшеніе“ — картина г-жи Рашковской.

— Остання втіха! — подумав Михайленко і не міг відірвати очей. — З рями, наче з вікна, визирала старенька бабуся в міщанському убранні; вона сиділа на ліжку, перед нею на столі лежали пожовклі листи; видно було, що вона їх нераз читала і плакала над ними. І навіть тепер блищали дрібні, старечі сльозини на зморщеному обличчю; маленькі очі так жалібно дивились, як у маленької дитини, що мати ненароком покинула в темній кімнаті.

— Тут ціла драма з людського життя; щоб се скомпонувати, треба серцем почути чуже горе. А техніка яка! Се я... я її навів на сю стежку і вона працювала, а я... що я зробив зі своїм таланом? Де моя праця?

Згадав він своє життя і пекучий сором почав точити його серце. І не вернеш, не вернеш марно пропаних годин! Деж він розвіяв свою силу, молодість, талан? За кулісами, по ресторанах, де він братав ся з такими пройди́сьвітами, що на другий день він згадував і зарікав ся з ними бачить ся. Що-б він писав їй або Миколі? Прийшлось би брехати, а він не звик до брехні. І Верболович теж на хвилину задумалась; в очах у неї навіть блиснули сльози; потім вона покрутила головою і сказала нетерпляче:

— Ну, щож, довго ми тут стояти-мем? Коли-б божевільна Рашківська не знівечила мого патрета, то перед ним стояло-б ще більше публіки!

— Се певна артистка і щира душа! — відказав Михайленко з серцем.

— Ого, як ти за неї заступаєш ся! Я й тоді замітила, що ти в неї закоханий був, і мені захотілось відбить! І відбила — дарма, що вона краща мене! — шепотіла у його над вухом Верболович.

— Мовчіть! Ідіть від мене! — відказав крізь зуби тихо, але виразно Михайленко.

Верболович махаючи каталогом пішла далі.

— Pardon! — сказав офіцер заплутавшись в її довгій сукні і стрельнув на неї чорними, кавказькими очима.

Верболович наче розцвіла від сього наглого погляду. Мовчки вийшов Михайленко з салі і сів на дорожку. Верболович глянула

з-коса на гарного офіцера, що теж узяв дорожку, і почервоніла як мак. У вечері вона задумала, що справді треба послати листа до бабуні. І вона написала в кінці: „Перекажіть пані Рашківській, що я їй посилаю стонацять поцілунків за ваш патрет!“ Михайленко стурбовано ходив по кімнаті; він згадав, що часто страшенно мучився і хотів змалювати хоч невеличку, але „ідейну“ картину, і тільки що вона починала вияснять ся у його в голові, як з другої кімнати летіла Верболович з непевним реготом, що різав його вуха: або співала осточортілу „Тарарабумбію“, і жовч закипала проти всього „пошлого“, що було в його житті. По своїй м'якій натурі він не міг виявити різко свій гнів. Вона його гнала і тягла в нив і він летів як камінь у гниле болото, далі вже ні про що не думав: день за-день як ві сні.

Верболович перебила його невеселі думки; вона увійшла як кітка в кімнату і почала його дусить своїми поцілунками.

— Мумуся, чого ти сердишся?

Михайленко мовчав, тільки ще більше зблід.

— Добре, що Серпановська заслабла! Я грати-му її роль; з'їсть вона облизня! Ха, ха, ха! Пишала ся, а тепер заплаче, як я заграю її роль краще, з більшим запалом, бо я всеж таки молодша! Ще як я одягну ся в нове убрання, то вона лусне з заздрости!

— Та чого се ти, Мумусю, нічого мені не кажеш? Се ти за Рашківську! Може ти хвалебну рецензію напишеш про її картину?

— Може й напишу! — відказав із серцем Михайленко і відвернув ся.

— Я сього від тебе мабуть з роду не діжду ся! Чужі пишуть, а ти хоч би на сьміх коли небудь...

— То було-б справді на сьміх, як би я став про вас писати! Ха, ха, ха! — реготав зі злістю Михайленко.

— Хиба мене не можна поставити поруч із вашою панею Рашківською? Я така-ж артистка, як і вона!

Верболович пишно задерла голову в гору.

— Знаєш, хто ти? Ти хижа, прожорлива акула! Ти зажерла, проковтнула мій талан, мій розум, мою волю, все, що було живого, сьвятого в моїй душі! Що я тепер за людина? Я сам себе ненавижу! Полюбовник Верболович, ха, ха, ха! Яка честь! Яка слава! Дріч! Ідіть, ідіть до своїх приятелів, брешіть їм свої побрехеньки,

співайте нікчемні пісні, а мені верніть мою волю! Чуєте? Волю, волю! Ви мені обридли, огидли! Я дихати вільно не можу при вас!...

В його захопило дух, синя жила напаяла ся на білому, мармуровому лобі; він схопив ся за груди, впав на стільце і закашлав. Червона крапля упала на його хустку.

— Ах, ах, ах! — крикнула Верболович, підвела очи під лоб і впала на канапу.

Михайленко гидливо зирнув на неї, втер хусткою піт, що виступив у його на чолі, схопив шапку і вискочив у коридор; він уже взяв ся за двері, щоб вийти на вулицю, коли почув хрипкий бас: „Ти не лу-ка-ви-ла зо мно-ю!“ — співав хтось у коридорі в-пів голоса.

— Миколо!

— Михайленко! Та хоч би мене повісили, не пізнав би тебе ні-за-що! — Приятелі поцілувались.

— Що з тобою скоїлось? Я вже думав, що ти вмер! Ні слуху, ні духу! Ні чутки, ні звістки!

— Батько вмер... Їздив після того за границю: був у Галичині, в Варшаві. Де мене не носило! — І він безнадійно махнув рукою.

— Ну, а твоя праця?

— Не питай! — Михайленко тяжко зітхнув.

— Се мабуть тебе та „комедійна особа“ заплутала?

— Ну-ну, вибачай! Я не буду! Ходім до тітки; вона тут недалеко! Буде дуже рада!

— Та як же так? Ні, я зайду в другий раз! Я не знаю, може вона...

— Еге, брате, та ти відвик від нашої мови і наших звичаїв! Ти в нас завше дорогий гість! Ми про тебе не забули! Ні, ми не такі, як ти! Ха, ха, ха! Ну-ну, я жартую, ходім!

Микола тягнув його за руку і вони пішли балакаючи по вулиці. Євгенія Миколовна аж злякалась, як побачила Михайленка, так він змарнів із того часу, як вона його не бачила. Михайленку здавалось, що він наче риба, що лежала на гарячому піску викинута бурєю, і чиясь милосерна рука знов вкинула його в рідну стихію. На хвилину він знов нагадав того Михайленка, що проводив такі гарні вечери в гостинній Євгенії Миколовни на Вкраїні; він говорив про її картину, спорив з Миколою об критичних творах звісного рецензента великої газети. Він побачив, що багато

дечого не читав; а Євгенія Миколовна не втратила дурно ні одної години. Йому знов стало соромно; він просидів до вечера і йому здавало ся вже, що він ніколи не розлучав ся з сими рідними людьми, рідними по духу і мисли. Коли він став прощать ся, Євгенія Миколовна просила його приходити до них як найчастійше. З Верболович він не мав би сили порвати, коли-б не замішав ся Микола.

— Дайте йому спокій! — казав він їй. — В його дуже поганий кашель; йому треба тікати із Петербурга!

Верболович зовсім не хотіла тікати із Петербурга; її притягували кавказькі очі, а хвороба Михайленка її лякала: вона зовсім не хотіла зробити ся милосерною сестрою.

— Він мене ненавидить! Не знаю, за що? За те, що я йому віддала свою дівочу волю і серце... Я...

Микола холодно перебив її і сказав поважно, діловитим голосом: — Мене пан Михайленко просив, щоб я вам сказав про його хворобу і що він тільки бажає спокою, а з вами він його не побачить!

— А-а! я все розумію! Не кажіть мені більш нічого! За се я повинна дякувати пані Рашківській!

— Я так поважаю свою тітку, що не дозволю нікому знущать ся з неї!

Микола встав і взяв свого капелюха.

— Коли-б я схотіла, то одружилась би з Михайленком! Нехай вона мені ще за те подякує, що я йому даю волю! — сказала Верболович як королівна і теж устала з стільця.

І так вони розійшлись. Коли-б не кавказькі очі, що почали до неї учащати, актриса не таку-б повела річ: дорого-б досталась Михайленку його воля! Михайленко повеселів; він уже думав малювати свою „Українку“, як вернеть ся з Петербурга на хутор.

— Се так, як у Гоголя з Тараса Бульби: „Стара Українка виражає свого сина Запорожця на війну; вона вхопила його старечими руками за сідельце; вона ще раз хоче глянуть на любе обличчя, що може ніколи не побачить! Кінь здіймаєть ся; старий батько стоїть на порозі і махає йому рукою, щоб швидче вже їхав. Молодий Запорожець усміхаєть ся, а в очах блищать сльози; він наче хоче сказати: „Не плач, мамо! Я привезу тобі добрий подарунок: козацькую славу!“

— Коли б я скінчив сю картину, я був би щасливіший і молодший в світі! — казав із запалом Михайленко і Євгенія

Миколовна вірила, що справдять ся його бажання. Тільки Микола ходив по кімнаті, сумно звісивши голову.

— Миколо, як ти думаєш, він одужає? — питала вона і так дивилась своїому небожу у вічі, наче хотіла сказати: — Дури мене! Не гаси мою надію! Дай хоч хвилину пожити!

— Одужає! — сказав Микола і щось мугикаючи вийшов з кімнати. А вона повірила, вона так хотіла вірити! „Ще не всьому кінець, не всьому!“ — думала вона ходячи по кімнаті і всьміхала ся радісним, теплим усьміхом.

Але Михайленку не довелось скінчити свою працю; він умер і не на хуторі, а в Петербурзі. За його труною йшло тільки двоє: пані Рашківська та Микола. Вона без сліз плелась по слизькій дорозі на Волкове кладовище, не зводячи очий з труни, де лежав вінок із незабудьок та барвінку, перевитий мережаною хусткою. Катафалк в'їхав на кладовище; люди підхопили труну і плюхнули її в слизьку могилу. Коли почали закидувати могилу землею, Микола взяв грудку, кинув у могилу і сказав стурбованим голосом: „Пером тобі земля, вірний товаришу!“ Пані Рашківська наче прокинулась, схопила й собі жменю землі і кидаючи сказала: „Брате мій, друже мій, товаришу мій! Присягаю ся тобі: коли в мене є хоч мала іскра, що зветь ся таланом, не згасне вона в мене, поки і я не заплющу очі! Прощай!“ — Вона взяла другу грудку землі і сховала її в хустку; вона згадала все, і як тяжко і гірко кохала того, що лежав тепер нерухомо в холодній домовині. Наче натягнута струна порвалась в її серці і вона з плачем упала на коліна на сиру землю...

Київ, 20 квітня 1895 р.

ІЗ ОПОВІДАНЬ О. ЯБЛОНОВСЬКОГО.

Останніми часами в російській літературі працює між иньшими молодий письменник Олександр Яблоновський. Свої белетристичні твори він містить переважно в місячнику „МірЪ Божій“, а давнійш містив у „Русскомъ Богатствѣ“, а отсе не-що давно, появилася перша збірка його праць, видана в Харькові, п. п. „Очерки и рассказы А. Яблоновскаго“,*) звідки ми й покористали ся для перекладу одним невеличким, але дуже граціозним нарисом.

Нам випало добути деякі біографічні дані про сього автора. Сі відомости свідчать, що він народив ся в шляхотській сім'ї Яблоновських-Спадських (батько його зрущений Литовець, а мати — Українка) в році 1870, в селі Єлисаветського повіту, в Херсонщині; першу освіту побирав у Одесі, де скінчив третю гімназію. Вищу освіту побирав на юридичному факультеті петербурського університету і скінчив його в році 1897. Почав писати ще будиши гімназистом, у одеській часописі „Одесскій Листокъ“, де була надрукована перша стаття його „У штундистовъ“. Але д. Яблоновський звернув на себе увагу російських читачів та критики вже останніми часами своїм чудовим твором, що мусить бути признаним за найкращий твір його, п. н. „Очерки гимназической жизни“.

Сучасне положенє середньої школи в Росії вже від кількох літ звертає на себе увагу поступових елементів; звичайно, що те аномральне положенє, в якому знаходить ся середня школа, де паує грека та латина, а замісь справжніх учителів господарюють урядовці, — знайшло собі відгук і в російському красному письменстві. Торкнув ся сеї аномральности й молодий письменник

*) Див. рецензії у часописях „Русская Мысль“, „Русское Богатство“ 1902 р.

д. Яблоновський: у своїх гімназійних нарисах він дуже правдиво й майстерно змалював між иньшим ворожі відносини учеників до школи та до професорів, а сих останніх — до гімназистів.

Взагалі д. Яблоновський чудовий майстер слова, його молодіж-гімназисти та гімназистки — се справжні живі люди; їх вчинки, прикмети гарні й негарні вражають реалізмом та свідчать про авторів обсерваційний дар. Знане душі та характерів молодого покоління — характерна прикмета д. Яблоновського, а так само й його любов до молодіжі, що так і бе в кожній фразі, з кожного опису того чи иньшого ученика; ту-ж саму любов треба признати й не аби-яким чинником і в правдивості писань молодого автора, коли річ іде про молоде покоління; та нам здаєть ся, що тільки глибока любов, а не що иньше, і при природньому таланті зможе дати таких живих людей, яких стрічаємо в творах д. Яблоновського...

Окрім згаданих гімназійних нарисів ми зачисляємо до найкращих творів сього молодого письменника також твори: „Нухимъ“ та „Дебютъ“. Останній твір подаємо тут на увагу наших читачів.

Гр. Ков.-Кол.

Дебют.

Була неділя.

Старий Столипін та його син гімназист сьомої класи сиділи в їдальні і читали газету. Батько читав, а син слухав; та справа посувалась дуже поволи, бо батько по кожних десяти стрічках неодмінно спиняв ся, зсовував на чоло окуляри і починав робити коментарі. Як і всі старі люди він був балакучий, любив побалакати, а ще більше любив себе послухати.

— Так, усе грабіжки та грабіжки! — поволи та задумано казав він, прочитавши звістку про грабіж. — Яку-б газету не прочитав — усе грабіж, розбійство, крадіжки з виломом, прямо навдивовижу! Здаєть ся, й поліція єсть, і гроший на неї витрачають цілу прірву, а про те щож ми бачимо? Гм... Яка там у бісового батька поліція, коли людям нема чого їсти, — от і беруть ся грабувати! — І розвиваючи свою думку далі, старий продовжав поміркувавши:

— Ото-ж пак! Поліція не нагодує, поліція сама їсти хоче... Ні, ти так зроби, щоб і красти не було потреби, щоб кожний мав свій кусник хліба, та щоб той хліб із рота не виривали йому, як

се ведеть ся у нас, а щоб кожен сам їв свій хліб, — оттоді й поліція иньшої заспіває... Так... А про те, на якого біса здала ся тоді ота поліція! Й зовсім її не треба буде... Гм... Мені так здаеть ся, що тоді людям ніякої поліції не буде треба, на що вона? Ге!... Та й краще-б вдихатись усіх отих урядників*) та приставів,**) — досить вони крові вопсували...

— Ну, тату, будемо далі читати! — делікатно перервав син батькови, ховаючи нетерплячку.

— Ну, будемо далі читати! — приязно згодив ся батько і спустивши окуляри з чола на ніс, почав продовжати перерване читання.

Старий Столипін був дуже оригінальний дідусь: не вважаючи на старі літа в йому ясно було видко громадську людину з дуже молодою ще душею. Навіть по обличчю се було видко: борода біла мов срібло, волоссе на голові теж біле, а обличчя молоде — лице рум'яне, а розумні сірі очи блищать як у юнака.

Прослуживши років з двадцять у війську він вийшов на пенсію і повдовівши спокійно зажив зі своїм сином-одином. Син підріс, став учитись, почав читати, а в купі з ним взяв ся до читання й батько. До сина почали вчашати товариші, розпочались читання в купі і ті нескінчені сперечки, що повстають раз-у-раз підчас таких читань. Батько приймав тут що найгорячу участь. Чулий та вразливий, мов юнак, він приймав усе прочитане з такою-ж пристрасстю, як і гімназисти, синові товариші.

Одбираючи пенсію і деякий дохід із невеличкого маєтку він міг не служити, а вільний час, якого він мав за багато, дав йому змогу не зоставатись позад сина. Але різниця між молодим та старим усеж почувалась: молоде вино не завсіди з однаковим успіхом вливалось до старих міхів. Иноді нові ідеї плутались-переплітались із попереднім світоглядом, і виникало щось не зовсім доладне, але не вважаючи на те старий не журился і з захватом як і давнійш у купі з сином перечитував силу книжок: Пісарев, Добролюбов, Белінський, а особливо Щедрін були його улюбленими письменниками.

Газету ще довго читали. Столипін батько що хвилі спинав ся, критикував і наводив коментарі.

*) Нижча ступінь поліцейської сярархії.

***) Комісарь.

— А ось ще пишуть, що якийсь добродієць послав у село Севериновку чарівного ліхтаря — у школу подарував... Щож? — річ гарна. Дуже тепер сі ліхтарі стали в моду ввійти... Хоч властиво, що таке сі чарівні ліхтарі? Оттак, одна забавка. Хиба нам ліхтарі потрібні? Селянину землі потрібно, хліба треба, а до його з ліхтарями йдуть, бенгальським огнем його освічують та картинки показують... Ні, тут не ліхтарями тхне, коли їсти нема чого, адже наш селянин охляв цілком. Ти як гадаєш, що до сіх ліхтарів?

— Щож? І землі треба і ліхтарі не зашкодять! — неохоче відповів син, незадоволений з нової перерви.

— От як би народня просвіта стояла у нас так, як у Франції...

— Та що там у Франції, мій друже! — з поспіхом та великою охотою перебив батько, радий з нагоди побалакати. — Франція нам на указ, у Франції вже давно заведено усяке „фрате-ліберніте“ і т. и., а в нас, голубчику мій, споконвіку одво „нахаліте“!*) Так що нам Франція, яка там Франція?... Наш нарід — темний нарід, і як уже ти його не освічуй чарівними ліхтарями, а він усе таки буде темний... Ні, не з того боку підходять... Адже у нас як міркують, от хоч би й не один із твоїх товаришів? У нас гадають, що коли селянин прочитав книжку, то треба у всі дзвони дзвонити та молебні правити, а справді виходить, що се ще не така вже велика річ... Ось і ти у себе на селі завів бібліотеку для селян, а багато користи? Я не кажу, річ се корисна, але радощів із того не так-то вже багато...

Балачка ще довго тягла ся і тільки годин за дві покінчили з газетою. Прочитавши та навівши на геть усе чисто критику, старий зняв окуляри і сховавши їх обережно до шкатулки, промовив:

— Ну, от і прочитали сьогоднішню газету! Хоч і багато друкують усякої гидоти, але все таки доводить ся читати... А твої статі як нема, так і нема...

— Еге-ж! — замислено та сумно промовив син. — Обіцяли друкувати сими днями, а ось уже тиждень минув, а все нема! Я вже й не знаю, чи з'явить ся коли...

— З'явить ся, з'явить ся! Адже вони теж не на вітер сказали...

— Ні, я вже втеряв усяку надію! — сумно промовив син і журливо звівши голову почав ходити по кімнаті.

*) Від російського слова „нахальство“ = нахабство.

Два тижні тому його перший твір був віднесений до редакції, і над сподівання його, редактор прийняв статтю і обіцяв друкувати. Але минали дні за днями, а статі не було тай не було. Нетерплячка гімназиста росла, чекання ставало просто болісним.

— Та коли-ж нарешті? — вигукував він кожен день, переглядаючи в ранці газету і бачучи, що його ймення знов немає.

Йому в душу потрохи закрадав ся сумнів і він переставав вірити, щоб його статю колись надрукували.

На серці йому всі сі дні було трівожно та погано. А тут ще повставав другий сумнів, сумнів що до вартости своєї статі. Перечитуючи первопис він усе більш та більш переймав ся гадкою, що його статя анікуди не гідна: сюжет хоч і добрий, але написано мляво, нудно та нерозумно. Тай чи йому, гімназисту, виступати в пресі? Чи з його хистом навчати публіку? Скажіть на милість, яка дивна сьміливість! Але траплялись і иньші хвилини, коли йому здавалось, що його статя ані чим не гірша, а може навіть краща, принаймні більше змісту має, ніж ті, що щодня заповнюють газетні стовпці.

Може бути, що друга гадка була навіть правдоподібніша, бо газетка була надто вже бідна, а иноді в ній друкувались такі речі, що читач тільки плечима здвигав та руками розводив. А його фейлетон принаймні хоч змістом міг узяти: гімназист оповідає про вражіння, якого він зазнав зі знайомства зі штундою, оповідає про їх релігійні погляди, про їх відносини одно до одного і взагалі до людей, про їх молитовні збори, проповіді і т. и. Випадок привів його до сектарів, також випадково він сприятелював ся з ними і наслідком усього того з'явилась статейка, де тепло й правдиво розповідалось вражіння сього знайомства. Написавши фейлетон, автор одначе побояв ся сам віднести його до редакції, а доручив батькови, котрий крім того мусів посвідчити себе за автора, щоб син про всяк случай не міг потерпіти від свого гімназьяльного начальства; се мало тим більшу вагу, що й сюжет статі був такий, що міг сьвідчити при приналежність гімназиста до нелегальних товариств. Але про те під статею стояли синові букви О. С., що заховували його справжнє ймення — Олександр Столипін.

Таким робом тільки друзі та найблизші знайомі могли знати, хто справжній автор, тай то тільки тоді, коли його воля на те. І таких, що знали, справді було дуже мало: гімназист таки без жартів побоював ся свого начальства і через те про його автор-

ство знало лише пять-шість чоловіка. Та він тепер шкодував, що знають і сіх не багато: фейлстон усе не виходив, і кожен раз, коли його питали, чи скоро надрукують, гімназист пік раків і не знав, що відповідати.

Але нарешті тиждень згодом після описаної розмови вийшов фейлстон під наголовком: „У штундарів“. Батько перший помітив подію і не гаючи гукнув до другої кімнати:

— Саню! надрукували!

Син перекинув щось у своїй кімнаті, вилетів мов куля, і вихопивши з батькових рук газету, з жадобою накинув ся на свого фейлстона. Перші хвилини він анічогісінько не розумів, — якась бурхлива радість переповнила йому душу, стрічки скакали в очах, і з фейлстоном у тремтючих руках, розчервонілий, шасливий він стояв і все силкував ся прочитати. А сивий старий батько, теж зрадуваний, улещений стояв осторонь і дивив ся на сина з приємним чуттям задоволення.

— Ну, от і надрукували, дякувать Богу милосерному! А ти все бояв ся...

Тільки в-третє перечитуючи фейлстона гімназист прийшов врешті до рівноваги о стілько, що міг розуміти прочитане. Але ж з перших стрічок він до решти здивував ся, — нічого подібного він не писав: уся перша гранка містила в собі опис чудових прикмет місцевого архирея, що так багато натрудив ся у боротьбі зі штундою, що все ширилась та ширилась, і після того тільки починалась його статя; в кінці фейлстону знов з такою ж несподіванкою появляв ся архирей та „православное миссіонерское общество“, якому в найбарвистих виразах теж призначалась похвала та дивування.

Гімназист отетерів.

— Щож се, тату?... Вони про архирея... Адже ми поставили умовину, щоб нічого не змінювали, а вони...

Прочитав фейлстона й батько.

— Так, про архирея! — промовив він повертаючи газету синові. — Се треба думати для цензури. Без сього відай і не можна-б було надрукувати, а з архиреєм бач можна. Але ж то пусте; воно, правда, неприємно, але фейлстона твого не змінили, тільки що архирея приліпили для цензури.

Син і сам розумів, що се мабуть для цензури, але всеж йому було неприємно — тон статі виходив иньший і радість трохи за-

темнилась. Чуте ніяковости перед штундарями закрадалось йому в душу, хоч він і розумів, що штундарі знають і повірять, що не він у тім винен, тим більше, що з винятком архирея решта була правда, як того хотіли й самі штундарі.

— Ні, вони зрозуміють, що тут ніхто не винен опріч редактора, — постановив гімназист і давня радість потрохи заволоділа ним. Поминувши першу гранку він знову прочитав свого фейлетона і зостав ся дуже задоволений з його. Йому здавалось, що друком якось инакше виходило: здаєть ся, що усе те, що й було — і слова і вирази нестеменно такі-ж самі, як і в рукописі, а про те почуваєть ся щось инше — і все таки дуже добре!

— Ну, от і надрукували! — ще раз вдоволено промовив батько. — Тепер готуй щось друге... А скільки тут стрічок вийшло? — І взявши газету старий почав рахувати, а син не міг стямитись із радощів, і силкуючись утаїти усмішку вдоволення, шпарко ходив по кімнаті. Справжній хаос найясніших радісних почувань був у його серці, і позверх сього моря вражіннь виринала одна виразна гадка: а всеж таки надрукували, надрукували таки, матері його ковінька!

А батько тим часом полічив стрічки, прикшнув на рахівниці і промовив:

— На п'ятнацять рублів із гаком написано, коли рахувати по три копійки за стрічку, як ми в умові поставили... Все таки на дорозі не знайдеш.

— Ах, тату, чи не однаково на скільки там рублів? — міг тільки промовити гімназист.

Йому не до рахунків було, радість клекотіла в йому. Йому хотілось ось зараз побігти до всіх знайомих довідати ся, яке вражіння справив його фейлетон, розповісти, розпитати, сказати, що архирей і для нього несподіванка. Але на жаль, зараз тільки десята година з раня і йти по знайомих було-б ніяково, тай взагалі якось трохи соромно йти до них тепера; от як би вони самі поприходили сюди, або випадково стрітись...

Увесь день уплинув мов у чаду, радість, що геть чисто спянила, анї на хвилину не кидала молодого автора. Він відчував незвичайне піднесення духа, почував небувалий прилив молодой сили, небувату певність в собі. Йому здавалось, що він усе зможе, — варто тільки захотіти, і яке завгодно діло горіти-ме в його руках.

Прийшовши трохи до рівноваги після першого вражіння він почув, що його тягне писати, ось зараз писати нову статю. Закнувшись у своїй кімнаті він добув зо стола зошити і спробував продовжати це-що давно розпочату статейку, але написавши дві стрічки, замазав їх, написав і знов замазав.

— Ні, сьогодні не буду, не можу! — промовив він тай кинув перо на стіл.

І він справді не міг: вражіння ще не охолело, радісне чуте ще не втихомирилось і з'осередкувати свої думки на чомусь він цілком не міг. Скінчилось на тому, що він знову взяв ся за свого друкуваного фейлстона. Скільки разів перечитав він того дня фейлстона — сього й приблизно сказати не можна!

В вечері гімназист почув, що йому не всидіти дома. Невтримана сила тягла його на вулицю до знайомих, а більш за все йому хотілось тепера побачити „її“ („вона“ в образі молоденької гімназистки вже малась), довідатись, як вона стріне сю новину, що скаже, як гляне на се, чи буде задоволена. О, напевне буде задоволена, хоч може й пильнувати-ме, щоб не виявити того, але-ж він зрозуміє її й без слів! І йому виразно уявилося веселе, гарненьке личко його „пассії“, і він почув ся так, що неодмінно му-сить зараз іти до неї. Прижмурившись і одягнувши цивільний піджак, він старанно почав розчісувати перед люстром волосє, збираючись ніби на якусь прошену вечірку.

Батько помітив сі збори.

— Хочеш іти?

— Так, хочу піти до Новицьких! — з уданою байдужністю відповів син.

Батькови дуже не хотілось лишати ся самому.

— А може-б посидів дома, почитав щось у голос!

— Ні, тату, мені хочеть ся проходитись!

— І чого тебе все тягне до тих Новицьких? Мурочка ота там, але-ж усе те дурниця... Вірь, мій друже, що любов ота — шмаркате діло!

Синови стало ніяково від такої енергічної сентенції, але всеж таки не піддав ся і пробубонівши щось пішов.

На вулиці колюча батькова фраза хутко вилетіла з голови і гімназист знову почув себе добре, почув себе літератом. Пильно вдивляючись в обличчя перехожих йому думалось, що усі вони

напевне читали сьогоднішній фейлетон: і ось сей панок у високому циліндрі, і ось ся вродлива пані в боа, і сей офіцер із полковничими нараменниками — напевно читали! Добре, матері його ковівька! Тепера і він теж... не щось таке!... Нікому й до голови не впаде, що ось сей високий гімназист, такий плохий, такий непомітний педільні фейлетони пише. А про те се так! І гімназист задоволений зі свого успіху все всміхав ся у чорний смушевий комір свого пальта і все ступав далі, передчуваючи, що не далі, як за кілька хвилин йому впаде вазнати утіхи від перших лаврів у Новицьких.

— Побачимо, побачимо, що-то вона скаже! — думав він з усмішкою задоволення, уявляючи собі гімназистку.

І йому пригадалися усі їхні відносини. В дійсности між ними мовлено було ще за мало, обоє вони ходили навколо та округи, обмежуючись одними невиразними натяками та півсловами; але без сумніву щось було, тай не диво: він гімназист, вона гімназистка, він був вродливий і вона вродливенька, у його було вільне серце і в неї вільне серце. Річ світова, що при таких щасливих обставинах обоє вони почули, як кажуть декаденти, легеньке запаління у передмістях свого серця.

У Новицьких пили вечірній чай, коли прийшов Столипін. У ідальні, до якої ввійшов він, біля круглого стола сиділа тільки мати, жінка під сорок років із досить добрим, ще вродливим обличчям. Дочки не було.

— А, читали, читали, здорові були! Поздоровляю, чудово! — ласкаво стріла хазяйка гостя.

Столипін страшенно засоромив ся і почервонів, немов маків цвіт: він не сподівався, що його почнуть хвалити від перших слів. Аби як поздоровкавшись та сівши він усе ще відчував замішання, а хазяйка не вгаваючи балакала про його фейлетона, про руських сектярів, про їх злочасну долю і т. и.

— Я раз-у-раз радію, коли трапить ся щось прочитати правдивого про сектярів: адже про них пишуть, особливо в газетарській пресі, стільки неблиць, стільки дурниць та нісенітниць, а иноді й брехні, що соромно стає за пресу... А от ваша стаття й підкупає властиво своєю безсторонністю... Ні, я на вас покладаю великі надії. Шкода, звичайно, що вам довело ся дебютувати у нашій газеті, але прийде час, що ми будем бачити ваше ймення й по кращих часописах наших, я певна в тім...

Він не дуже перечив їй, і сидячи у кріслі шурив ся тільки мов кіт на сонці. Йому незвичайно знадно було, що хааяйка, яку він звик уважати за розумну, осьвічену жінку, веде розмову про його фейлетон так поважно, ніби про щось справді варте уваги.

А вона милуючись на його молодече замішання і соромливість, та поглядаючи на його обличчя, що розчервонилось із морозу, на чорні вусики, що ледви пробивались, і гадала у той час: „Він надто не поганий, не дурно-ж моя Мурочка...“

— Та щож се Мурочка не йде? — в голос промовила вона і звертаючись до гостя додала шуткуючи: — Мабуть хоче причепуритись, аби стати перед вами у повній пишноті! Мурочко! У нас гості!

— Чую, чую, мамо, зараз! — почув ся із суміжної кімнати молодий дівочий голос, а відтак влетіла до їдальні прегарнесенька гімназистка у формовій сукні з дармовискою. Угледівши гімназиста вона стала мов вкопана і зробила глибокий та шанебний реверанс.

— Ох, які-ж ми щасливі!... — спустивши вії, немов перед старшою, промовила вона з удаваним замішанєм.

Гімназист підвів ся і всьміхаючись стиснув їй руку.

— Ах, з якою осолодою прочитала я сьогодні вашого фейлетона! — з іронічною шанобою продовжала гімназистка, скромно як інститутка сїдаючи на стілець.

— Зі свого боку я дуже радий, що зробив вам приємність! — відповів їй в тона гімназист.

— Ні, справді... особливо про архирея сподобалось мені!

— Я тут не винен! — зразу міняючи тона палко став виправдуватись гімназист. — Слово чести, се у редакції для чогось додали, мабуть для цензури, а я нічого подібного не писав!

— Ах, он що! А я гадала, що то ви самостійно писали...

— Та годі тобі, ково тибетська! — з усьмішкою перебила її мати. — Ви не йміть їй віри: вона сьогодні увесь день носить ся з вашим фейлетоном, усїм показує!

— Мамо! — з докором промовила дочка і звертаючись до молодого автора швидко додала: — Ви не розумійте дословно, се мама шуткує, тому неправда!

— Ваша матуся ніколи не каже неправди! — зрадів гімназист, що взяв нарешті гору.

— Але тільки на сей раз... — замішавшись трохи промовила гімназистка і щоб поправитись, знову швидко защебетала: — Ох Господи, які-ж ми байдужі! Мамо, налий же авторови ще чаю! Беріть собі, письменнику, булку, ось молоко для літерата, та тільки глядіть, не закрапайте собі „цівільного“ піджака...

І гімназистка шанібно шуткуючи, як і спершу заметушилась підсовуючи гостеви то одно, то друге.

Розмова, ані на хвилину не перериваючись, все оберталась коло фейлстона та молодого автора; гімназистка допікала його жартами, він боронив ся, а мати дивлячись на них з усмішкою, думала собі у сей час: — Які вони молоді ще! Моя-ж закохана в нього до посліднього ступеня, але не виявляє того, він теж удає байдужого, хоч і він не менше... Щож, може й справді скохають ся? Та тільки ні, все се як весняна вода...

Коло одинацятої години гімназист підвів ся і став прощатись.

— То заходьте-ж частійше до нас, прочитаєте нам щось свого, коли у вас єсть уже готове! — ласкаво казала мати, стискаючи йому руку.

— Мурочко, щож ти не запрошуєш! — шуткуючи звернулася вона до дочки.

— Ах, матусю, Олександр Олександрович тепер такий занятий, адже він буде впливати на маси... Звичайно, ми будем дуже щасливі...

Мати всьміхнулася, і не чекаючи аж поки гімназист одягне в передпокою пальто, вийшла.

— Мартусе! лагодь постелі! — почув ся її голос із кімнати.

— Ну, до зобачення! — якомсь стримано і тихо промовив Столипін, одягшись.

Вона мовчки простягла йому руку. Він нахилив ся, аби поцілувати, але гімназистка висмикнула руку.

— Мама! — небезпечно прошепотіла вона, прикладуючи пальця до губів.

Він не домагав ся, і кинувши на неї ще один закоханий погляд, вийшов.

Заходячи за ріг їхнього будинку, гімназист маючи надію ще раз побачити свій „предмет“, скинув очима на її вікно і дуже зрадів, помітивши, що гімназистка висунула голову у квартиру, очевидно сподівалась його.

— Літерат! — пошенки покликкала вона.

Він надійшов і теж пошенки промовив:

— Чого?

— Нічого! Приходьте завтра...

— Прийду, а мама?

— Що мама?

— Не догадуєть ся, не знає?

— Догадуєть ся... Вона каже, що ви... Шура, а я Мура, і що через те саме між нас повелись... „Шури-мури“!... Ха-ха-ха-ха!... — дзвінко зареготалась гімназистка і раптом зачинила квартиру.

Він постояв ще трохи і поволи відійшов, повертаючи все голову до вікна. Він переживав незвичайно щасливі хвилини, тай не дивно: з одного боку фейлетон, з другого — любов, се хоч кому та затуманить голову! Поволи, не хапаючись, ішов він до дому і все усміхав ся щасливою усмішкою. Мрії підхопили його уяву і занесли кудись далеко-далеко. Він уявляв себе років через десять уже справжнім літератом, коли він буде писати в улюбленім грубім журналі. Його статі читають на росхач, від них публіка в захваті, його знають, люблять, поважають, аж ось непомітно підкрадєть ся до його й сама чарівниця-слава. А крізь сей рожевий креп веселкових мрій на його, не звертаючи очий, дивить ся веселе личко Мурочки і надить кудись, все далі та далі, де вже можна прямо задихнутись від щастя.

— Ах, тай чарівна-ж вона! — прошепотів гімназист і думкою дав собі слово, що на всіх своїх статях, що далі будуть з'являтись, буде надписувати: „Присьвята Марії Сергієвні Новицькій, присьвята Марії Сергієвні Новицькій“.

Твердо наважившись зробити се молодий автор усе йшов та йшов, задираючи часами у гору голову та милуючись чудовою зимовою нічю. На дворі було гарно навдивовижу; проходячи повз губернаторський сад гімназист зупинив ся навіть, і розглядаючись навкруги усе шепотів: „Як гарно сьогодні, тільки моторошно трохи, а гарно!“ Морозяна, місяшна ніч і справді була роскішна, хоч і повівало від неї якимсь ущипливим смутком: так наче ви дістались у кришту, де самотно і спокійно горить лампадка перед почорнілими образами.

На вулиці майже нікого немає і зовсім ясно та тихо. Вкриті снігом будинки стоять німо, наче їх мешканці поснули віковичним,

безпросипним сном. Праворуч, наче вмерлий, стоїть нерухомо сад. Пухнаний намороз, немов густий, ясний дим, оповив високі дерева; їх голі гиляки, наче довгі лапи легендарних почвар, простягли ся тай заholоли в морозяному, нічному повітрі. А по небови, ніби перебігаючи проз ясні хмарки, швидко рухаєть ся місяць. Набіжить на хмарку, і вона зразу проясніє, відтак пруги її ступнево сіріють, середина темніє, аж ось уже місяць виринув і біжить по ясному небу, немов по пустельному без краю далекому полю, поки знову не набіжить на похмуре оболочко. Знову воно на мить заясніє, наче зрадіє нічній красуні, а там знову померкне, немов сумно йому стане, що так скоро покинула його.

— Прікажіте ізвозчіка, ваша мілость... Эх, і прокачу же! — вивів із задуми гімназиста візник, що над'їхав.

— Не треба! — пробубонів він і пішов своїм шляхом.

Але візник не відставав, і рипаючи по снігу полозками, усе їхав слідком та все спокушав.

— Прікажіте, ваше сіятельство.

— Не лай ся! — шуткуючи промовив йому гімназист.

— Ваше сіятельство, прікажіте — за ламезон, а? Сїй-Богу...

Столипін зареготав ся з французької фрази і поглянув на візника. Широка, великоруська пика з зашерженілою бородою дивилась на його, всьміхаючись на весь рот і підморгуючи.

— Ваше сіятельство, прікажіте, ми с мон плезіром, а?

— Ну, давай! — сьміючись промовив гімназист, і по звичаю всіх соромливих людей помацав в початку кишечю, чи єсть гаманець, і тільки тоді сів у сани.

Візник натяг віжки, зацмокав, замахав батогом і конячка його побігла трухцем. Столипін сидів і все всьміхав ся, веселий візник насьмішив його, хоч і без нього радощів було досить. Ховаючись у смушевий комір, Столипін знову став перебирати в думках сьогоднішній день, зупиняючись головним робом на фейлетоні, а ще більше на своїому молодому коханні.

— Ах, і що за гарна отся Мурочка!

А Мурочка тепера збиралась до спання. Замкнувшись у своїй кімнаті вона сиділа біля люстра і ладнаючи своє незвичайно густе білаве волосе, знай усьміхалась задоволеною, радісною усьмішкою. І в її серці співали солов'ї, і їй було без краю весело. Розплітуючи свої важкі коси, вона тихенько виспівувала:

Багато на небі зірочок,
Повний небозвід,
Багато на сьвітї юнаків,
Та все не такі, як він!

— Я сьогодні, здасть ся, гарненька! — в голос промовила вона і піднесла сьвічку, аби краще роздивитись себе в люстрі. З люстра, ніби оповите оболочком білявого, буйного волося, дивилось на неї справді принадне сьвіже личко, дивилось і всьміхалось; усьміхались і великі синні очі, і маленькі рожеві губи, і делікатні рум'яні лиця, на яких сьміялись дражливо дві маленькі ямки.

— Я сьогодні надто навіть гарненька! — ще раз промовила вона. — Побачимо, добродію! — І несподівано перейшовши до „добродія“ та згадавши, що він хотів поцілувати її руку, вона уважно подивилась на ту руку і тяжко зітхнула. — Хотів, а я не дозволила... Дурна!... — І знову зітхнувши, Мурочка почала роздягатись, маючи на думці все його та його. Всі подробиці ставали перед нею: як він поглянув, що кавав, як повернув ся, як сьміяв ся, одним словом — усе! Роздягшись та поставивши лампу на нічний столик, вона поклалась на ліжку та якось роскидано розгорнула книжку, збираючись почитати перед спом. Але справа з читанням не ладналась, мариння непомітно підкралось до неї, і тяжко було з ним боротись.

— Що се мені сьогодні? Я нічого не можу розуміти! — І зміцнивши сили, вона постаралась узяти себе до рук і з напруженням стала вчитуватись у те місце, що ніяк не могла зрозуміти. Але з сього знов таки нічого не виходило, чи через те, що в молоденькій голівці вихорем крутились мари, чи може книжка була справді не під силу.

— Ні, я таки збагну, неодмінно збагну, адже усі се розуміють, Саня та його товариші добре розуміють, навіть мої подруги розуміють! — І вона знов з напруженням по слівцю стала розбирати марудне місце, але за дві хвилини мусіла признатись, що їй на сей раз немає пуття. Їй зробилось кривдно за себе й смутно.

— Усі, усі розуміють сю Політичну Економію, навіть реферати пишуть, одна я така ідіотка! — Обіцпершись на лікоть, вона зажурилась, на веселе личко набігла хмарка, усьмішка щезла, набігли тіні.

— Три тижні читаю сю остогидлу книжку і хоч би щось лишилось у голові... Тільки романи їй здібна читати! І як се

Саня й досі не помітив, що я дурна, як пень? Але-ж колись він зрозуміє, і тоді...

Вона була на такому зрості, коли на запит: скільки вам год, швидко-прудко відповідають: незабаром сімнацять, і через те настрій її міняв ся несподівано й хутко. Так було й на сей раз. Прийшовши трохи не до одчаю, вона стала потішати себе. — А може се незрозуміло для мене через те, що я... не те що не доросла, а ще зовсім не читала таких книжок, по яких пишеть ся про усі оті капітали, продукції, вартости?... Далі й мені буде легко; адже й Саня каже, що першого разу йому було тяжко... — І несподівано перескочивши в думках до Сані, вона простяглає до шуфляди в нічному столику, добула звідти фотографічну картку, поклала її поверх розгорнутої книжки і схилившись, стала дивитись. Картка ніби осяйнула їй обличчя, знову заграла на йому усмішка, яскравіш засьвітились очи, тіни, що було набігли, щезли.

— Який таки він хороший! — прошепотіла вона, і нахилившись зовсім близько, несподівано для себе поцілувала картку і почервоніла. Відтак підвівши хутко голову, вона поглянула на двері. Нікого, звичайно, не було, і в хаті зовсім було тихо, чути було тільки тиканє годинника у їдальні. Вона знову поглянула на картку, і їй зробилось хороше як і ранійш. Виображенє знову завертілось серед бурхливого вихру солодких маринь, знову за серці тепло й весело, а широка фантазія без перерви малювала картини щасливої будучини: він відомий літерат, вона його дружина, вони раз-у-раз у-купі, їм так гарно, так привільно, так весело; він так любить її і кохає тільки її одну, а на иньших жінок і уваги не звертає... Схиливши голову на подушку і заплющивши очи, вона все марила, і непомітно для неї мари сі розпливались, покрившись туманом, де далі ставали все менш виразними, і обернулись нарешті в якесь ясне оболочко, де нічого вже не можна було розібрати...

Непомітно вона заснула.

А лампа так і лишилась незагашеною і все осявала личко з довгими склепленими віками та розгорнуту Політичну Економію, поверх якої лежала фотографічна картка Сані.

З російського переклад

Ір. Коваленко-Коломацький.

ІЗ ПОЕЗИЙ ЯНА С. МАХАРА.

Наполеон.

Кров, революції огнем запекла,
в людства артеріях кружила дико...
Горячка сильна душу в його вбила
і ясний раньше розум.

„Братерство, рівність!“ — виливались з горла,
а „воля!“ в фантастичнім пустословю;
із найдальших кутів землі цілої
кличів сих відгук лив ся.

Людство безтямнее — о горе, горе! —
звалило Бога і святих, прелатів,
замкнуло небо, сторощило пекло
і злуку з всім минулим.

А тричі горе, як і кістякови
святую, вінчану голову вчахнуло,
і вбачило, що кров його червона,
як кров якого драба!

Та Всевідучість, що кермує строго
бігами сонця, зьвізд і всього сьвіта,
порядком споконвіку непорушним,
моргнула грізно оком.

І фельчер низький зі сталевим зором,
в три роги шапку на античний череп
і сильні руки в заду заложивши,
прийшов до мас недужих.

Встромив відважно, зимно острій ніж свій
до жил, що аж пашіли від горячки,
і кров зісцута бухнула фонтаном
йому на білі руки.

Холоднокровний фельчер повторив се —
і то не раз, а звільна набрав він
відваги, вправи, як то все буває
у всіх... спеціалістів.

Кров бухала на білі загороди,
поля зелені, на вали фортечні,
на вічні скали, праліси безлюдні,
на снігові яруги ;

до течій рік, зелених океанів,
і на піски розпалені від сонця
лили ся пурпурові тії струї.
І тлуми спам'ятались.

Товстий же фельчер помирив їх з Богом,
і з пеклом, з небом, зі сьвятим, прелатом...
Коли-ж людство покїрно шию вгнуло —
вже був кінець тих ліків.

Братерство, волю, рівність заступили
омана слави і гарматні громи,
хрестя, ордери... І ті шилі тлуми
любитись вскорі стали.

А добрий фельчер, як люд затужив лиш
за королем, то сам в корону вбрав ся,
для охорони-ж все, систематично
він кров пускав в жил люду.

Так вилічення доконалось діло.
В усталений рядом віків порядок
людство вернулось. Кров же з нього точать
систематично, мудро.

Мов раб, що виповнив своє лиш діло,
так фельчер від руки внав Провидіння —
руки страшної! — як той знаряд зайвий
його воно шпурнуло...

На жовтих скалах у безмежнім морі
сїдав і думав, мрїв про пацієнтів,
про кров горячу... Аж раз десь під вечір
умер, як мруть філістри.

І ми тепер здорові, як ті предки,
що він їм допоміг. Тож дяка наша
їмю його!.. Її зовем ми: слава —
та так вона не зветь ся.

Імя се всіх нас завжді лиш морозить,
скровавлені його нас руки страшать,
у пил падем перед його фантомом,
тривога нас ворушить.

З цікавістю наївної людини
о нїм пікантні шепчем небилиці —
щасливі тим, що вбачили на ньому
яку незначну хибу.

— — — — —
Більші поети гимни йому слали!
...Я-ж, душа проста, одою сухою
йому ось дякую за наше певне, сильне,
немов скала здоровлє!!

Прага, в маю 1902.

Перевів

Остан Луцький.

На новий шлях.

*Οὐ γὰρ ἔστι, περὶ τοῦ θεοτιέρου
ἄνθρωπος ἂν βουλευσάιτο, ἢ περὶ παιδείας
καὶ τῶν αὐτοῦ καὶ τῶν οἰκείων. Πλάτων,
Θεάγης. 122. Β.*

Було се в році 190*.

Воднім із наших провінціональних місточок докінчувано будову призначену на гімназію з українським язиком викладовим. Мов із під землі виростали нові мури, вже на верху всміхала ся китиця осінних цвітів, а під нею транспаран із радісним окликом: „Wiwat! niech żyje komitet budowy! Wdzięczni robotnicy!“ умаєний соснипою і хоруговками, очевидно перед усім червоно-білими, а відтак чорно-жовтими — а все те вказувало, що будова вже на укінченю і незабаром буде віддана до ужитку.

Гордо пишати меть ся нова будівля на своїх певних, тривких основах і хоч молоденька, певно сповинить добре свою задачу, бож не стояти їй самітно і безрадно, вона-ж прикрита „спільним дахом“ і обгорнена опікунчими крилами своєї старшої, досвідченої посестри...

А там посеред тих мурів навчати меть ся усякого добра одинока надія і розрада нашого народу — наша молодіж; а ся її наука плистиме давним певним руслом, по інструкціям німецького міністерства у Відні — а звісно, Німці дуже вчені — та під проводом польської шкільної, краєвої ради у Львові — що так умілою і дбалою рукою держить керму публичного вихованя в нашому краю...

І розпливуть ся животворні струї правдивої науки по цілому сьому краю нашої великої України і мов гриби по дощі повиро-

стають у нас тверді характери, люди незломної волі, культурних переконань і широких поглядів, невтомимі робітники на народній ниві і здорові та завзятуші борці за правду і щастє нашого українського люду...

Сповитий такими мріями вертав я із урочистого посвячення згаданого будинку, аж майже інстинктивно пристанув коло виставового вікна тутешньої книгарні і в тій же хвилі впадає мені за першим поглядом під очи мала книжочка: „Як повинні виглядати наші школи середні*.*)

Сей наголовок видав ся мені в сю пору незвичайно дивний. Як повинні виглядати наші школи середні? А вже ж так як виглядають — будинок просторий з касарняним виглядом, ученики в гарних мундурах, добре вимуштрувані, та вважливі на кожде слово і на кожний рух учителя, учителі суворі, неприступні, з олімпійським спокоєм, з клясичними виміреними рухами і докладно обчисленими словами, добре вправлені в поправлюваню задач і з годинником у руці переробляючі приписаний матеріал — до того 8 годин на тиждень латини, 5 греки, трохи руського і німецького, польського, релігії, історії, географії, математики, фізики, наук природничих, а ще менше рисунків, співу, гімнастики або борони Боже французького — але перед усім вичерпанє матеріалу, вписуванє нот до катальогів і відповідно пропорціональне число подаваних на конференцію — ось і ціла рецепта на добрий вигляд середньої школи — і на виховуванє молодіжи

Та в згаданій книжочці пишеть ся, що гімназії потребують реформи. — Може бути! але се для нас не новина. Ми-ж усі добре знаємо, що справа реформи гімназій належить тепер до найпопулярнійших питань нашого часу — багато пишеть ся, а ще більше говорить ся про сю справу — найбільші вчені ведуть розсліди і ставляють проєкти, а спеціальні анкети по всіх культурнійших краях ломлять собі голови над сим питанєм — та через те все справа не прояснюєть ся, а навпаки чим раз то більше затемнюєть ся і комплікуєть ся.

Тай не диво! Справа вихованя молодіжи надто важна, щоби над нею можна перейти до дневного порядку. Таж уже старий Плятон мав сказати, що „нема нічого більш сьвятого, над чим

*) Calczyński, „Jak powinno wyglądać nasze szkoły średnie“.

чоловік міг би радити, як справа виховування дітей“;*) а про те й ми зважимо ся над сею справою трохи застановити ся. Коли почуємо слова: „реформа гімназій“, то сей час приходять нам на думку т. зв. класики і реалісти, два ворожі собі табори, два противні погляди в тій справі. Звісна річ, що в гімназіяльній науці найбільше часу і стараня з’уживаєть ся на вичуване латини і греки — ціле теперішнє вихованє гімназіяльнє оперте на тім, а що обі ті згадані мови називають ся класичними, тому і таке вихованє зоветь ся класичним.

Прихильники сього класичного вихованя впевняють сьвято, що такий „класичний“ спосіб виховування доростаючої молодіжи найліпший тому, що, по перше, воно приносить молодіжи матеріяльну користь; хто вчив ся латини, греки, кажуть вона, розуміє і відповідно вміє ужити ту тьму-тьменну слів, висловів і зворотів узятих або утворених із латинської і грецької мови, що їх так часто тепер уживаєть ся в щоденному житю; молодіж, вихована „класично“, одержує тим полєкшу в дальших університетських студиях, бож там приходиться ся нераз читати твори писані колись, або і тепер у латинській або грецькій мові, а в кінці студії класичних мов дають багатьом людям можливість удержуваня при житю себе і свої рідні, через те, що держава потребує для своїх гімназій багато учителів для научуваня латинської і грецької мови; по друге, вихованє класичнє подає безчисленні користи моральні: воно ублагороднює нашого духа, а відриваючи його від матеріяльної буденщини, пориває на високости ідеалу, краси, правди й добра, бож кладе нам за взір народи ідеальні, класичні, що хоч на жаль давно вже загинули, а всеж таки, як казав Гете, „удались Творцєви лїпше від нинїшньої суспільности“; по третє — і се найважнїйше — класичнє вихованє молодого поколїня просто конечно з оглядів чисто культурних; нема сумнїву, що ціла наша нинїшня культура і цивілізація основуєть ся на культурі і цивілізації Римлян і Греків і єсть прямо вислїдком дальшого їх розвою; коли-б проте ми докладно не зазнайомили молодіж із мовою, житєм, звичаями і цілою культурою тих класичних народів, то через те ціле дальше її вихованє і образованє не мало-б природної своєї підстави; а що наша молодіж призначена удержувати і розвивати дальше цілий культурний і цивілізаційний добуток одїдичений по

*) *Πλάτων, Θεάγης*. 122. В.

нас і наших предках, то коли ми її не виховаємо на класичних основах, ціла наша теперішня культура і цивілізація упаде, настануть часи варварів і бідна людськість буде примушена розпочинати всю працю на ново. На довершенє сього нещастя прилучить ся до того ще й загальне отупінє і обниженє сили і справности ума у сього „некласичного“ покоління, бо як запевнюють міродайнї сторонники класицизму, научуване латини і греки так гімнастикує і вироблює ум, що він стає здібним до пониманя і докладного розуміня найріжнійших тонкостей льогічного думаня в усіх напрямках, а ненастанне добирање відповідних слів і висловів рідньої мови до латинського або грецького тексту має по їх думці приучувати учеників до докладного розуміння чужих думок та до пошани і виrozumілости зглядом відмінних поглядів, і тим то виростають вони на спокійних, вирзумілих, статочних горожан, добрих і вірних синів своєї держави.

З тих отже причин прихильники класичного вихованя жадають, аби по гімназиях научуване латини і греки не лиш задержати, але ще й розширити і поглибити.*)

Але класичне виховуване гімназияльної молодіжи має також дуже багато ворогів. Сї противники його, т. зв. реалісти кажуть, що научуване латини і греки передовсім не подає молодіжи майже ніякої користи матеріальної.

Не той образований, кажуть вони, хто знає, що назва „телектроскоп“ походить від грецьких слів *τέλος*, *ἑλέκτρον* і *σκοπεῖν* та що *indic. perfecti* від *σκοπεῖν* єсть *ἔσκόπευα* але той, що знає добре основи електрики і оптики та при тім розуміє добре будову того приладу, що його охрестили такою дивовижною назвою; не те корисно знати, що назва нововинайденого предмету до чищення зубів крассодонт утворена з латинського *crassus* і грецького *ἄδους*, але те, з чого той предмет виробляєть ся та чи він не має яких складових частий шкідливых людському здоровлю; — не про те в кінці ходить, аби абітурієнт знав, від чого походять слова автономія або конституція, але про те, щоб він знав добре основи автономії, конституції та горожанських прав. Рівнож не потребує молодіж знаня латинської і грецької мови до своїх дальших студий, бо потрібні підручники коли-б іще й були які писані по латинськи

*), Verhandlungen der 42 Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner zu Wien vom 24—27 Mai 1893. Leipzig 1894.

і грецьки, не лиш можна, але й повинні вже давно перевестись на живу мову; а коли-б кому забаглось у спеціальних строго-наукових цілях читати писаня старинних клясиків, той най приватно стараєть ся набути відповідного знаня — тим більше, що таких, що до спеціальних студій потребують доконче знаня латинської і грецької мови, єсть, як вказує статистика, ледви 5% усіх гімназійальних абітурієнтів і для них то 95% иньших мучить ся 8 літ виучуванєм тої мертвеччини, якої ніколи нє будуть потребувати в своїому житю.

І супротив сього твердження, що научуванє язиків клясичних впливає ублагородняючо і уморальняючо на молодіж, підносять реалісти також тяжкі заміти. Наука доказала достаточо, кажуть вони, що етика і мораль не все незмінні і постійні, вони підлягають також загальному праву природи, природного розвою — еволюції, а проте кождий вік і кождий народ мав і має свою питому відмінну етику, що зі зміною часу й обставин безнастанно змінюєть ся — поліпшаєть ся. Обставини, що серед них жили старинні Греки і Римляне, були зовсім иньші і далеко меньше зложені від нинішних, а протеж і етика і мораль тих народів проста і наївна не придаєть ся до нічого сучасним людям; вона не може ніяк ублагороднити їхнього духа, а лиш хіба відірвати від сучасної культурної буденщини.

А ся „матеріальна“ буденщина, вона має свої ідеали вольности всіх народів, свободи всіх людей, щастя і добробуту працюючих мас, пізнаня всіх явищ природи і правди ствердженої строго-науковими дослідами — ідеали незвісні старинним Грекам і Римлянам тому, що вони стояли на низшій степені розвою, як нинішні культурні народи. І як раз ся обставина, що наша сучасна культура і цивілізация опираєть ся на греко-римській і єсть дальшим її розвоєм, вказує найліпше, що ся клясична культура зі своїми дитинячими ідеалами може мати для нас лиш історичну або й архівальну вартість; бо коли-б треба було доконче, щоб ми в цілі природного умислового розвою опирали своє вихованє на греко-римській культурі, то природа би подбала вже про се, щоб кожда людська одиниця завчасу переходила в своїому розвою стадію умового розвою Греків і Римлян — так як переходить стан розвою сотворінь одноклітинних, мязунів, риб, земноводних ящурів, малп і первісних людей.

З тоїж самої причини, що Греки і Римляне стояли на нижшій степені умового розвою як сучасні культурні народи, не може научуванє їхньої мови впливати так дуже значно на розвій ума нашої молодіжи, на всякий спосіб не більше, як научуванє иньших чужих мов, хоч би і сучасних. Колиж сторонники клясицизму кажуть, що виковуванє тої жертвеччини через вісім літ приучує нашу молодіж до пошани і виrozumілости зглядом відмінних поглядів, а через те виховує їх на виrozumілих, статочних і спокійних та вірних горожан держави, то се треба rozumіти так, що такий „клясичний“ спосіб вихованя виховує їх на людий байдужних на сучасні ідеали і стремління, на гнет і злодійства тих одиниць і народів, що їм судьба дала патент на „управителів держави“, що вони плятонічно люблять свій народ, а стоічно холодні на сльози, піт і кров робучого люду — словом виховує їх на бездушних ослів, а що найбільше слухняних волів, здібних тягнути державну машину.

Научуванє латини і греки, кажуть реалісти, походить іще з тих часів, коли нинішні культурні народи були на дуже низькій степені цивілізації; тоді вчені му сї ли уживати латинської і грецької мови, бо їхня не була ще дуже розвинена, мусїли користувати ся творами науки і штуки сих клясичних народів, бо своїх таких не було — але нині, в віці пари і електрики учити ся їхньої мови, переживувати їхні ідеї, образувати ся на їхніх взірцях та виховувати молоде покоління так, що воно не знає сучасних ідей і змагань, се анахронізм і некультурність.

Про те жадають вони, щоб не вчити тих мов у школах гімназияльних, а замість того вчити більше і докладнійше наук природничих, математики, фізики, та мов сучасних культурних народів.*)

Отсе погляди клясиків і реалістів — як бачимо, зовсім собі противні, а проте ї не здивуємо ся, що борба між ними ведеть ся все з чим раз то більшим завзятем. Сеї борби не злагоджують зовсім свого рода угодовці, що вибираючи посередню дорогу, жадають чи то усуненя научуваня греки і зменшеня научуваня латини, чи то розділу вищої гімназії на клясичну і реалістичну.

*) Див. Th. Huxley, Reden und Aufsätze. Berlin 1877.

Dr. E. Mach, Populär-wissenschaftliche Vorlesungen.

Dr. F. Bahnsch, Der Streit um den griechischen Sprachunterricht. Danzig 1893.

A. Riedler, Unsere Hochschulen und die Anforderungen d. XX-ten Jahrhunderts. Berlin 1898.

Та побіч цієї борби класиків і реалістів кипить поміж педагогами не менше завзята борба прогресізму з клерикалізмом.

Виховання шкільної молодіжи загалом в Європі єсть більше або менше конфесійне, віроісповідне — значить, зверхність шкільна наглядає над сим, щоб молодіж уся виховувалась також у душі своєї релігії, аби проте вчилась своєї релігії і сповняла всі приналежні практики.

Виходить ся тут очевидно з сього становища, що наука релігії незвичайно убагороднює духа та подає основи моралі і етики, так потрібні вихованцям у їх дальшому житю.

Та є противники сього погляду, які кажуть, що релігія, се річ зовсім приватна кожної одиниці, що проте держава й школа не мають права виховувати молодіж у душі якоїсь спеціальної релігії; вони кажуть дальше, що наука спромогла ся вже на свій власний погляд на світ і свою етику — жадають проте, щоби так, як се сталось уже у Франції, усунути науку релігії зі шкіл, і впровадити натомість науку безконфесійної етики й моралі та загального погляду на устрій цілого світа, згідного з найновішими вислідами строго наукових дослідів.

Крім сього природники займають зовсім окреме становище. По їх думці науки природничі мають дуже великий вплив на розвій ума доростаючої молодіжи, вони вчать дивитись на твори природи, та розуміти їх будову і становище в природі, вони подають найбільш правдивий науковий погляд на устрій цілої природи, та приучують до критичного, на тривких і певних основах опертого думаня. З огляду на так важні користи, що їх можуть принести науки природничі у вихованю молодіжи, жалують ся природники на упослідженє тих наук, та жадають розширення і поглиблення їх у научуваню.

Всі ті питання обертають ся головно довкола образования молодіжи — але наша школа має не лиш подати своїм вихованцям загальне образование і ту найбільшу скількість знаня, що має бути їм опісля ключем до отвореня тих воріт, які ведуть до становища й карієри — вона має ще й виховувати, т. є. зробити з них людей здорових, охочих до життя і рвучких до праці — а під сим зглядом наші школи виставлені на дуже тяжкі закиди, перед усім зі сторони лікарів і гігієністів.

І так не треба й доказувати, що ненастанне сидженє в школі, тумани пороху, брак свіжого чистого повітря і відповідного сві-

тла впливає безперечно дуже від'ємно на організм дітей, що єсть якраз у стадії прискороного розвою, а через те незвичайно вразливий і податливий.

Не здивуємося проте, що лікарі починають нотувати чим раз частійше випадки хороб виключно шкільного походження, як слабости грудий із сидження в негігієнічно уряджених школах, шкільна короткозорість (Schul-Kurzsichtigkeit), скривлене стовна хребетного (Schul-Rückenwirbelverkrümmung), скорє дозріванє (Schul-Geschlechts-Prämaturität) і т. д.

Але сї закиди гігієністів людського тіла відомі добре нам усім. Та натомість майже незвісні у нас закиди, що їх підносять проти школи гігієністи людського духа т. є. лікарі хороб нервових, психології і психопатології. І так найбільші поваги на сьому полі згоджують ся в сїм, що безнастанне обтяжуванє учеників наукою, перетяженє умовою працею, силуванє до праці над надто різно-родним матеріалом, а до того за поважним і невідповідним для дитинячого віку, безнастанне силуванє до напружуваня уваги і вічний неспокій і страх перед злою нотою або й учителями, все те після невро- і психологів ділає прямо забійчо на молоденькі мізки школярів, що розвивають ся. Повстають склонности до ударів крови на мозок, завороту голови, невитрєвалість і непостійність мізку в його чинностях — нахили до хороб ума і вкінці се загальне ослабленє цілого систему нервового — знана нам усім грізна неврастенія.

Коли звернемо на се увагу, що статистика вказує, що хороби нервові як у інтелігенції, так і у шкільної молодіжи з року на рік чим раз то більше змагають ся — то прийдемо по переконаня, що сєй останній закид, зроблений нашому шкільному вихованю, безперечно найважнійший і найактуальнійший.

І так ціла система нашого гімназияльного публичного вихованя, сєй здобуток тисячлітньої традиції, сєй вицьвіт нашої культури і цивілізації, се твердиня на зверх сильна і все маєстатично поважна, — але у її внутрі кипить борба і незгода, а основи її так наскрізь попідкопувані і розрушені, що вона леда хвиля може захитатись і замінитись в одну велику руїну, і про те потребує як найскорійшої цілковитої перебудови.

Але може наша молодіж має нагоду вступивши в пороги університету направити ті лиха, що їх заподіяла їм система вихованя гімназияльного?

Правда, викладів слухає університетська молодіж звичайно серед далеко більше гігієнічних обставин як гімназіяльна, але по за тим ніхто не журить ся тим, як вона живе, як мешкає, чим відживляє ся, та серед яких обставин працює поза мурами університету; навпаки, в деяких суспільностях, приміром у нашій українській загально прийнято, що родичі і опікуни дбають про удержане своїх вихованців лиш доти, доки вони в гімназії, опісля не почувують ся до сього обов'язку, а через те наші студенти університету звичайно перетяжені ще більше фізичною і умовою працею як гімназіясти.

В додатку систем екзаменаційний нищить до решти роздратовані їх нерви. Та крім сього звернемо тут увагу ще на один замітний факт. З поміж тієї тьми дівчор, що вчить ся в народних, сільських та міських школах, лиш деякі, вибрані, звичайно талановитіші одиниці вступають до шкіл середних, тут переходять вони що року через класифікаційний млинок, що має відділити половину від чистого, здорового зерна — а ті млинки певно добре і докладно функціонують, коли на сотку вступаючих до гімназії ледви кільканацять, а часом навіть лиш кілька переходить через іспит зрілості і вступає на університет. А всеж таки, коли ті вибрані з вибраних опускають пороги сїєї сьвятині наук, як маленько виносять вони звідтам правдивого знання, культурних широких поглядів, вправи в логічній критиці, аналізі і синтезі — ба навіть і характеру. Чи стоїмо тут перед проблемом якогось спеціального, природного, дарвінівського добору, чи люди культурні і характерні, се люди будучности, а сучасні суспільности навіть т. зв. культурні, не дійшли ще до сього ступня розвою, чи alma mater не сповняє добре своєї задачі?

Здаєть ся, останнє найбільш правдиве — бож де учителями такі нетолерантні шовіністи Рошмани, там мусять виховуватись бурші, гуляки і поединковичі; де вчать такі некультурні Твардовські, Фіялки і Глобінські, там виплюкують ся безідейні Czytelniaki і безхарактерні москвофіли-рєнегати, а де науку репрезентують такі Фльоринські, там вигривають ся приклонники царату і абсолютизму, зрадники свого народу і всяке иньше гадє.

Додаймо ще до сього, що й наше людове шкільництво виставлене також на ще тяжші закиди, на жаль небезосновні, що ціле вихованє дівчат приносить лиш ганьбу і сором сучасній цивілізації, що навіть вихованє домашнє, що остає під кермою родичів

і опікунів, а усьвячене справді стотисячлітньою традицією і практикою, єсть нині також предметом безпощадної і дуже влучної критики, що вкінці всі наші дотеперішні аксіомати педагогічні, як спосіб научування, питань, класифіковань, іспити і карність тратять чим раз більше на своїм німбі і авторитетности — то вібравши те все разом прийдемо до сього переконання, що не лиш університетське і гімназіяльне вихованє потребує реформи, але що взагалі над цілим нашим сучасним системою виховування нашої молодіжи з усіма його правилами і законами мусимо положити великий таємний знак сумніву і запитаня.

Клітини нервові нашого мозку живучи сповняють іще й ту працю, що ми називаємо її думанєм. Місяць, сьвітити, гуляти—ось елементи думки. Коли сї елементи думаня зложать ся так, що творить ся вислов, що щось діє ся, тоді повстає льогічний суд пр. місяць сьвітить.

Чоловік сліпий і глухий, що ніколи не бачив місяця і не чув нічого про нього, не міг би ніколи й нічого подумати про нього, проте елементи всіх наших думок мусять мати свій предмет чи objectum. Не завше складаєть ся в нашому мозку такий суд, що відповідає дійсному станови, в якому є або можуть бути предмети нашого думання; пр. в нашім мозку може повстати суд: місяць гуляє — а прецінь усякому звісно, що місяць ніколи не гуляє — такий суд буде неправдивий.

Колиж ми нашими зміслами або й самою думкою можемо доказати і переконати ся, що суд наш відповідає дійсному станови предмету — тоді суд називаємо правдивим — „evident-ним“.

Ми можемо переконати ся нашими зміслами, що місяць справді сьвітить, а проте суд „місяць сьвітить“ єсть судом правдивим. Не входимо очевидно тут у розбір сього питаня, чи коли ми видимо, що місяць сьвітить, то се вже означає, що місяць справді існує таї що він справді сьвітить — чи може се все злуди наших зміслів — як думають деякі вчені, — бож се прецінь зовсім нам не перешкадає і ми можемо сміло сїєї справи тут зовсім не порушати.

В нашому мозку повстає дуже багато таких судів правдивих — а можливо найповніший і систематично впорядкований збір усіх судів правдивих, що лиш взагалі можуть утворитись підчас людського думаня, називаємо людським знанєм.

Суди правдиві порядкують і збирають люди у громади, а то після їх предмету (objectum): і так можна разом зібрати всі правдиві наші суди про землю, звіврів, людей, спів і т. д.

Такі більші або менші громади правдивих судів, що відносять ся до певного предмету, зовемо науками, „Wissenschaft“.

Про наш спосіб виховування молодіжи утворюють люди також багато судів; усі ті суди зібрані разом творять науку виховання, „педагогію“. Та ми вказали повисше, що всі що найважнійші суди з сієї громади, що становлять як раз цілу суть і основу теперішньої педагогії, науково оспорювані — через що ми не смієм признати їх судами правдивими (евідентними), а проте, хоч се нам дуже прикро, мусямо признати, що так, як тепер стоїть справа, то наша педагогія не єсть наукою.

Буває часом, діти бавлять ся лапанки — завяжуть нароком одному очи і сей бідачико, позбавлений можности глядіти на сьвіт божий, не знаючи окржуаючих його предметів, має лиш одно на ціли — ловити — ну і він ловить на омацки, кидаєть ся сюди й туди, то йде наздогад уперед, то завертає назад, а вкінці путаєть ся і паде на превелику втіху видючих. І ми педагоги також невидючі, а маємо лиш одну ціль — виховувати. Ну і виховуємо, і йдем убитим шляхом, а коли се заводить, пробуємо найріжнороднійших способів: то сповнюємо буквально приписи, то знов спускаємо ся на свій власний розум і своє сумління, словом, кидаємо ся безрадно сюди й туди і вкінци падемо обезсилені, прийшовши до сієї правди, що кругом темрява, а все завід і розчароване, і праця йде на марно. Але правда, ми маємо пару універсальних еліксирів на те, щоби таки бодай на позір дійти до ціли.

Неспокійна дитина в хаті, не хоче сповняти наших приказів, то дуже проста рада: видобути із своїх грудий сильний голос, а при тім піднести його о октаву висше або обнизити о $\frac{1}{2}$ октави, а се певно вплине успокоюючо на її розіграні клітини нервові і мязні. Не можна ученика змусити до сього, щоби вивчив як належить усі наші правила і вїмки, не уважає і бавить ся підчас наших так займаючих викладів — двійка і дидактрум; а нуж случайно він бідний, та зробить нам сю приємність і увільнить нас від своєї присутности в школі! Не слухає ученик сліпо постановлених нами приписів, впливає деморалізуючо на других у класі — екслюзия — вигнати його, хай впливає деморалізуючо на иньшу громаду дітей, а не наших. Трафить ся в ряди-годи хлопчина з не-

звичайно розвиненим умом, а до того з нахилом до критичного роздумування над нашими словами та оточуючими його проявами — на хрест із ним, бо се соціаліст, анархіст, атеїст!

Звісно, ми маємо ще більше таких педагогічних еліксирів, але вартість їх стала дуже проблематична в освітленю строго наукової критики. Але в доброму вихованю доростаючого покоління лежить усе будуче щастє цілої людської суспільности — а проте нам не вільно опускати безрадно рук, ми мусимо зняти з наших очей сю полуду і створити педагогію нову, оперту на тривких основах.

Не треба й доказувати, що правдива педагогія мусить опертати ся на правді т. є. на судах правдивих (evident) — значить, педагогія мусить бути наукою. Як уже згадували ми, кожне дійсне знанє означає ту чинність нашого мозку, при помочи якої відтворюємо в нашій думці зміст, що його уважаємо фактичною дійсністю, яка існує незалежно від нашого знаня про той предмет. А про те в склад кожної умієности мусять входити два основні чинники:

1) ум, що має спромогу знаня, т. є. свідому здібність витворювання правдивих судів про даний предмет;

2) предмет знаня т. зв. дійсне єство, що про нього має витворювати ум правдиві суди.

Нема найменшого сумніву, що ум людей бажаючих займатися виховуванєм, мусить стояти вже на сїм ступні розвою, що може витворювати правдиві суди, та відріжнювати їх від неправдивих — а проте над сею справою не будемо довше задержувати ся, лишаєть ся нам застановитись лиш над предметом, т. є. дійсним єством нашої умієности виховуваня.

Тут мусимо згодитись усі на те, що предметом знаня в педагогічній умієности мусить бути наша молодіж.

Про сей предмет можна витворювати в нашім мозку дуже багато ріжних судів, та всіх їх можна поділити на дві часті: одні будуть відносити ся до тіла сеї молодіжи, а другі до її духа.

Щоб ті наші суди про ті предмети були правдиві, мусимо добре пізнати дійсний стан, що в ньому вони находять ся. Та на жаль, устрій і чинности тіла і духа молодіжи дуже ще нероз'яснені.

Правда, знаходимо тут при праці багато людей науки. Гордий Аммон міряє черепи голов шкільних дітей Німеччини, знаменитий Прайер слідить із олівцем у руді розвій тіла і духа своїх власних дітей від першої хвилі їх приходу на сьвіт — до повного розвою.

Невтомимий Моссо і великий Крепелін розсліджують пильно утому школярів, викликану шкільною наукою; шкільний радник Шіллер розсліджує гігієну школи і стає горячим прихильником установа шкільних лікарів; професор Вальдаєр розсліджує будову мозку дітей вступаючих до школи і приходиться до переконання, що в них мозок ще за слабо розвинений для шкільної, умової праці. Льорінвер, Геллер і багато інших слідять справу перетяження учеників умовою працею; Бенда в Берліні, Гертель у Данії, Шушни в Будапешті, а Несторов у Москві студіюють хвороби нервові у дітей викликані нинішнім способом виховування: Крамер із Гетинґи переконується, що т. зв. острє вихованє дітей впливає незвичайно шкідливо на розвій їхнього ума; Лякомб у Парижі пробує збудувати зовсім новий систем виховання опертий на психології дітей, Демулен знов на основі антропологиї, а то на тій основі, що кождий народ має свою питому організацію тіла й духа, а проте і відмінне питоме успособленє і характер — виказує, що спосіб виховування відповідний і добрий для молодіжи одної народности, може бути менше відповідним або й шкідливим для молодіжи иньшого народу, через що молодіж кождого народу мусить виховуватись осібним, відмінним, для сього лиш народу питомим способом — а сотні родичів дбалих про добро грядучих поколінь провадять старанні днівники розвою тіла і духа своїх дітей, щоб із своєї сторони прийти науці в поміч багатим статистичним матеріалом.

Але се лиш перші початки наукової праці в тім напрямі, а перед нашими очима відкривається великанське поле нової умінности досьвіднього виховання т. є. експериментальної педагогії.

Основувати меть ся вона на анатомії, фізіології, гігієні, неврології, невропатології а вкінці на психології, психопатології й антропологиї, та як нам здається й на біології, що із своєї сторони розслідом аналогічних проявів у звірят і людей первісних розяснить тут неодну неясну справу. Отсе новий шлях, отсе поле ділання для сучасних педагогів, людей науки, поступу і праці!

Як бачимо, переживаємо тепер у педагогії час перелому. По цілому культурному світі вчені роблять досьвіди й збирають матеріяли до збудованя строго наукової педагогії, опертої на строго наукових розсідах тіла і духа самоїж молодіжи. Розуміється, що сьвятим обовязком нинішньої педагогії єсть підпомагати се стремління, а се може статись тоді, коли верховні власти, що держать керму публичного вихованя в поодиноких державах і краях, замісь

тратити час на пустих, бо передчасних нарадах, над реформами шкіл і будованю нових штучних системів виховання підіпруть сей науковий напрямок та переминять кожду школу на свого роду кабінет експериментальної педагогії через випосаженє їх у відповідні прилади й підручники. Та нема обави, щоб у нас коли небудь мало се настати, та щоб на столах конференційних замість дневників класових ми могли побачити дневники антропологічні, анатомічні або психологічні; у нас ще й навпаки обтяжуєть ся учителів чим раз то більше сповнюваннем таких чинностей, як вписуванє, записуванє, дописуванє і підписуванє всяких ніби то актів, що йдуть потім мишам на сніданє, або вислухуваню, кого вигнали із школи в Тиролю або Стирії та кілько виплачено нагород стемпльовим шпіонам, чинности, що їх, як бачимо, дуже добре можуть сповняти бездушні автомати або в остаточности ідіоти. А на тім тратить ся багато дорогого часу, що його можна би посвятити дальшому своему образованию і науковим студиям.

Та про те ми берім ся жваво до праці — пізнаймо устрій і чинности тіла й духа нашої молодіжи! Студіюймо пильно анатомію, фізіологію, неврологію і психологію дітей і то як нормальних так і хоробливих, та гігієну тіла й духа, розсліджуймо антропологію нашого народу, його характер і устрій його духа, його потреби, стремління і змаганя, навчаймо ся також історії культури цілої людськости і тих великих культурних і поступових її ідей, і так узброєні витісуймо в поті чола тверде каміння під основи великої умієности, наукової педагогії, що її здвигатимуть уже грядучі покоління!

Мегарол.

Михайло П. Старицький.

VII.

Розбираючи ліричну поезію М. Старицького ми зазначили вже брак у ній чисто особистих, суб'єктивних нот. Лірика нашого автора, се переважно рефлексії на сучасні, суспільні, політичні та загально-етичні теми. Те саме треба сказати й про його драми. Не лише „Не судилось“ обертаєть ся на соціально етичним ґрунті; соціальні й етичні конфлікти малює автор залюбки також у своїх історичних драмах. Се велить нам догадувати ся, що й загалом натура д. Старицького тягла до діяльного, соціально-політичного, громадського життя. Се не один із тих затоплених у собі, хоровитих поетів-візіонерів, відвернених від дійсного життя й його потреб, не один із невтомних дебатерів та дискусіоністів, що за розбиранем широких абстрактних питань можуть згорнувши руки просиджувати роками на однім місці, і доконуючи широких та глибоких революцій на словах, не здібні тай не охочі й до найменшого кроку в практичнім життю. М. Старицький — натура здорова, кремезна, богата фізичною й духовою силою, охоча до громадської діяльності; треба лише пожалкувати, що нещасні російські відносини не дали тій силі відповідного поля — крім антрепрізи укр. театру.

Та й так оглядови громадської діяльності д. Старицького мусить бути присвячена окрема сторінка в отсій характеристикі, коли вона не має лишити ся неповною і коли в загалі ми хочемо зрозуміти появу М. Старицького на тлі часу й обставин, тай ту завязату ворожнечу, якою з давна окружене його імя в сферах ворожих українству.

Ми вже згадали про видне становище, яке займав д. Старицький серед кївської української громади 70-их років. При-

святити свої сили українській поезії він в разі кинув ся був на видавниче поле, друкуючи своїм коштом свої перші перерібки, як ось „Різдвяну ніч“, „Байки Андерзена“, „Сербські думи“. Певна річ, друкував він ці книжки без думки про зиск, без наміру — зробити ся фаховим видавцем українських книжок, але дуже можливо, що коли-б ділу дано було йти далі природним ходом, коли-б українська книжка могла була здобувати собі доступ та популярність по містах і селах України, Старицький був би на тім полі знайшов собі терен діяльності і певно зумів би був і тут поведичати ся такимиз гарними або ще й кращими результатами, як при організації укр. театру. Указ 1876 р. розбив ті почини, розбив власне ті дві основи, на яких перш усього могла оперти ся рентовна видавничча діяльність у російській Україні: заборонив популярні видавництва і переклади з чужих мов на українську. Що до сеї другої точки, то вона неначе просто вимірена була на Старицького, який тоді дав уже пізнати себе як талановитий перекладач Некрасова, Лермонтова, Крилова Андерзена та сербського народнього епоса. Але й тут Старицький не зложив оружя; навпаки, своїм прикладом найкраще показав нестійність та фіктивність варварського указу і дав землякам доказ, що при відповідних заходах той указ не в одній точці можна обійти або по просту знехтувати. І так він 1881 р. допомагає Кониському видати першу після указу українську літературну збірку „Луна“, і видає свою власну збірку „З давняго зшитку“, де наперекір указови поміщено головно переклади поезій Байрона, Гайного, Міцкевича, Сирокомлі та сербських пісень. В 1882 р. він видає окремою книжкою свій переклад Шекспірового „Гамлета“, а 1883 другий том „З давняго зшитку“, де знов найбільше місця займають переклади на українську мову, і то — *horrendum!* — із російських поетів. Та далеко важнішим ділом від усіх тих видань було опубліковане 1883 р. поважного альманаха „Рада“, зредатованого і виданого Старицьким. Серед богатого змісту сеї збірки досить буде назвати два твори першорядної стійности, драму Старицького „Не судилось“ і повість Мирного „Повія“, щоб зрозуміти значінє сеї збірки для піднесеня духа серед тогочасної української громади. Се був мов перший весняний грім по довгих місяцях морозів, слоти та занепаду. Дуже важна була в тій збірці перша проба української бібліографії, зладжена М. Комарем; вона у-перве дала змогу своїм і чужим наглядно прослідити повільний зріст, ступневе ширшанє та упаданє українського письмен-

ства в Росії в XIX віці. Отсей перший том „Ради“ дає нам найкраще свідощтво про те, що д. Старицький міг би був зробити ся дуже добрим редактором і видавцем, коли-б були дозволили обставини і коли-б його сили й матеріяльні засоби не був з'абсорбував театр. Виданий 1884 р. другий том „Ради“ стоїть уже значно нивше; д. Старицький уже тоді був антрепренером театру і в „Раду“ не міг вложити стілько праці та заходу, що в т. I; здаєть ся, що й загалом редакцію сього тома провадив хтось иньший.

Хоч і яку велику заслугу поклав Старицький коло здвигнення укр. театру і коло поставлення першої укр. трупи на висоті звірцевої трупи, то все таки в інтересі укр. письменства й укр. видавництва у Росії приходить ся дуже жалувати, що завдяки театрови він перервав свою видавничу діяльність, так гарно розпочату в 80-их роках. Можливо, що знеохотила його до дальших кроків інерция иньших земляків, із яких ніхто не мав охоти йти за його прикладом, тай сама марудність боротьби з цензурою. „Вам в Галичині — пише з сього приводу пані Людмила Старицька-Черняхівська — трудно збагнути навіть, скільки то треба ужити заходів, аби видати у нас хоч яку небудь найменшу книжку українську. При кожному такому заході треба вперше переправитись через найстрашнійший поріг-ненаситець — цензуру нашу. На той час після заборони 76 року поріг цей був страшенно неприступний і не можна було-б жадній укр. книжці виплисти в широке море людськості, коли б... коли-б не лоцмани, які, як відомо, вміють проводити байдаки і через ненаситець. Ці лоцмани у нас — гроші. І слава Богу, що єсть хоч такі лоцмани, а то не можна було-б уже нічого і вдіяти. От і тоді, не вважаючи на такі суворі часи, можна було дещо видати. Був такий собі в Києві цензор — назва не має нічого до річи, — коли хто хотів, аби книжка його була дозволена, то йому треба було замісь закладки покласти у свій вшиток сторубльовий папірець — і справа кінчилась обопільним задоволенням. Таким робом проскакували й татові видання, сунеречні літері заборони“.

І пізнійше, будши одним із „корифеїв укр. театру“ д. Старицький не обмежав ся самою театральною технікою та достачуванням штук для репертуару, але силкував ся нераз поставити театральне діло на ширшу, громадську основу. До таких проб належить плян — вивести укр. театр із рамок спеціально-українських на ширше поле.

„Коли утиски до укр. театру — пише д. Людмила Старицька-Черняхівська — досягли свого кульмінаційного пункту, між головними діячами української сцени повстала думка (здається, перша ініціатива належить тут д. Карпенку-Карому) послати свого делегата в Галичину і взагалі у всі славянські закордонні землі, щоб позбирати новини їх репертуару, а головне, щоб довідатись, чи можливо виїхати туди нашим трупам, які умовини, скільки виносять театральні збори і т. и. Делегатом обрали батька і він мав уже виїздити, але деякі видніші артисти повстали проти сеї думки і справа розбилася“. Скільки пригадую, листові запити про се дістали у Львові деякі видніші люди, зацікавлені театром, і навіть велися вже переговори з дирекцією польського львівського театру, яка й згоджувалася відступити на кілька вистав театральну салью, та обрахунки сподіваних доходів не могли вдоволювати Українців. Загалом треба сказати, що театр у Галичині, ані у Русинів ані у Поляків, не займає такого видного місця в громадському і національному життю, не є такою першорядною духовою потребою, як у Росії, де для інтелігенції заперті майже всі інші поля прилюдної духової діяльності крім урядової служби та журналістики. Те саме треба сказати не лише про менші славянські народности, як Словаків, Словінців, Хорватів, але навіть про Чехів, що хоч мають у Празі прегарний власний театр, та про те ані репертуаром, ані музикою, ані грою артистів (говорю про власний, національний репертуар і про такуж музику) не могли б заімпонувати Українцям. Для того ми у Львові тоді, одержавши від д. Старицького запити що до артистичного турне укр. трупи по Галичині, вважали сеї плян фантастичним, на скільки би ходило про дохід, навіть мінімальний для покриття коштів такого турне, хоча з другого боку ми дуже добре розуміли національне й артистичне значіння проїздки наших „майнінгенців“ для вироблення серед нашої публіки смаку до добрих укр. драм і до порядних вистав. Ну, та для поняття „майнінгенців“ потрібно двох річий — майнінгенського театру з добірним персоналом та репертуаром, і майнінгенського князя з туго напханою кишенею, який би не зражував ся дефіцитами і дбав лише про артистичний та національний бік підприємства. Розуміється, що і в однім і в другім погляді у нас іще великі манка і для того всі пляни артистичних турне укр. труп на захід по за межі укр. людности та більших укр. колоній (прим. Краків) довго ще лишать ся фантастичними, не рентовними плянами.

Видну роль відіграв д. Старицький на першій всеросійській з'їзді діячів сцени в Москві 1897 р., причинивши ся своїм рефератом, своїми промовами й внесеннями до в'яснення характеру й задач української сцени та до в'єднання їй поважного становища супроти російського театру. У нас були вправді в тім часі звістки про той з'їзд та про внесення д. Старицького, але тепер ми можемо подати про все те докладніші звістки на основі офіційного протоколу, виданого двотомовою книгою п з. „Труды перваго съѣзда сценическихъ дѣятелей“, Москва 1900. Про український театр і його потреби на з'їзді була мова нераз і з різних приводів. І так д 15 марта іменем Чернигівської міської ради виголосив реферат д. Кремльов. Підносячи потребу театральних вистав він зазначив, що такі невеличкі міста, як Чернигів, не в силі удержати в себе власний постійний театр і для того урядова субвенція на потреби театру для них була би далеко потрібніша, ніж для більших і багатших міст. Надто ще — мовив референт — український театр не може правильно розвивати ся задля всяких можливих утисків: укр. репертуар обмежений на штуки з сучасного, місцевого сільського побуту, а драми історичні та перекладані не мають доступу на укр. сцену. Надто вимагають, щоб рівночасно з українською штукою ставлено й російську, значить, приходиться вдержувати по дві трупи, а се вимагає таких доходів, яких театр не може дати. Значить, управа просить, щоб з'їзд ухвалив відповідну петицію для заради сим недогодам.

Детальніше про сумне положення укр. театру говорив реферат групи чернигівських Українців із д-кою М. К. Заньковецькою на чолі. Сей реферат, прочитаний д. Бровичем, в'яснює ті „спеціальні обмеження“, що встановлені для укр. театру, про які згадав делегат міської управи Чернигова. Клубок чернигівських інтелігентів, признаючи педагогічне значіння театру, висловлює певність, що се значіння збільшить ся, коли будуть усунені ті загальні стіснення, якими обмежена сцена, а по перед усього цензура; ще більше буде значіння театру, коли він і репертуаром, і мовою, і цінами місць буде вповні доступний простому народови. Що-ж до укр. театру, то тут треба усунути ті обмеження, які доси путають його.

Д. Старицький, доповняючи уваги висловлені в двох попередніх рефератах, у просторім виводі доказував, що заборона й стіснення української мови, укр. народньої драми та педагогіки опирають ся на зовсім хибних принципах. До того-ж вони шкідливі

для всієї Росії, причиняючи народови і матеріальні й духово-моральні шкоди, не виправдані ані державними потребами ані висшою справедливістю. Д. Старицький просить з'їзд ходатайствувати про скасування заборони української мови й стіснень української нар. драми, щоб укр. слово могло висловити свою правду і внести її в спільну скарбівню людського духа.

Спеціалізуючи висновки попередніх рефератів поставив реферат д. Іллі Шрага ось які постуляти: „З'їзд ухвалить домагати ся в кого належить :

а) піддання українських пєс цензурі на таких самих умовах, що й драматичні твори писані на иньших мовах;

б) скасування заборони видавати і виставляти на сцені пєси на укр. мові перекладані, історичні та з життя інтелігенції;

в) допустити й укр. пєси до реєстру пєс дозволених для людського театру;

г) вчинити дозвіл на укр. вистави залежним від загальних постанов і скасувати дотеперішні обмеження що до дозволу таких вистав.

У другім томі „Трудовъ“ на стр. 260—263 надруковано реферат д. Старицького в повній основі. Виймаємо з нього деякі характерні уступи :

„Старанє про піднесене значіння театру, про поліпшенє його репертуару, про більшу доступність для широкої маси здорових і артистично виповнених вистав, отсе головне завданє з'їзду. Воно й повинно бути дороге кождому, кому дорога наша рідна штука, хто бажає підняти високо просьвітний сьвітлич сцени. Але старанє про здобутє для сцени кращих умовин розвою набирає в двоє більшого значіння, коли зважимо, що для простого, сїрого люду сцена — се зрозуміла, жива, ілюстрована книжка, висша школа просьвіти.

„Тимчасом українська сцена, поперед усього народня, хоч і стрічає горяче співчутє у всіх верствах суспільности нашої просторої вітчизни, терпить без причини та незаслужено й доси від підозрінь та неприхильности адміністрації й цензури і задля того крім загальних причин, що підкопують значінє театру у всій Росії, вона має ще свої окремі болячки та напасти, що дусять її і змагають ся довести до загибелі. Покликана до життя указом Його Імп.

Величства царя Олександра III *) укр. сцена зараз-же другого року по своїм народженю підпала переслідуваням. Урядові циркуляри почали в обмежуючій та навпачній дусі толкувати царську волю“.

Далі референт викладає сумну одиссею укр. труп, яким забороняло ся грати в Києві, Одесі, Харькові, далі загалом в українських містах, яких власти гонили з місця на місце, скоро тільки вони мали успіх, яким унеможливлено істнуванє через примус — давати одного вечера стілько саме актів російської штуки, що й української або давати українську штуку наперед, а російську потім, або навпаки і т. д. А розповівши всі перипетії того знущання і боротьбу з ним українських артистів і постепенне завойовуванє укр. театрови більшої пошани та людяного поводження, переходить до другої болячки.

„В міру, як ослабали оті переслідуваня, заострювали ся труднощі з боку цензури, що в остатніх роках виявила нетаєне намаганє задусити українську драму. В р. 1889 цензура почала заборонювати вистави не лише драм із життя інтелігенції, але і з купецького а далі й з міщанського побуту, коли тільки в них фігурував сурдут. Не досить того: штуки вперед дозволені були усунені з репертуару розпорядженєм цензури (прим. Кропивницького „Доки сонце зійде“ і „Глитай“). Слідом за сим почали безумовно заборонювати до вистави драми історичні та побутові з минувшини. Мені прим. заборонено „не за напрям ані за зміст“ — як був ласкав вияснити мені особисто давнійший д. начальник „Управленія по дѣламъ печати“, але виключно лише за мову драми „Богдан Хмельницький“ і „Розбите серце“, д. Кропивницькому з тої самої причини заборонено „Титарівну“, д. Карому драми „Роман Волох“, „Сербин“, „Що було, те мохом поросло“, д. Кониському драму „Ольга Носачівна“ і комедию „Порвалась нитка“.

Та рівночасно з сею поголовною забороню декэму дозволювано між иньшим і історичні драми і пєси з інтелігентного життя, але лише такі, яких ніхто не важив ся виставити на сцені. А висше названим авторам заборонювано навіть і побутові драми, скоро лише вони були написані на мотиви яких будь чи то російських чи заграничних творів, або коли мали хоч тїнь літературної стійности. Такими самовільними й нічим не оправданими

*) Було-б дуже інтересно опублікувати той указ у повнім тексті!

утисками стіснено горизонт українського письменника до хутора, до хати, ба, і в ній іще не дозволено йому живописувати громадських боків народнього життя, а допущено лише малювати любовні та родинні радощі та гризоти. Наслідком сього репертуар укр. сцени зробив ся одностайним та нудким, тай сама вона засуджена на голодну смерть. Та й се ще не все: ані одна песа з укр. репертуару не допущена в реєстр вистав дозволених для народа.

„З уваги — кінчив свій реферат д. Старицький, — що цензурні притиски основують ся не на законі, а на гідних жалю пересудах, я надіюсь, що сьвітлий з'їзд прихилить ся зі співчутєм до сеї заяви і візьме на себе можливе хлопотанє про скасованє обмежень, що дусять укр. слово і сцену і про включенє її репертуару в програму для народних вистав, і через се дасть місцевим письменникам хоч деяку змогу приложити свою працю до розвою народнього театру. Нехай до нас прикладають і найострійші закони, щоб лише не дусила нас самоволя на-строю“.

Сеї реферат прийтий був на з'їзді гучними оплесками, а його зміст, опублікований у газетах, широко по Росії розніс відомість про те, яка сумна практика криє ся за блискучими кулісами укр. театру. Як звісно, з'їзд наслідком усіх тих промов та виводів Українців одноголосно прийняв ухвалу (Труды т. I, стор. 218—219): „По вопросу о развитии Малороссійскаго театра: 1) ходатайствовать о подчинении малорусскихъ спектаклей общимъ привиламъ и объ отмѣнѣ существующихъ нынѣ ограниченій въ разрѣшеніи этихъ спектаклей; 2) ходатайствовать о подчинении малорусскихъ пьесъ цензурѣ на одинаковыхъ условіяхъ съ драматическими произведе-ніями написанными на русскомъ языкѣ; 3) ходатайствовать о включеніи малорусскихъ пьесъ въ списокъ разрѣшенныхъ для народнаго театра“.

Наслідком отсих ухвал і заходів з'їзду були значні пільги для театру, в тім числі й для українського в Росії. Правда, ніяких давнійших заборон та розпоряджень не скасовано, бо в Росії нема того звичаю; там, де закони не є впливом народньої волі, а тільки індивідуальної постанови зміна, законодавчої одиниці або її вподобаня значить те саме, що й зміна закона. В Росії формально обовязують іще й доси закони та розпорядження в часів Петра Великого та Катерини II; формально вони не відкликані, але фактично забувають ся. Зовсім, як у Щедрина, де губернатор питає

свого секретаря: „Чи єсть у нас такий закон?“ а сей без запинки відповідає: „Быль да забыть“. Оттак від часу до часу забувають ся й драконські укази з 1876 й пізнійші анти-українські циркуляри; оттак по театральнім з'їзді 1897 р. забуто на якийсь час і притиски супроти укр. театру. Наш Літ. Наук. Вістник нотував пильно і появи на сцені драм із укр. історії (Богдана Хмельницького Старицького, Сави Чалого Карпенка), і появи кращих укр. драм на народніх та аматорських сценах. В остатніх часах зачинаєть ся знов реакція; пострах, який кинули на урядових помпадурів селянські розрухи та українські проклямації, їх безсильна злоба силкуєть ся відістити на легальній укр. книжці та на укр. сцені. Остатня книжка „Кіевской Старини“ подає звістку (див нашу Хроніку в отсій книжці), в якої можна доміркувати ся, що деякі урядовці знов раді вигнати укр. драму з репертуару народніх вистав.

А на д. Старицького, як уже було згадано, його смілий і патріотичний виступ на театральнім з'їзді стягнув завзяту ворожнечу темних духів у роді д. Александровського, що змусила його до довголітньої боротьби за свою честь.

УІІІ.

Пора кінчити отсей нарис. Я бажав би на закінченє сказати ще кілька слів на тему, яка у нас майже нерозривно звязана з іменем д. Старицького, про т. зв. кованє слів.

З давен давна привикли дорікати д. Старицькому кованєм нових укр. слів або бодай замилуванєм до незвичайних, рідких слів, або вживанєм деяких слів не в тім значіню, яке вони мають звичайно. Розпочав сей хор, здаєть ся, ще пок. Костомарів, за ним пішли й иньші українські й галицькі критики, а російським журналістам тільки того й треба було. Вони залюбки, як то кажуть, узяли на язики д. Старицького і де сам текст його писань не давав підстави до клин, там вони придумували зі свого власного концепту карикатурні реченя й слова, приписували їх д. Старицькому і давай тоді, як мовляв Федькович, „острити на нїм свої свинцкі рила“. І так на карб д. Старицького придумано, буцім то в його перекладі Гамлета славний Гамлетів монолог починаєть ся словами: „Бути чи не бути, ось закавика“. Мало сказати, що сеї фрази у д. Старицького нема; треба додати, що „закавика“ зовсім не уковане д. Старицьким і не українське, а давно звісне москов-

ське. Та про те воно довгі роки гуляло по фейлетонах та статях україножерних органів, визискувалось для осьмішеня українства в очах недодумків, поки д. Старицький процесом не змусив одного в таких журналістів у „Кіевлянинъ“ сконстатувати брехливість сеї видумки і сям хоч троха не заткав рота дотепним не по розуму сьміхунам.

Як у загалі отся статя не має на меті подавати аполлогію д. Старицького, якої зрештою він і не потребує, а тільки вяснити дійсний характер його праці та вказати її значіне в розвою нашої літератури, так і в справі язиковій я не думаю у всіх пунктах боронити його. Справді, його мова не всюди взірцева, хоча треба сказати, що загалом вона чиста, сильна і плястична. Я висше навів один його куплет, де попадають ся аж два незручно вложені слова, але другого подібного куплета я, здаєть ся, не міг би навести в його поезий. Можливо, що пошукавши можна би ще набрати в десяток нещасливих слів, неологізмів або незручних фраз у всій масі його писань. Але не забуваймо, що писаня Старицького — плоди перехідної доби, коли українському слову приходилось здобувати нові поля невідомих доси понять! І візьмім иньших тогочасних укр. письменників та порівняймо, хто з них володів на стілько богатою мовою і на стілько широким кругом понять,—а тільки тоді можна буде запитувати: хто з них більше б оров ся з мовою, насилував її або розширював її рами? Не забуваймо, що на ковані слова, провінціялізми та неологізми д. Старицького нарікають звичайно ті, які або раді би звузити обсяг укр. письменства до рамок „домашняго обыхода“ і яким укр. мова видаєть ся а ргіогі непридатною для вислову інтелігентних думок і відносин — до таких, на жаль, належав і пок. Костомарів, — або-ж се мимрять люди, які хвилю перед тим або хвилю по тім без церемонії будуть доказувати бідність та некультурність української мови, брак у ній найпростійших слів і термінів для культурної потреби і т. и.

Не буду входити в деталі, бо студия над язиком д. Старицького вимагала-б більше часу й місця. Та редагуючи до друку Кулішів переклад „Гамлета“ я мав нагоду детально порівнювати сей переклад із перекладом Старицького і переконав ся, як мало там власне неологізмів та кованих слів, і як багато слів, що 1882 р. разили читачів та критиків д. Старицького, сьогодні війшли в загальне уживанє і не разять нікого. Чи д. Старицький

щасливо утворив їх, чи вони були щиро-народні а лише незвісні критикам, — досить, що в часом вони здобули собі право горожанства. Оттак буде певно з найбільшою частиною тих ніби то „новоукованих“ слів. Пригадаймо лише, яку купу ніби то кованих слів вичислив д. Флоринський у докір Наук. Тов. ім. Шевченка — і який ефект викликав сим докором? Не иньший, як тільки потверджене Гайневого віршика:

Doch seine grosse Ignoranz
Hat er sich selbst erworben.

Зрештою всім тим добродіям, що такі прудкі до осуджування язикових помилок та новинок у письменників, я рад би пригадати ось які загальні уваги. Найціннійше і найкраще в кождім чоловіці, а тим більше в письменнику, се його індивідуальність, його духове обличчє зо всіми його окремійшими прикметами. Чим більше таких прикмет, чим вони характернійші та гармонійнійші, тим богатша, сильнійша й симпатичнійша індивідуальність людини, зглядно письменника. До таких прикмет, що відповідають складови душі письменника, належить і мова. Здаєть ся, мова, се щось спільне нам усім, а про те нема сумніву, що як кожда дитина в перших роках виробляє собі свій окремий жаргон, так і кождий письменник, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, зврати, свою будову фраз, свої улюблені слова. Письменник, у кого нема своєї індивідуально забарвленої мови, — слабій письменник, він пише безбарвно, мляво і не може числити на довшу, тривку популярність.

Підладити ся комусь иньшому під мову другого письменника дуже трудно, хиба що вона надаєть ся до пародіюваня. Вся Україна вже звиш 40 літ читає Шевченкового „Кобзаря“ та „Народні оповідання“ Марка Вовчка, а про те не було ще у нас такого, хто-б писав вірші такі як писав Шевченко або хто-б підхопив секрет незрівняної жельодийности прози Марка Вовчка. Критикувати мову таких письменників із виробленою духовою фізіономією — а до таких без сумніву належить і Старицький, -- се на мене робить таке вражіне, як коли би хтось критикував мій ніс, моє волосє, мої вуси. Звісно, і у найліпших письменників можуть бути язикові помилки, недогляди, але вони звичайно такі нешкідливі! Навіть їх язикові дивацтва щезають супроти богатства гарних та щасливих

висловів. А добродіям критикам, заким візьмуть ся витикати такі язикові блуди, завше слід би приступати до діла тямуючи гарні слова польського граматака: „Nikt się prawdziwie tem poszczycić nie może, żeby cały swój umiał język“. А як же то часто критикований автор уміє його більше і вже силою свого письменницького ремесла більше вправний у його вживаню, ніж критик!

Іван Франко.

Наукові листки.

У. В у л ь к а н и.

Вулканічні забурення на Малих Антилях, а передовсім страшна катастрофа на острові Мартиніці, так дуже займає тепер уми усього культурного сьвіта, що, думаємо, не буде від річи розказати, як наука задивлюється на ті явища, та як вона їх пояснює.¹⁾

Вулканічні явища природи, так давні, як давня наша земська куля, мусіли бути звісні людям від найдавніших віків. Здається, що на витворенє таких могутних мітольоґічних постатий, як всесильний Индра, бог бурі та борби Індійців, і велитенська Тіамат (первісна матерія) у Халдейців, спричинили ся в значній мірі пізнанє землетрясень і вулканічних вибухів, — та безперечних доказів на се нема. За те з більшою певністю можна би вже сказати, що давним Жидам вулканічні явища були дуже добре звісні. В книгах Мойсея²⁾ оповідається ся що: Гдѣ шдожді на Годѡмъ и Гомѡррѣ жѡпелѣ, и огонь ѡ Гдѣ є нѣсе. И превраті градъ сїѡ, и всю окрѣстнѡю странѡ, и всѡ живѡцнѡм ко градѣхѣ, и всѡ прозвѡбѡцнѡм ѡ землѡ...

„Костѡвѣ же Аврѡамѣ забѣтра іде на мѣсто, идѣже стоѡше предѣ Гдѣмѣ. И воззрѣ на лицѣ Годѡма и Гомѡрра, и на лицѣ окрѣстнѡм странѡ, и відѣ: и се восхождѡше пламень ѡ землѡ, ѡки дымѣ пѣщнѡй...“ А на иньшѡм місці³⁾ пи-

¹⁾ Коротенький сей нарис подаєм головно на основі праць: М. Neumayr, Erdgeschichte; E. Suess, Antlitz d. Erde; H. Haas, Aus der Sturm und Drangperiode der Erde.

²⁾ Первѡм книжки Моисеѡвы Бытїѡ. Глава ѡ.

³⁾ Вторѡм книжки Моисеѡвы Исходѣ. Глава ѡ.

шесть ся, що: „В третій день бывшъ коутрѣ, и быша гласи и мѡлнїа, и облакъ мраченъ на горѣ Сїнайстѣй, гласъ трѣбный глашаше сѣла; и оубоашася вси людїе, иже в полцѣ... Горá же Сїнайская дымашеся вса, сѡжденїа ради Бжїа на ню во огни; и восхождаше дымъ, ѡкв дымъ пещный; и оужасошася вси людїе сѣла. Быша же гласы трѣбнїи пронсходяще крѣпцы сѣла... И вси людїе зрѡхѡ гласъ, и свѣщїи, и гласъ трѣбный, и горѣ дымашюся: и оубоавшеся вси людїе стáша издалече...“

Мїхей пророкъ говорить: „И снїдетъ (Гдѣ), и настѣпитъ на высотѣ земныа: И поколеблются горы подъ нимъ, и юдѡли растають ѡкв вѡскъ ѡ лица огня, и ѡкв вода сѡдѡща со оустремленїемъ:... ..и развергѡ в пропастъ каменїе еа (Самарїи) и вснованїа еа ѡкрыю И вса извѡннаа еа сокрѡшатъ, и вса мзды запалѡтъ огнемъ, и вса кмїры еа положѡ в пãгѡкѡ...“ (Пророцтво Мїхея гл. 1). В кїнци в псалмах *) читаем, що коли Жиди йшли в Египту „море вїдѣ и повѣже, Їорданъ возвратїса вспать. Гѡри взыграша ѡкв овни, и холми ѡкв агнцы ѡвчїи... Ѣ лица Гдѣа подвижеся землѡ... Ѣвращаго камень во езера вѡднаа, и несѣкомый во истѡчники вѡдныа.

Далеко бїльше докладнїйших звїсток про вулканїчні явища знаходимо в мїтольоїї Грекїв і Римлян.

На островї Ісхїї держить Юпїтер під землею увязнених Титанїв, представителїв стихїйних сил природи; „а кождїй Титан в свої пашї“, співає Гевїод „ригав огнем і полумям, кождїй викидував иньшїй голос, страшливїй гомїн, подїбнїй раз до реву велитенського вола, або до рику розлюченого льва, то знов до гавканя юрби псїв. Такї страшнї звуки виходили з глибини гїр“. В сицилїйській Етнї мешкає великан Евкелес або Тїфон, що дихає з вїдтам огнем і попелом, а як каже Тукидид, на островї Гїера, коло Санторїни має бути кузня Гефайста, бо в тамошньої гори вибухає в день дим а в ночи огонь, — а в кїнци на „горючих полях“ „campi phlegraei“ (на захїд від нинїшнього Неаполю) засїяних малими вулканами єсть вхїд до Гадеса, „forum Vulcani“, в триголовим Цербером при брамї...

*) Чалтирь. рѣ.

Крім усіх тих мітологічних звісток про вулкани маємо про них згадки в писаннях Гомера, Піндара, Тукидида, Аппіона, Вергілія й Арістотеля, та найбільш займаєть ся ними Страбон, письменник з часів Августа, що написав 17 книг географічного змісту. Ось як пише він між иньшим про вулкан Егну: „Гора Етна здіймаєть ся понад Катаною та віддалена від неї на 80 стадій. Те місто мусить зносити всі примхи її кратеру, бо струї ляви спливають на сусідні катанські поля. Коли сподобаєть ся Нептунови, щоб гора запалахкотіла, тогді поля околиці Катани покриває глибоко попіл, що вправді на довгий час дуже шкодить, але пізнійше цілій околиці приносить багато пожитку, бо тут вдають ся знамениті вина і овочі, а поля покриті попелом родять коріня, від котрих вівці так жиріють, що що сорок днів треба їм спускати кров“...

Ба навіть у середніх віках, хоч як вони були непривітні для розвою природничих наук, описує Tolomeo Tiadoni (писав під назвою Ptolomaeus Lucensis) вибух вулкану на Ісхії з р. 1302, Aurelius Augustinus такий же вибух Етни, а Athanasius Kircher в праці „Mundus subterraneus“ ставить навіть теорію, якою стараєть ся вперше прояснити прояви вулканічні без помочи богів і иньших надприродних сил. Але про се пізнійше.

Та лише від другої половини 18-го столітя, від коли вчені зачали чим раз більше розсліджувати будову і устрій поверхні і нутра нашої землі, починають і явища вулканічні звертати на себе чим раз більшу увагу, та входять у склад основних питань, що ними займаєть ся геологія, себ-то наука про будову і устрій поверхні й нутра нашої землі.

Вулканами звемо, як звісно, гори, що викидують із свого нутра каміне, попіл, ляву і ріжні гази. Всі вони мають звичайно свою питому будову, що відріжнює їх різко від иньших гір на нашій землі. З верха подібні вони до велитенських стіжків, що або лагідно підносять ся, або стрімко вистрілюють у гору.

Ті вулканічні стіжки доходять нераз до значної висоти:

Везувій високий на 1250 м.

Етна на Сицилії 3304 м.

Ма'уна Лоа на Гаваї 4000 м.

Popocatepetl у Мехіці 5399 м.,

а найвисший з усіх вулканів Соторахі на Еквадор, в середній Америці підносять свій гордий, вічним снігом покритий вершок до висоти 5943 м. понад поземом моря.

Але висота вулканів не стоїть у ніякій звязи з рухливістю і силою вибухів; із трьох найстрашніших вулканів Сангаї в Еквадорі високий на 5220 м., Кракатав (Krakatau) коло Суматри на 822 м., а Косегвіна (Coseguina) в Нікарагві на 162 м.! Вулкани молоді, ті, що повстали недавно, мають вид справдішніх стіжків, у старих змінюється стать дуже значно та по причині частіших вибухів наступають значні зміни й комплікації в будові.

Головна основа таких старих вулканів має вид сильно стятого стіжка, що лагідно здійснюється не раз доволі значно в гору і звуться сома (soma), себ-то тулубом, та загально вважається первісним, прастарим вулканічним стіжком; верх сього тулуба нестятний рівно, а западає глибоко в нутро тулуба, творячи могутне вглублене зване кальдера (caldera) „котел“ — без сумніву кратер первісного вулкану. Стрімкі береги сього кїтла проломані в однім місці глибоким яром, баранко (baranco), котрим то проломом можна дістатись із нутра кїтла на поверхню підніжя тулуба, а доперва із дна могутнього згаданого кїтла здійснюється стрімко в гору властивий стіжок вулканічний (cône de déjections), що вершком своїм не раз ледви виступає повисше берегів кїтла або й перевищує висотою значно сам тулуб вулкана.

На версі сього властивого вулканічного стіжка мають усі майже вулкани більше або менше лійковате вглублене т. зв. кратер, що або переходить у бездонну пропасть, т. зв. бока (boscha), що сягає значно глибоко в землю, або буває затканий скалами та засипаний камінем. Глибина і ширина кратерів буває дуже різнородна і звичайно змінюється значно після кожного вибуху. Глибина кратеру Везувія змінюється від кількадесять до кількисот метрів, ширина виносить майже постійно коло 620 м.; кратер Стромболі глибокий на 300 м., широкий на 670 м.; кратер Етна місцями зовсім плиткий, а широкий на 700 м.; Popocatepetl широкий на 1700 м. Та найвеличавіший кратер має Ма'уна Лоа; його промір виносить 4900 м., на його дні можна би легко вмістити місто Відень з усіма його будівлями й людьми — а глибину його така страшна, що найбільші будівлі там перенесеного міста ледви можна би доглянути!

Але крім кратеру головного витворюються з часом довкола нього кратери побічні — паразитні. Число їх змінюється: Везувій має їх 5—8, а Етна 245—972! Звичайно се лише вузкі щі-

лини, але часом величиною дорівнюють кратерам головним або їх навіть перевищують.

У заглибленнях кратерів усіх майже пригаслих вулканів розростається буйна рослинність або збирається з часом вода утворюючи стави або й великі озера — залежно від величини кратеру. В тих озерах вулканічних кратерів загнивають з часом водорості і звірята, а між остатними навіть і риби. Часом намножується їх така безліч, що коли зворушений вулкан викине всю воду з свого кратеру, гниючі рослини і звірята заповітряють цілу околицю.

Матерія, що з неї збудовані вулкани, не залежить зовсім від ґрунту, на якому вони осаджені — ґрунт той може бути вапняковий, пісковаковий або й иньший — вулкани утворені завжди з тих матерій, що під час вулканічних вибухів дістаються із нутра землі на її поверхню.

Розуміється, що не всі вулкани повстали в один час: одні з них повстають лише-що тепер, другі існують сотки або тисячі літ — але єсть і багато таких, що повстали в перших хвилях утворення твердої кори нашої землі.

Деякі з тих первісних вулканів кпять собі до нині з мільйонів пережитих літ, ось приміром Чімборасо в Америці доходить ще й нині до висоти 6310 метрів — але багато з них згриз уже давно зуб часу, та з них полишилися лиш горби або скали „вулканічного походження“.

Такі рештки й сліди прастарих вулканів розсіяні скрізь по нашій землі; можуть се бути навіть доволі значні гори (Евгенейські гори коло Падуй) або великі горби (стіжковаті горби в Овернії і Швабії) та острови (понтинійські острови коло Гаети), або в кінці лиш малі останки з них в виді скал на суші або на морю; залежно від їхньої будови та внутрішнього устрою зовемо ті вулканічні скали порфірами, меляфірами, а молодші базальтами, трахітами, обсідіянами, туфами і т. д. Та про ті рештки і сліди давних, прастарих вулканів ми не будемо говорити, приглянемо ся лиш ближше тим вулканам, що потворилися уже в останній добі життя нашої землі.

Ті „молоді“ вулкани не стоять усі на одному ступні розвитку. Ось коротка історія розвитку тих молодих вулканів.

У нутрі а радше під твердою корою нашої землі витворюються з часом величезні скількості різних газів, перед усім пари

водної, двокисня угля та сірководня. Ті гази, придавлені грубими, твердими верствами земної кори, ждуть лише відповідної хвилі, коли-б могли висвободитись із тих своїх безперечно тяжких оков. Колиж проте трафить ся, що в земній корі утворить ся глибока щілина, що досягає до тих глибин, в яких витворили ся згадані гази, то вони, маючи можливість утеки, вибухають зі страшною силою в гору. При тім розсаджують ще більше щілину, та вибивають у тім місці, де вона виходить на поверхню землі, дійковате широке заглиблене, т. зв. „котел“. В слід за газами посувають ся щілиною в гору і розтоплені маси нутра землі, т. зв. лява або маґма — але буває так, що нім вона підійде під верх, пристигне і сціпеніє та задержить ся затикаючи лиш утворену щілину. Коли по першім таким вибуху більше вибухів ані газів ані ляви не наступає, то маємо отсе найпростійший, зародковий вулкан т. зв. „мар“. Такі мари наповнюють ся з часом водою, творячи круглі, чудові озерця, або заростають буйною ростиною утворюючи ориґінальні кітловаті долини. Величина тих кітлів ріжна — деякі доходять до 1000 м. проміру а 100 м. глибини, а всіх ви найдено до тепер коло 200, з того багато на високорівні Айфель (Eifel) над Реном, кілька в Овернії (Auvergne) в Франції, в Альбанії, Джаві та Мадаґаскарі, а 125 коло Урах у Швабії. З подібних щілин в корі нашої землі можуть однакож дуже часто видобувати ся значнійші скількості газів, без впливу ляви; коли тим газом єсть водна пара, то зовемо їх фумаролями, коли двокис углямофетами, а коли із щілин добуваєть ся сірководень, то звемо їх сольфатарями.

Фумаролів, мофетів і сольфатарів повно в околицях вулканів, а особливо коло Везувія й Етни. Та найчастійше буває так, що слідом за газами вибухає утвореними щілинами каміне, вулканічний попіл і стоплена лява — тогді згадана щілина змінюєть ся в правдивий вулкан.

Коли так творить ся вулкан, тогді частина каміня, попелу й ляви, що вперве вибухла із нутра землі, спадаючи близько отвору висипає первісний стіжок, себ то початковий вулкан; під час слідуєчих вибухів осаджуєть ся тої маси чим раз то більше і вулканічний стіжок росте все висше й висше, а що сьвіжо впливаючі маси не стоплюють ся цілковито з масами осадженими давнійше, через те вулканічна гора, що в той спосіб утворюєть ся,

складається з верств, яких повинно бути стільки, скільки було вибухів. Так повстають вулкани верстовані — stratovulcan и.

Відомі, що правда, вулкани, які такого верстовання не мають (homogene — або Dom-vulcane), передовсім багато пра-старих, давно завмерлих, та як кажуть, на Сааторінах (на егей-ським морю) мав повстати один такий вулкан ще й недавно в той спосіб, що лява виливаючи ся звільна крізь утворену щілину заці-пла утворюючи копулисту гору, та сеї справи геологіи ще добре не прояснили.

Гарно витворені вулкани завсїгди верстовані — але і ті „совершенні“ вулкани можуть бути в ріжнім стані. Буває часом, що вулкан від безчисленних уже літ не викидував із свого кратеру ані газів ані ляви — тогді кажемо, що він „вигас“, але се означенє дуже непевне. Звичайно приймаєть ся, що вистар-чає 300 літ спочинку, щоби охрестити вулкан таким почесним імям, та яку має вартість таке обчислюванє, вказують нам найліпше дати вибухів Везувія.

До року 79 по Хр. не вибухав Везувій майже 500 літ, 79 року наступив звісний вибух, що знищив Геркулянум і Помпеї, потім наступають вибухи в літах 203, 472, 512, 685, 993, 1036, 1139, 1500, 1631, 1794, 1822, 1839, 1850, 1855, 1861, 1865 до 1873. Як бачимо, цифри дуже зрадливі!

Вулкани діяльні, „живі“, вибухають від часу до часу в мен-шою або більшою силою. Буває, що з таких вулканів вибухають тільки гази без впливу ляви, тоді після того, чи тим вибухаючим газом єсть воляна пара, чи двокиє угля, чи сїрководень, кажемо, що вулкан є в фумарольнім, мофетовім або сольфатаровім стані.

Розумієть ся, що один і той сам вулкан може переходити періодично з одного згаданого стану в другий, підчас коли вла-стивих фумаролів, мофетів і сольфатарів маємо багато постійних, як фумаролі на острові Іскії й Сицилії, славні мофети „Песя пе-чера“ коло Неаполю і „Долина смерти“ на Джаві та звісні соль-фатари в Тосканії.

На більше вже довершеним ступні розвою стоять т. зв. „стромболічні“ вулкани. Вони вибухають майже безнастанно рі-жними газами, а стоплена лява підходить в їхніх кратерах значно в гору, та ніколи з них не виливаєть ся.

Взірцевим таким вулканом єсть Стромболі на ліпарійських островах близько Італії, а через те мусимо йому трохи ближше приглянути ся. Сей гарний стіжковатий вулкан впадає з далека в око всякому, хто в Неаполю їде до Палермо або до Месіни; його вершок, що досягає висоти 1000 м. над поверхнем моря, вкритий заєдно димовими хмарами, закінчуєть ся широким отвором на 100 м. глибокого кратеру. На дні сього кратеру єсть дві глибокі яруги, а в одній із них видно повно горячої стопленої ляви. Ся страшна маса ляви, розпалена до білого жару, підносить ся доволі скоро в гору, а скоро лиш досягне до берега яруги, розсипаєть ся і в неї вибухає велитенська маса пари і газів, що пориваючи за собою брили стопленої ляви та розжареного каміня викидує їх на сотню метрів понад вершок гори. Вслід за тим розтоплена лява западаєть ся у пропасть згаданої щілини, на те, щоб за яких 10—15 минут підплисти знов у гору і вибухнути на ново. Викинені кавалки ляви і каміня спадають звичайно назад до кратеру, так, що цілком безпечно можна стояти на березі кратеру та придивлятись тій дивній грі вулканічних сил.

Маємо майже певні докази на се, що Стромболі від 3000 літ не змінив у основі того свого характеру — знаходить ся він, як бачимо, в безупинній, періодичній чинности, дуже лагідній, та без сильних вибухових нападів.

Мало маємо подібних стромболічних вулканів; до найзначніших належить згадуваний повисше велитень Сангай на Екваторі, що до недавна вибухав в подібний спосіб до 300 разів на годину, Азама-Яма (Asama-Yama) в Японії, Сіоа (Sioa) на Молюках та Масая (Masaya) в Нікарагві — і всі вони становлять інтересний перехід до вулканів „правдивих“, „живих“ або „вибухаючих“.

Коли в стромболічній вулканії вилетить у гору більша скількість ляви або заповнить кратер та почне переливатись через його береги, то се вже зовемо вибухом вулкана.

Вибухи вулканів дуже різнородні: від малих і незначних, що мало різнять ся від стромболічних, аж до найстрашніших бувають поступенні переходи—всеж таки із поодиноких описів вулканічних вибухів можемо зібрати головні характеристичні риси, та представити собі „правильний“ перебіг такого вибуху.

По неволі приходять нам тут на думку отсі слова Отона Уле, написані в його виданю праці славного Елізе Реклю про землю та явища на її поверхні:

„Тільки мало людей мало те щастє бачити величавий вид ді-
яльного вулькана. А всеж таки повне понятє страшної величі та-
кого явища природи може мати лиш той, хто його бачив на власні
очи. Із описів тих немногих щасливих мусять старати ся всі пишші
намалювати собі той образ, що його подає огнем дишуча гора. Та
як далеко такий малюнок уяви віддалений від правди, мусить ска-
зати кождому його власний досвід. Коли взагалі пристають добре
до себе увображенє і дійсність? Навіть найліпші оповідаця не мо-
жуть віддати всього в вірних, природних барвах, особливо коли се
явища переминаючі, підчас яких вражають очевидця побіч ско-
рої переміни сьвітла ще й оглушуючі звукові хвилі воздуха та трі-
вожні дрожаня землі...“

Нехай же сі слова будуть і для нас оправданєм нашого
невдатного опису!

Кождий вибух вулькана попереджають звичайно певні явища
природи, що немов би остерігають усіх у цілій околиці вулькана
перед грозячою катастрофою на кілька днів або й на кілька тижнів
наперед. Передовсім звичайно вода в керницях і жерелах мутніє,
шаліє або й зовсім зникає, воздух стає незвичайно тяжкий та ви-
кликє у людей і звірів неописано прикре, пригноблююче вра-
жінє; звірі, передовсім домашні, починають трівожити ся, поло-
шать ся несподівано та втікають із стаєн, а пси жалібно скаву-
лять, або заводять сумним, протяжним голосом. Небавом даєть ся
відчувати дрожанє землі, з початку легке, а відтак чим раз силь-
нійше, а велід за тим чути глухий підземний стогін, що скоро за-
мінюєть ся на сильний гук, подібний до вистрілів із тяжких великих
гармат або до гуркоту тисячів стрільб на близькім побоевищи.
Страшний підземний гомін і клекіт на дні самогож вулькана зма-
гаєть ся чим раз сильнійше, та розходить ся чим раз дальше, роз-
носячи кругом далеко страшну звістку близької руїни. Той
підземний гук передаєть ся не воздухом, а самимиж верствами землі,
а як він сильний і в яких глибини походить, можна зміркувати собі
з сього, що підчас вибуху Соторахі 1877 р. гук його чути було
кругом у такім віддаленю, як із Львова до Одеси так само сильно, як
у підніжя гори, а гомін вибухаючої Coseguin-и 1835 р. розходив
ся аж до Боготи, що від Нікарагви так далеко як Львів від Кав-
казу. Найбільше звичайно трясеть ся підстава самогож вулькана
а в його кратеру виходить могутний гомін, мов стогін у страшних
болях терплячого живого єства.

„Оті грізні позначки близької кризи“, каже англійський учений Poulett Scrope, „тривають довше або коротше, а тимчасом лява промощує собі насильно дорогу, пробиваючись мов клином крізь одну або більше щілин. Коли-ж вона вкінці дістанеться на світ, починається вибух (газів), звичайно з таким страшним гуком, що ціла гора здається зворушується аж до своїх основ. Вибухи газових мас, із яких кожний викликає голосну детонацію, зростають у силу, та наступають по собі з великою швидкістю...“

І серед реву тисячі громів женуть у гору великанські маси газів, передовсім водяної пари і двокисня вугля, утворюючи могутній стовп, високий не раз на 10 кілометрів, що, здалека сніжнобілий, здається мовби був утворений з великанських звоїв бавовни — а на верху сього стовпа збиті клуби газів розходяться під напором наступаючих мас по землі на боки, утворюючи в той спосіб широку покриву, що ген там високо стелиться рівнобіжно до поверхні землі, затемнюючи поволи цілий небозвід. Але згадані гази вибухають із такою страшною силою, що поривають за собою великанські маси лави, виривають скали з дна і берегів кратеру, ба не раз зривають цілий верх гори і весь той пірваний зі собою матеріял розбивають на найдрібніший порошок т. зв. попіл вулканічний, або на грудки звані ляпілі або рапілі, або вкінці на більші брили, звані бомбами, що доходять не раз до значної величини. Розуміє ся, що від тягару викинутого того матеріялу та від сили вибуху залежить і висота, до якої доходять вулканічний попіл і камінь; звичайно не досягають вони і половини висоти стовпа утвореного вибухаючими газами, причім бомби і тяжші ляпілі спадають назад до кратеру або недалеко від нього, але дрібніше камінь і попіл розходить ся в гору на всі сторони так далеко, що ляпілі спадають не раз у віддаленю 100 а попіл навіть 1500 кілометрів від кратеру! А ті хмари чорного попелу і каміня закривають грубим покривалом цілий небозвід і нічна пільма страшної почи сповиває нещасне місце знищення й руїни..

Згадані гази складаються, після розсліду вчених Sainte-Claire Deville і Fouqué, передовсім із водяної пари, якої єсть, на скільки можна обчислити, 1000 разів більше від усіх інших газів, а між останніми знаходимо найбільше різні сполучення хлорові, як квас хлоровий та хлорани потасу, соду, амону, заліза і крему, відтак різні сполучення сірки, як сірководень, квас сірковий, та сірчак амону і соду, а вкінці сполучення вугля, як квас

угляний, різні углеводні та угляни потасу, соду і амону, а крім цього малі скількості квасу борового, селену, фосфору і арсену, ба навіть брому й йоду. Деякі з тих сполучень бувають і в звичайній температурі газами, та більша часть із них, се плинн або тіла ціпкі, замінені в гази незвичайно великим жаром, що панує в нутрі вулкана. Та деякі з них відзначають ся тим, що незвичайно скважно втягають у себе воду (хлоровий і сірковий квас) або кисень (сірководень та квас угляний); оттим то коли воздух переповнить ся тими газами, люди і звірі дусять ся через утрату кисня або прямо спалюють ся на вуголь через утрату води — і тим пояснюють ся та проява, що на місцях катастрофи знаходять відтак трупи замінені прямо в уголь в ненарушеній та не обсмаленій навіть одежи.

Та наслідком шаленої скорости, з якою женуть у гору гази, каміне й попіл, повстає між ними незвичайно сильне тертя, через що електризується попіл і каміне відємно, а чистий стовп газів додатно, а проте мусять наступати раз пораз виладовуване електричости в виді грізних блискавок, що бють як раз із середини стовпа т. є. з цього місця, де густий град спадаючого каміня і попелу здібуеть ся зі свіжими вибухаючими масами газів.

Тимчасом хмари водяної пари, висаджені в гору, остуджують ся, а згущені в додаток чим раз більшим, свіжо пригнаним прибутком скроплюють ся, та могучими струями зливають ся в низ.

В додаток страшений вир воздушний, що повстає по причині великої спеки понад кратером, вглитає в себе і звичайні хмари навіть із подальших сторін і вони злітаючись до місця катастрофи збільшають згущенє і силу зливи. А ті незміримі струї води, спадаючи з гори, забирають за собою всю майже масу вулканічного попелу і не дощем хмаролому, але морем спливаючого болота та горячого намулу заливають цілу околицю. В додаток струї води зливаючи ся по збічях вулкана поривають усе що дасть ся, каміне, дерева і скали і женуть лявиною в низ збільшаючи грозу і велич нещастя.

Той вулканічний намул заливає в протягу кількадесяти минут усю найблизшу околицю, вливаєть ся до мешкань і будинків, затоплює людей і звірята, зготовлюючи всьому страшне гробовище.

Про скількість і діленє цього вулканічного намулу можна мати бодай слабе виображенє з цього, що підчас вибуху вулкана Gunung Gelungung на Джаві залив (в р. 1822) такий намул цілу

околицю на 3 милі докола вулькана, покриваючи її верствою на 20 метрів грубою, так що по вибуху не стало й сліду з давних цвітучих осель, а понад поверхню сього моря намулу стирчали лиш верхи пальм і найвисших дерев, а Помпеї й Геркулянум викопують нині з під верстви „туфу“, скали що повстала з сього намулу, грубої місцями на 45 метрів, а всі предмети, звірята і люди видобувають тепер із того твердого туфу мов моделі облиті зціпенілим гіпсом.

От тим то вчені вважають згаданий вулканічний намул найстрашнішим чинником заглади підчас вулканічних вибухів, бо як каже Елїзе Реклю: „Виливи води і намулу є, побіч ляви і попелу, найважнішим ділом вулканічної чинности, а спустошеня заподіяні ними мабуть найстрашніші, про які згадує історія. Ті нагло спадаючі філі води і намулу змели не одно місто з поверхні землі, а їх руїни погребали під собою цілі залюднені околиці, що загинули в намулі та замінились на болотнисті пустині...“

Цілий перебіг описаних вибухів газів, попелу і намулистого дощу може тревати від кільканайцяти мінут до кількох годин — а тимчасом потрясеня в нутрі землі тривають тягом, без упину, а лява в кратері підносить ся все вище й вище. Вона розпалена до білого жару (безперечно до 3000° С.) мигтить, сьє осліплюючим золотим блиском, та посеред пануючої страшної пільми розкидує кругом червоне зарево, посеред якого могутній газовий стовп, бухаючи з кратеру, то обливаєть ся полум'ям, то перекидуєть ся кривавою луною. Але й справдішне полум'я показуєть ся з горючого отвору — се запалюють ся запальні гази та огненними язиками влизують розжарені береги кратеру.

Вкінці лява доходить уже до берегів кратеру, та звичайно кратер не витримує її шаленого тисненя — вулкан зі страшним гуком розлуплюєть ся вздовж просто на двоє, і широкою та глибокою щілиною виливаєть ся розжарена плинна лява, та з димом і з шумом ллєть ся широкими струями з гори в долину. Рівночасно витворюють ся численні побічні щілини (паразитні кратери), що й собіж вибухають газами, попелом і лявою.

Коли вибух сильний, то струя ляви підносить ся досить значно в гору (так приміром підчас вибуху вулькана Мауна Лоа в р. 1866 струя ляви, широка на 30 метрів, досягла висоти майже 400 метрів) і біжить із початку доволі швидко, бо зі швидкістю 10 метрів на секунду, та по кількох хвилях скорість маліє до 1·5 метра, а по

кількох днях спадає ледви до 10 сантиметрів на секунду. Через те вилив ляви зовсім не такий небезпечний, як загально думають; заким вона сплине з кратеру в діл, люди що живуть у стіп вулькана мають доволі часу все рухоме майно перенести в безпечніше місце.

В додатку лява має те до себе, що незвичайно скоро стигне на поверхні; через те покривається вона по кільканайцятьох мінутах тоненькою тугою верствою, гейби корою, дуже злим провідником тепла. По кількох годинах ота кора так грубе, що можна по ляві безпечно ходити, підчас коли щілинами видно, що вона в середині розжарена мов грань; тим пояснюється також, для чого лява, в першій хвилі така горяча, що вже з далекого віддалення спалює дерева і будинки, за кілька годин обливає довкола цвітучі дерева не обсмажуючи їх навіть зовсім, та для чого підчас вибуху Kōtlugja, ісландського вулькана покритого вічним снігом і ледом (в р. 1860) вилітали з кратеру брили ляви просто позліплювані в куснями снігу. Всеж таки мимо своєї тугої покриви заховується лява зовсім так як цинк, та переливається звільна місяцями ба й цілими роками все далше й далше.

За те в нутрі стигне лява дуже поволі. Лява, що виплила в Везувія 1822 р., була по шістьох літах ще цілком горяча, а в тій, що виплила 1855 р. ще по році в щілинах запалювалось дерево; Фріч (Fritsch) каже, що на канарійських островах лява що виплила з вулькана 1736 р. була ще по 150 літах у нутрі розжарена, а загально звісно, що ще по 70 літах по вибуху Ксоруля (Xorullo) в Мехіці (що був р. 1759) туристи запалювали до ляви свої папіроси. Се впрочім залежить від скількості ляви: малі струї ляви застигають певно вже по кількох місяцях або літах, аде коли в 1783 р. з вулькана Skaptarjökull вилилось стільки ляви, що об'єм її був значно більший від об'єму гори Монблян (Montblanc), то розуміється, що треба ждати кілька соток літ, заки така велитенська маса цілком наскрізь прохолоне.

При тій нагоді зазначимо, що загально розрішюємо два роди ляви: одна густіша, що застигаючи збивається в малі кулістгі брили і називається трахітовою, тому, що з неї опісля витворюється скала звана трахітом, а друга рідша, розливається плівучи широко, а коли застигне, творить скали звані базальтом, тому й називається базальтовою. Після голосних дослідів Бунзена мають вони ось такий склад:

на 100 частій ляви має:

	трахіт		базальт
квасу кремінного	76·67 частий		48·47 частий
глинки і окиси заліза	14·23	„	30·16
вапняку	1·44	„	11·87
магнезії	0·28	„	6·89
потасу	3·20	„	0·65
соду	4·18	„	1·96

Як бачимо, обі ляви різнять ся основно від себе хемічним складом, а се для нас тим цікавіше, що один і той сам вулькан викидає ляву раз базальтову, а иньшим разом трахітову, або й мішанину в обох тих родів — але до сеї справи повернемо ще при иньшій нагоді.

Вилив ляви єсть вершком вульканічного вибуху — потім вибухи газів слабнуть, лява перестає вилитись і вулькан звільна, помалу успокоюєть ся. Сей поворот до первісного спокійного стану треває нераз цілими місяцями або літами, але буває, що по таким страшнім вибуху вулькан не успокоюєть ся вже ніколи, значить, переходить у стан постійно чинний, викидуючи без упину більші або меньші, а часом лиш незначні скількості газів і ляви.

Ми описали перебіг, так сказати-б, „нормального“ вульканічного вибуху — але кождий вулькан кождого разу вибухає в відмінний, питомий спосіб.

Буває приміром часто, що цілий вулькан підкопаний вибухаючими газами та підмулений (у середині) лявою западаєть ся в пропасть, а лява і каміне висипають собі нову, сьвіжу могилу; буває що кратер отвираєть ся на дві моря і настає страшний вибух „підморських“ вульканів; часом вульканічний острів підчас вибуху западаєть ся в море, то знов підморські вулькани виринають понад поверхню моря у виді значних островів — але все те спеціальні випадки, що над ними при нашім короткім загальнім нарисі не можемо зупиняти ся.

На додаток ще дещо з вульканічної гумористики.

На полудне від Сицилії лежить поблизький островець Пантеларія. З початком липня 1831 р. почало море поміж Сицилією і тим островом бурити ся, чорні клуби газів почали добувати ся з глибокого виру, а незначний підземний гуркіт казав додумуватись якоїсь маотї вульканічної підморської катастрофи. Нараз 18 липня наявив ся в тім місці островець; тихо, майже без гомону підно-

сив ся поволи понад морські хвилі невеличкий вулкан сповитий клубами газів, а за ним островець усипаний не з ляви, але з вулканічного каміня і сціпенілого намулу. З початком серпня доріс він уже до висоти 72 метрів понад поземом моря і около 5 кілометрів обводу.

Тоді то Англіїці, досьвідні, як звісно, в веденю забірної кольовіяльної політики, взяли офіційно новонароджений острів у посіданє та охрестили його Graham-ом. Але королівство обох Сицилій обурило ся на таке поступуванє синів Альбіону та вважаючи себе правесним батьком новородка, взяло його під свою опіку, та на честь тодішнього свого царя Фердинанда, назвало його Ferdinandea. З сього замішаня забажали скористати Французи та причисливши острів до своїх посіlostий, справили нові хрестини, на яких надано йому нове імя Julia. По причині того замішаня одержав згаданий острів аж шість імен: Graham, Ferdinandea, Julia, Notham, Corrao, Nerita!

І так счинив ся нагло „европейський концерт“, мало прийти вже мабуть до виміви „острих ног“, але новому островови мабуть не дуже сподобало ся на сїм сьвіті і він 18 жовтня пірнув назад у море. І так міністерства справ заграничних мусїли вимазувати острів із карт Европи, Англія, Франція і Італія втратили оден „новий рипок збутя“ своїх продуктів, а їх військам утїкла добра нагода покалічитись та вмерти славно в обороні прав і чести своїх держав...

Першим, що в природний спосіб пробував прояснити вулканічні, явища був згаданий уже Athanasius Kircher, що жив у половині 17-го столітя. Він думав, що в самій середині твердої впречім землі єсть великанське огнище „ругорhylacium“, у котрім у справдішнім огни стоплюють ся найтвердші скали і каміня. Крім того головного „ругорhylacium“ єсть у нутрі землі ще багато меньших огнищ повних полумя і стопленого каміня, а всі вони дучать ся зі собою більшими або меньшими житами, в яких перепливає стоплена лява. Коли огнища, що лежать близько поверхні землі, переповняють ся, висаджують стоплені маси пробитим отвором на поверхню землі і в той спосіб повстають вулкани. В своїм „Mundus subterraneus“ подає Кірхер навіть дуже оригінальний рисунок прорізу цілої землі з численними палаючими огнищами в середині та вибухаючими вулканами на поверхні.

Від цього часу займаєть ся багато вчених сим питанням і ставлять різні теорії, та ми не можемо ними займатися подрібно, розкажемо лиш про гіпотези, що тепер можуть остоятись супроти строго наукової критики та згідні з дослідями сучасних наук — про иньші згадаємо лише в міру конечности й потреби.

Після звісної гіпотези Канта і Ляпласа, а радше Ляйбніца (1680 р.) наша земля була колись розпаленою газовою масою. Коли ся маса почала остигати, стала згущувати ся т. є. замікувати ся в плин. Пригляньмо ся, що могло діятись із тою розпаленою масою, коли вона остигла вже до 1500° C. Хоч ся температура не звичайно ще висока, то всеж таки не всі тіла могли остати ся в ній і на дальше газами; ірид, що топить ся аж при температурі 1950° , платина і залізо, що топлять ся коло 1800° , мусіли вже бути враз із иньшими тілами (головно сполуками глининими) тілами цїпкими, та утворили тверде ядро, докола якого переливали ся кипучі филі океанів утворених із тих тіл, що при тій температурі 1500° C мусіли вже згуснути в плин. Мусіли там бути струї глину (750° C),*) герму (900° C), срібла (954° C), міді (1054° C), золота (1200° C) та багато иньших тіл — але ціла маса того велитенського кипучого моря мусіла складатись передовсім із мішанини квасу кремowego, глинки, вапняку, магнезії, потасу і соду — значить стопленої ляви (1500° C).

Але лява базальтова єсть значно тяжша від ляви трахітової, а проте море первісної ляви розділило ся на дві верстви, долішню базальтову і горішню трахітову. А понад тим вульканічним морем уносили ся хмари газів цинку (1000° C),**) кадму (860° C), потасу і соду (440° C), сїрки (400° C), руги (360° C), фосфору (290° C), воли (100° C), кисня, азоту, водня і безлічи иньших тіл, що будьто уносили ся свобідно, будьто творили поміж собою найріжнороднїйші мішанини і сполуки.

Але в міру ще дальшого остуджуваня цілої маси згущували ся гази в плин зливаючи ся мов дощ струями до океану, а плини згущували ся в тіла цїпкі, прилучуючи ся до ядра або плаваючи по розтоплених лявах — залежно від свого тягару. В той спосіб повстала велитенська куля ро жарених плинів, із цїпким ядром у се-

*) В скобках подаєм температуру топлення відповідних тіл.

**) В скобках подасмо степенъ горяча, при яким згадані тіла замінують ся в стан газовий, т. зв. температуру кипіння.

редній, оповита горячими газами. По причині своєї незвичайної величини остуджувалась вона дальше далеко скорійше з верха як в середині, а через те поверхня її покрила ся дуже скоро сціпенілою верствою, підчас коли в нутрі були ще й дальше розжарені иливні маси. В міру дальшогож остуджування тонка з початку кора грубла чим раз то більше, утворюючи з часом грубу тверду кору, що надала нашій землі постійний вид і форму.

Колиж поверхня землі охолола понизше 100° С., прийшла черга і на згущенне водяної пари, а горяча вода почала струями зливатись на поверхню землі та збираючись у заглибленнях земської кори потвердила перші праозера і пракеани.

Нині наша земля єсть кулею, так великою, що від поверхні до самого осередка землі має коло 6360 кілометрів. т. є. майже 848 миль, кора її єсть уже безперечно дуже груба, але цілком сціпеніти не мала би, здаєть ся, наша земля ще досить часу.

Але пригляньмо ся тій справі троха ближше. Кора нашої землі вложена переважно з твердих скал, мусить безперечно мати якийсь тягар, а тим своїм тягарем угнітує маси нашої землі, що лежать під нею. Ріжні матерії, що входять у склад нашої земської кори, мають ріжний тягар: літр води важить 1 кілограм, вапняку майже 3 кілогр., граніту $2\frac{1}{2}$ кілогр., міді 9 кілогр., а літр золота $19\frac{1}{2}$ кілограмів; але вчені обчислили, що пересічний тягар нашої земської кори виносить 3, то значить, що колиб усі ті найріжнородніші матерії, що творять кору нашої землі, змішав доклатно або стопив у однородну мішанину, то один літр тої мішанини важив би 3 кілограми — а з того обчислюють, що в глибині 100 кілометрів під поверхнею землі тисне кора нашої землі із силою 30.000 кілограмів на кожний сантиметр квадратний.

Але фізика вчить нас, що наслідком сильного тиснення виявляєть ся тепло, і справді, чим глибше копаємо в землю, тим більше йлаходимо там тепло; при копаню глибоких шахтів у копальнях зважаєно, що на кожних 30 метрів підвищуєть ся температура о 1° С. — так що в найглибших закопах американських і шлезьких, що доходять до глибини 2000 метрів під поверхнею землі, доходить горячо постійно до 40° С.

Що причиною того горяча єсть справді передовсім тиснене тих верств земської кори, які лежать понад тими глибинами, на се маємо найліпший доказ в тім, що в нутрі високих гір так само далеко теплійше як на поверхні землі — ось приміром при перекопі сім-

пльонського тунелю, що пробиватиме у споду гору високу на 2000 метрів, працюють робітники в спеці що доходить постійно до 34° С., без огляду на се, що на поверхні гори доходить часом мороз до -20° С.

Коли так, то в глибині 100 кілометрів під поверхнею землі доходить температура до 6000° С., а се таке горячо, в яким майже всі тіла, що їх знаємо, мусять замінити ся в газ. А що-ж доперва говорити про сам осередок нашої землі, віддалений від поверхні на 6360 кілометрів! Після обчислень доходить там горячо до 200.000° С! горячо, про яке ми тут на землі не можемо мати навіть найменшого виображення.

От тим то, каже I. Günther, наша земля складаєть ся з таких частій:

По верха єсть тверда скоруна, груба найбільше до 100 кілометрів, під нею лежить верства може о половину тонша скал, що наслідком горячи мягкі, плястичні мов віск, далі меньше широка верства на пів стоплених скал, що переходять у могутний підземний океан стопленої ляви, а на своїому дні ся верства ляви переходить звільна в верству газову, що обнимає могутне кулисте ядро нашої землі. В тім ядрі температура так висока, що всі гази розпадають ся на найпростійші частинки, атоми, ба й ті затрачують свої відрубні хемічні і фізичні ціхи, так, що ядро нашої землі вповнюєть ся газовою первісною матерією, такою, яка колись перед сотворенем сьвітів вповнювала цілий всесьвітний простір. Розумієть ся, що така маса газів зібрана в самому нутрі нашої землі, мала би доволі сили висаджувати в гору стоплену ляву, скоро би лиш до сього трафилась відповідна нагода через утворене щілини або захитане рівноваги в самій земській корі. Сей погляд Гінтера єсть лише змодернізованим поглядом давнійших учених, пр. Гумбольта, які думали, що наша земля єсть у нутрі плинною масою, вкритою з верха твердою скоруною грубою від 60—120 кілометрів, та хоч безперечно льогічно придуманий, не багато має сторонників.

До зовсім иньших результатів дійшов англійський учений Hopkins.

Розсліджуючи постійну зміну положеня, т. зв. прецесійні і нутацийні рухи земської осі, прийшов він до переконаня, що колиб наша земля була справді в середині в значній части плинною, то ті рухи були би зовсім иньші, а той рух прецесійний і нутацийний земської осі, яквй в дійсности існує, дасть ся пояснити лиш тоді,

коли прийметь ся, що кора нашої землі груба що найменше до 1600 кілометрів, або що земля вже наскрізь сціпеніла! Се останнє видавалось йому найправдоподібнішим, а щоби пояснити в такім випадку явища вулканічні, приймав подібно як Кірхер, що в ціпкій па скрізь землі є численні просторі місця виповнені стоплепою лявою і газами.

На таку очевидну єресь накинулось багато вчених острою, безпощадною критикою — але славний W. Thomson взяв бідного єретика в оборону.

Сей геніяльний учений заняв ся докладно розелідом сього питання, провірив основно стійність усіх обчислень і доказів усіх учених і послугуючи ся всіми можливими способами, що їх подають сьогочасні науки, рішив: наша земля єсть уже наскрізь ціпка, та наскрізь тугійша від одностайної сталеві кулі рівної величини. „Скоро поверхня (землі) почала тверднути і сціпеніла в так великій скількості, що вже не могла плавати, потонула маса, паючи до осередка (землі).

Наступило нове ціпеніє на поверхні. Нова стверділа маса також потонула, а те саме повтаряло ся раз по раз. Так повстало з часом свого роду сітчатє тверде руштованє. В цілій масі повстав скелет або рами, в яких стовпи підняли ся аж до поверхні. У прогалинах поміж тими стовпами, коли вони стояли доволі близько коло себе, потворили ся зі сціпенілої ляви мости з тугих скал, що відповідно до своєї ширини були доволі грубі, щоби не завалитись і не втопитись. Сітчана маса ставала чим раз то більше майже тугою, із незначними лиш коморами плинної ляви.

Так каже Томзон, а вибухи вулканів були-б після сього вибухами ляви, що містить ся в поодиноких „коморах“ уміщених близько поверхні землі. Подібно думав і англійський вулканолог Poulett-Scrope, тільки що замість поодиноких озер ляви приймав він істнованє великого океану ляви уміщеного поміж твердою ско-рупою землі і ціпким її ядром у середині.

На зовсім відміннім становищі стоїть німецький геолог E. Reyer. Щоби як слід зрозуміти його теорію, мусимо пригадати собі, що головною ріжницею між газами, плинами і ціпкими тілами єсть густота. Коли сірка через огріванє замінюєть ся в плин, то вона не перестає бути сіркою, се змінилась лиш її густота і вона стала рідка, а через дальше огріванє вона розріджуєть ся ще більше, аж вкінці переходить у дуже рідкий летучий газ, позістаючи й на

дальше сіркою. Те саме мусимо сказати і про всі інші тіла; повірний виїмок становить лише вода, залізо і бісмут — але сею справою не можемо тут ближше займатись.

Коли так, то через сильне стискане можна гази змусити до сього, щоби вони стали густішими, се-то замінити їх на плин, а плин тим самим способом замінити на цїпкі тіла. Се й справді удало ся зробити фізикам із багато газами й плинами (Thilorier, Faraday, Natterer, Olszewski і т. д.); тільки при тих досьвідах показалось, що до тої заміни газів на плин і тіла цїпкі треба одні річи — відповідної температури. Після дослідів Андрюса (Andrus) кождий газ має свою питому граничну, „критичну“ температуру, повисше якої оґрітій не дасть ся ніяким тисненем замінити на плин, але остає газом.

У нутрі нашої землі панує, як нам уже звісно, незвичайно велике горячо, що переходить безперечно критичну температуру всіх існуючих газів, та на тім головни опирає ся Гінтер ставлячи свою гіпотезу газового нутра нашої землі. Але Райер звернув увагу на се, що те Андрюсове право, основане на досьвідах роблених на поверхні землі, а там у її нутрі відносини воесім інші. Такого великанського тисненя, в яким гнетуть верхні верстви землі на її ядро, не витворив ніхто і не зможе, здаєть ся, витворити цїколи ніякими машинами — воно таке могутне, що без огляду на всякі „критичні“ температури та страшенне горячо, що там панує, мусять згуснути всі гази і плин так, що виглядають мов найтугійші цїпкі тіла.

Значить, земля наскрізь тверда. Сю свою гіпотезу доказав Райер дуже догеним і простим досьвідом. Скляну грубу фляшку виповнив він щільно парафіною (з якої роблять свічки), а заткавши її щільно почав оґрівати.

Парафіна топить ся коло 50° С., та хоча Райер оґрівав фляшку до температури кількасот степенів, парафіна не стопилась, а то тому, що парафіна оґріваючись мусить збільшати свій обем, а у фляшці було її так повно, що вона не мала місця розширитись; почала проте розширати фляшку, а що сильні стїни фляшки не подались, повстало в середині так велике тиснене, що парафіна мусїла остатись цїпка. Колиж Райер пробив у фляшці отвір, в тій хвильці парафіна стопилась виливаючись отвором на верха, а се тому, що в хвилию коли повстав отвір, парафіна звільнена в тім місці від натиску могла вже розширитись і стопи-

лась. Сей простий досвід пояснює нам рівночасно і вибухи вулканів.

Маса, що виповнює нутро нашої землі, ціпка по причині могутнього тиснення земської кори. Але скоро лиш у якім місці се тиснене дуже значно зменшить ся, там зараз ся внутрішня ціпка маса змінюєть ся на плин або й газ, а розширюючи ся незвичайно скоро, вибухає зі страшною силою на поверхню землі. Щож за причина сього, що в деяких місцях земської кори тиснене зменьшуєть ся?

Один із сучасних найліпших геологів Гас (Hippolyt Haas) пояснює се в той спосіб. Нутро нашої землі остигає безнастанно, хоч і дуже незначно, а через те постійно корчить ся. Слідом за тим мусять земська тверда кора тут і там морщитись так, як морщить ся шкірка спеченого яблука, коли воно почне остигати. На тих зморщинах тверда кора нашої землі тріскає і через те повстають щілини, яких на нашій землі дуже багато. В тих місцях, де кілька таких щілин сходить ся разом, наступає зменшене тиснення і в таких місцях знаходимо справді найчастійше вулкани.

Як велике значінє має тут корченє ядра землі, вказують обчислення Кордієра (Cordier), який доказує, що коли-б земська кора приближилась лиш о один міліметр до осередка, то се булоб достаточним, щоб вправити в рух 500 вулканів.

При тій нагоді зазначимо, що всіх вулканів найдено на нашій землі 672, а з сього 364 чинних, не вчисляючи побічних кратерів, що їх одна вулканічна гора може мати кількадесят або й кількясот — а яких на самих островах Гальонагос єсть майже 2000.

Очевидно, що після того, чи щілини будуть дуже глибокі чи ні, впливатиме з вулкана лява базальтова або трахітова, або й мішанна з обох тих родів. А що вулканічний попіл се в значній часті роздроблена лява, нам остаєть ся ще пояснити, звідки беруть ся підчас вибухів такі маси найрізномроднійших газів. Загалом можна сказати, що всі ті гази, крім водяної пари, повстають по причині розкладу і обопільного хемічного діланя тих мінералів, що знаходять ся в глибинах нашої землі. Угляни і уголь дають двокис угля, сірчаки виділюють сіркову пару, що з воднем дає сірководень і т. д.

З водою справа дещо більше зложена.

Передовсім мусимо зазначити, що всі майже вулкани знаходять ся близько моря, а се вказує нам на якусь таємну звязь по-

між ними. Нема дальше сумніву, що води океанів всякають у землю до дуже значної глибини. Колиж вода дістанеть ся вже до тих верств, де скали сильно розжарені, то там вона мусить замінитись на пару. Девіль (Deville) і Добре́ (Daubrée) доказали нам, що розжарені тіла поглитують прямо в себе ріжні гази та перепускають їх через себе немовби були дірчаті як сито. Так дістають ся великанські маси води аж до тих глибин, де вода наслідком горяча мусить скорійше чи пізнійше розложити ся на свої складові часті: водень і кисень. Колиж отворить ся щілина і гази увільнені з оков починають видобуватись масами на волю, тоді водень і кисень, переходячи через холодніші верстви, знов злучують ся зі собою, утворюючи назад водяну пару, а сей процес сполучений, як знаємо, завсїгди з сильним вибухом.

А що утворена водяна пара займає далеко менший обєм як займали кисень і водень, проте по такій вибуховій злучі водня й кисня наступає понад кратером сильне розрідженє, в яке впадає окружаючий воздух немовби вдиханий кратером вулькана.

Тим пояснює Раєр по перше гук подібний до гарматних вистрїлів, що товаришить поодиноким вибухам газів, а по друге той сильний напір воздуха в сторону вулькана, що з'являєть ся по кождім такім вибуху газів і єсть нераз так сильний, що в далекім віддаленю від вулькана звалоє з ніг звірів і людей, та вириває двері і вікна по домах.

Ще кілька слів у обороні проклятих усіми вульканів.

Нема найменшого сумніву, що вулкани вибухаючи ширять знищенє і руїну в цілій дооколичній країні. Але проте приносять вони природі також не малий пожиток. Як нам звісно, рослини потребують до свого житя доконче двокису угля. Сей газ виллюють вони з воздуха і майже весь зуживають до будови свого організму, так що кожда рослина увязнює в собі значну скількість двокису угля, що пропадає вже для природи безповоротно.

Правда, що звірі і люди видихуючи безпастанно двокис угля, винагороджують згадану страту — але все таки вони не в силі тої страти зрівноважити, значить, двокису угля чим раз меньше в природі, а тим самим буде чим раз меньше рослин; а що люди і звірі живлять ся безпосередно або й посередно (з'їдаючи звірів рослиноїдних) рослинами, проте з хвилию, коли не стане на землі рослин, мусять загинути також усі звірі й люди. На щастє

вулкани вибухаючи викидують стільки двокисня угля, що винагороджують майже в цілості небезпечний убуток.

Але крім сього вулкани суть, як ми бачили, свого роду вентилями чи „кляпами безпечности“ нашої землі. Бож як нам звісно, в нашій землі витворюють ся з часом багато газів та дістають ся чим раз більше води, що замінюючись на пару розсадила би колись напевно нашу землю на дрібні куснички, колиб не мала свободного відпливу вулканічними кратерами.

Вулкани, се один із тих чинників, що удержують рівновагу в устрою природи на нашій землі, а проте бажати-б хіба, щоб наша земля мала як найбільше чинних вулканів.

Отсе начерк найновіших дослідів на полі вулканології. Як бачимо, багато питань тут іще не роз'яснених та й незвісних, а дух людський має тут широке поле до праці і доволі нагоди показати свою зручність і силу.

Зв. Заковський.

VI. Виклади проф. Масарика в Чикаго.

Дня 17 червня розпочав чеський учений, проф. Т. Масарик, ряд популярних викладів у Чикаго перед широкою публікою, зложеною переважно з учителів, що на сі виклади збирають ся з усіх країн Сполучених держав Півн. Америки.

Треба сказати, що перед кількома роками чикагський великий промисловець Карнеджи зложив місту значну суму грошей на устроюванє що року курсів про Славянщину в часі літніх ферій. Сі курси ввійшли у-перве в жите минушого року і почали ся серією викладів російського вченого проф. Ковалевського про Росию. Сього року мав викладати проф. Мілюков про російську літературу, а слідуєчого проф. Масарик, але вони поміняли ся чергою.

Проф. Масарик дав своїм викладам загальний заголовок „Філософія малого народа“. Се має бути короткий, але з одною основною думкою проведений і філософічно поглиблений огляд культурної історії чеського народа. В 20 лекціях проф. Масарик подасть своїм слухачам ось який зміст:

1. Загальні основи філософії малого народа.
2. Статистичний і народописний огляд славянських народів, а головчо чеського

3. Чеська реформація чи то направа церковних відноси.
4. Діяльність Яна Гуса.
5. Діяльність Петра Хельчицкого, основника „Чеських братів“.
6. Діяльність Амоса Коменського, чеського вчителя народів.
7. Чеська контр-реформація.
8. Пробудженє чеського народа при кінці XVIII в.
9. Діяльність Яна Колляра, основника теоретичного пан-славїзму.
10. Повстанє 1848 р. і діяльність Франтішка Паляцкого, історика і першого політичного провідника Чехів.
11. Діяльність Карля Гавлічка, великого народнього провідника в часі реакційної доби по р. 1848.
12. Діяльність Августина Сметани і огляд його філософії.
13. Сойми і рада державна в Чехії та в Австрії. Боротьба за старі історичні права.
14. Новочасна чеська література.
15. Новочасний європейський націоналізм.
16. Славянські мислителі.
17. Порівнанє народньої філософії Роспян, Поляків і Чехів. Народня філософія Південних Славян.
18. Австрійське питання.
19. Змаганє „Los von Rom!“
20. Проблеми малого народа.

Основні думки тої „філософії малого народа“ вияснив проф. Масарик у одній промові перед своїм від'їздом до Америки ось як: „Мої виклади будуть мати темою проблем змагань і праці малого народа. Головна його мета: збирати всі сили і силенята (sflęsky — слово Гавлічкове), як се поклада своїм обовязком чеська людова партія в своїй програмі. Основою для сього буде як мога докладне та глибоке усвідомленє про власну індивідуальність; рiвночасно се є окреме завданє для кожної одиниці, завданє моральне. Наслідки такої душевної праці виявлять ся потім у цілім народі самі собою. Коли будемо роздумувати над метою власного життя і плекати свою індивідуальну свідомість, то через те всі наші змаганя наберуть глибокого значіння. Тим то не слід опирати так дуже народню працю на зверхніх, формальних організаціях, але більше на внутрішній праці думок і на тихій, мислевій єдності всіх робітників. Тихої, спокійної праці треба нам найбільше, а се не така легка річ. „Чоловік не зносить спокою“, — мовляв Паскаль, — усе

шукає зворушень; хапає ся небезпечних проєктів, рад важити горлом і житєм. Але то романтизм, манія великості, й її треба поборювати. Народ не потребує відрубаних голів, жертв життя, але спокійної праці. В пориві чутя людей легко захопити до агітацій, демонстрацій, революцій, але дуже трудно потягти їх до тривкої праці. Чоловік не любить думати сам про себе, усвідомлювати сам себе, дивити ся спокійно і вияснити собі сьвітовий порядок, дожидати. Він би волів відразу виграти велике терно, одним замахом осягнути все. Відси віра в чудо, яке мусить прийти мені на поміч. Люди віддали-б життя за ідею, і в тій хвилі щиро вірять в неї, але народови того не треба. Достоевський мовить: нехай кождий дасть руському народови шість літ роботящого життя — і сього буде досить. Про романтичну манію великості говорить Достоевський дуже повчаючі речі в „Вині й Карі“ та „Подросткѣ“, повчаючі для Росиян, але не менше важні й для Чехів“.

Виклади проф. Масарика вийдуть у Чикаго по англійськи і рівночасно накладом тамошніх Чехів буде видане дешеве чеське виданє. Вже в поданої висше програми легко побачити, що вони будуть дуже цікаві не лише для Чехів, але й для всіх иньших „малих народів“, отже й для нас. Основні думки своєї філософії висловив проф. Масарик у своїх чеських лекциях про „Ідеали гуманности в ХІХ в.“, проголошених у чеськім людовім університеті в Празі і виданих рівночасно по чеськи й по німецьки. Сими днями вийшов накладом Р. У. видавничої спілки також переклад їх на нашу мову, на який звертаємо увагу шан. громади.

Ів. Франко.

VII. Столітні роковини уродин І. Ленрота.

Фінляндії обходили сього року 100-літні роковини одного з визначнійших своїх мужів, Іллі Ленрота, про якого хочемо й ми подати кілька звісток нашим читачам. Ілля Ленрот (Elias Lönnrot) уродив ся 1802 р. в Самматі як син бідного сільського кравця. Нужденні семейні відносини не позволяли бідному кравцеві віддати свого сина на науку; се зробили аж місцевий пастор і лікарь, що пізнавши здібного хлопця, післали його зразу до гімназії, а опісля помогли йому перейти й на університет в Або, де він студював фільольогію, фільософію і природничі науки. В часі уні-

верситетських студій мусів Ленрот заробляти тяжко на кавалок хліба, доки врешті не добив ся 1827 р. диплому магістра філософії. По сім перейшов він на медицину і в 1830 р. став кандидатом, а два роки пізніше й ліценціатом медицини. Тепер його екзистенція була заповнена; в 1832 р. став він окружним лікарем у Каяні, а що вже наслідком свого становища був спонуканий стикати ся з ріжними народніми верствами, почув від них народні пісні, полюбив їх і навчив ся високо цінити їх. Фінська літературна мова була тоді ще цілком нерозвита, і в ній надруковано ледви кілька молитвенників, хоч дещо зробив уже був перед тим у тім напрямі батько фінляндської історії етнографії Портан. Генрих Портан (1730 — 1804), що писав тільки по шведськи і по латинськи, та лікарь Топеліус — батько пізнішого поета Захарії Топеліуса — були перші збирачі народньої поезії перед Ленротом. Та аж останній поставив народню поезию на наукових основах і зробив епоху в тім напрямі. Між зібраними епічними поемами добачив він певну звязь, тому й видав їх разом під назвою „Калевала“. Перше видане сеї книжки вийшло 1835 р., а друге поправне і в збільшенім обемі 1849 р. „Калевала“ (названа так від епічної назви краю) складається з 50-и пісень, по части епічних, по части ліричних; пісні ті були зібрані самим Ленротом і його попередниками. Найбільша їх частина походила з російської Карелії (архангельська та олонецька губернія), по трохи з фінляндської Карелії та з західних берегів Лядожського озера. В коротці перекладено „Калевалу“ на ріжні європейські мови (між иньшим на німецьку 1852 і (другий переклад) 1885—6, а на українську 1900 р. яку видала українська Видавничча Спілка). „Калевала“ є одним із найважливіших результатів праці Ленрота, хоч не одиноким. В 1840 р. видав він збірку ліричних і баядових народніх пісень під назвою: „Кантелетар“ і збірку фінських приповідок. В 1844 р. вийшли „Загадки фінського народа“, між 1866—1880 докладний фінсько-шведський словарь, а 1880 р. „Старі фінські зашептуня“. Від 1859—1862 р. був Ленрот учителем фінської мови й літератури в Гельсінгфорськім університеті. Та його діяльність не обмежувала ся тільки надоси наведені праці. Він видавав дві народні часописи і був душею заснованого 1831 р. „Фінського літературного товариства“, що й доставило йому засоби на видане деяких його праць. В 1869 р. належав Ленрот до комітету, що займав ся укладом і виданем фінського молитвенника; він видав теж популярний лікарський пора-

вше та кілька інших популярних брошурок. Остання його праця „Магічні руни фінського народу“ вийшла по його смерті 1887 р. Його 80-літні роковини уродин були загальним народним святком; умер у марті 1884 р. оплакуваний цілим своїм народом. І. Ленрот не був етнографом у новочаснім значіню слова; видаючи „Калевалу“ він багато в ній позмінював, багато подавав свого, хоча й опертого на народніх легендах, а деякі пісні написав сам (прим. 50-у) на підставі народніх переказів. Та все заслуги його для Фінляндців неоцінені, бо через „Калевалу“ й інші збірки народніх пісень і ин. він не тільки розбудив сильне народне почутє, не тільки підніс літературну фінську мову до небувалої перед тим висоти, але й впровадив „Калевалу“ в світову літературу, що має величезну вагу, особливо для такого невеличкого народця, як Фіни.

З.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Видання укр. Біблії. Біблія, переведена на український язык Кулішем і докінчена Ів. Левицьким, як відомо, не була принята російським Синодом. Видання її взяло на себе „Біблійне товариство в Лондоні“, що має на меті розповсюдження і видання Біблії на всіх языках. Тепер, як сповіщає „Нов. Вр.“ видання вже готове і на днях вийшов у Лондоні перший випуск, куди увійшли перші п'ять книжок Мойсея.

С. П—ра.

Памятник Котляревському в Полтаві нарешті вже почали будувати з 29 квітня. Тепер копають канави для фундаменту і звозять необхідний матеріал для будівлі... Кажуть, що за 2—3 місяці пам'ятник буде готовий зовсім і в осени думають урочисто сьвяткувати його відкриття... Стояти пам'ятник буде на Протопоповській вулиці, т. є. на такім місці, що найменш відповідає значінню пам'ятника. Але що робити... Полтавські „гласні“ за мало осві-

чені, за мало знають роль Котляревського в нашому національному відродженню, щоб відповідно цьому піклуватись про те, щоб поставити помятник поетові на якомога кращому й людному місці. Вони (принаймні більшість із них) залишають самі кращі місця для тих пам'ятників, що колись то ще поставлять „більш значним (?) людям“, ніж Котляревський: Петрови Першому, Гоголю!.. Гласний Ринденко (+в), місцевий купець, прямо казав у салі магістрата, коли балакали про вибір місця для пам'ятника: „Этотъ, какъ его, Котляревскій, не заслуживаетъ Петровскої (краща в городі) площади“... Залежить від того безперечно, з якого боку дивитись на діло. Коли так, як дивить ся Ринденко (+в), то справді „этотъ, какъ его, Котляревскій“, про якого він тільки й знає може, що він Котляревський із Полтави, — не заслужує Петровської площі... Але досадно те, що інші „гласні“ так мало сьвідомі своїх обов'язків перед пам'яттю поета, перед тими, що давали свої трудові копійки

для пам'ятника і були певні, що полтавський магістрат справдить надії цілої свідомої частини українського суспільства... Стидно полтавським „гласним“; сором також і тутешнім українським діячам, що допустили впливати на діло таким добродіям, як Ринденков і т. и.!

С. П—ра.

Латинський ксьондз про Шевченка. Виходить у Перемишлі клерикально-русиноїдна і псевдо-антисемітська часопись „Echo przemyskie“. В 44 і 45 чч. за сей рік помістив там редактор ks. prof. Dr. Łabuda статтю про Шевченка п. з. „Nerezye i niewiara“, де виривками з „Кобзаря“ хоче змалювати Шевченка як безбожника, єретика і чоловіка без всякої етики. Апелює проте до своїх читачів і до руського духовенства, щоб вони анатемізували такого поета, що смів ідеалізувати єретика Гуса, не вірив в Бога, папу, ксьондзів і царів. На доказ того наводить кілька місць із „Кобзаря“, виданого проф. Романчуком, жалує й обурюєть ся, що та книжка — як автор зачуває — розходить ся по селянських хатах та що її мають ширити навіть деякі руські єввященики. Автор не довіряє, щоб деякі русько-католицькі духовники могли бути кольпортерами такої безбожної книжки. При тій нагоді вдаряє і на тов. „Просьвіту“, що видає такі книжки, приплескує відмові Виділу краєвого субвенції „Просьвіті“ (розуміючи, що „Кобзарь“ Шевченка вийшов в числі періодичних книжочок „Просьвіті“) — згалує про антикадапські демонстрації української молодіжи в Перемишлі, тої самої молодіжи, що (страшно подумати!) виховуєть ся на тво-

рах Шевченка і справляє його культ публичними маніфестациями — без поліційної заборони. При тім досить авторітетно відмовляє Шевченкови права — звати ся поетом, вже хоч би за те, що вживав таких тривіальних зворотів, як „правда п'яна“, „заснули, мов свиня в калюжі“ і т. д. Цитати — загалом — поперекручовані (наше ю заступлене латинським io — liodskoio krowio torhuje і т. д.) — автор і сам признаєть ся, що до тепер знав лише кілька польських перекладів із Шевченка. Деяких знов місць із „Кобзаря“ (пр. з поеми „Марія“) автор у своїй дівичій стидливості правдивого естетика — прямо боїть ся цитувати, бо — на його думку — того, що погане й деморалізаційне, не годить ся наводити навіть тоді, коли пишеть ся критично-полемічну статтю. Стаття — взагалі — плитка і безглузда, тому й не надаєть ся до річевої полеміки. Цікаво, що на появу безбожного видання „Кобзаря“ звернув увагу ks. Łabuda якийсь „zasnu karłan“ з руської твердої партії і поміг авторови до сфабрикування статі „Echa przemyskiego“ брошуркою pewnego F. S. (Свистуна): „Чьмъ єсть для насъ Шевченко?“ Яке їхало — таке адибало.

О. А.

Інтелігентний робітник. В Харькові від 1891 року функціонує безплатна читальня для народа; найбільш ходять у сю читальню селяне, робітники, міщане то-що. Торік адміністрація читальні обернулась до своїх читачів з запитом, як дивлять ся вони на книгу, які книжки більш читають і т. и. і відповіді надрукувала в книжечці „Къ десятиль-

тію першої безплатної народної читальни харьковського Общества грамотности". Відповіді показують, що багато вже з простих читачів читає книжки не ради самого читання, а серйозно, шукаючи в книжці заспокоєння розумових і моральних потреб своїх. Ось, напр., пише молодий робітник: „Почав я брати книжки з читальні, скоро її засновано, але на де-який час був залишив, бо як мені минуло 18 літ, я став парубкувати, пити горілку й читання книжок одсунулось на задній плян. Коли-ж я побачив, що таке життя мене не задовольняє, я знов обернув ся до книжок. Мені тепер 24 роки; я скінчив народню школу і служив потім у друкарні, але років за два покинув її. Я так закохав ся в книжках, що через їх у нас у сем'ї випикали бучі, бо я читав до пізнього часу й аж тоді кидав книжку, коли батькомій силою заставляв мене йти спати. Найбільш подобають ся мені твори Достоевського, Гоголя, Тургенева, Толстого, Квітки-Основ'яненка, Шевченка, Никитина, із сучасних письменників — Горького та Сенкевича. Поетів, що вийшли з народа, я більш люблю, мабуть тим, що й сам я належу до простого народу“. На питання, які саме книжки уважає він за корисні, сей інтелігентний робітник відповідає: „Се таке трудне питання, що я, каюсь, хотів був спершу перескочити через його, але посоромив ся й відповідаю. В читальні беруть книжки переважно робітники, що часто не мають свідомости про те, що й вони люди з громадськими обов'язками, а не робуча тільки сила. Тим то за корисні я уважаю ті

книжки, що можуть збудити в людині почуття людської гідности“. Від сього робітника й де-кому з справжніх інтелігентів не завадило-б повчитися, як треба читати книжки й чого в них шукати.

С. Є.

Ще один культуртрегер. Щось чудне подіяло ся в Херсоні з святуванням пам'яті Шевченка. Як повідомляють „С.-Петербурзькі Вѣдомости“ (ч. 105) гурт, місцевої української інтелігенції задумав спорудити літературний вечір присвячений пам'яті Шевченка, і удав ся до херсонського „попечительства о народній трезвости“ з просьбою дати салю й українські убрання, — мав виставляти ся „Назар Стодоля“. Голова „попечительства“ д. С—кий обіцяв дати й салю й убрання; про вечір уже надруковані були анонси, як тут починаєть ся щось цілком незрозуміле. Д. С—кий несподівано одмовляє дати для вечера салю й убрання, мотивуючи свій учинок тим, що він не хоче, аби „казенне добро“ нівечили. Тим часом „казенне добро“ нівечить ся раз у-раз на всіх вечерах і д. С—кий ніколи проти того не протестував і тільки для сього разу виявив таке надзвичайне піклування про „казенні інтереси“. Той, що писав про се в „Петербур. Вѣдомостях“, робить догадку, що тут зовсім не „казенні інтереси“ грали ролю, а що д. С—кий зробив се тільки через те, що вечер мав бути чисто український. Коли сьому правда, то панна Ризположенська (дивись в „Хроніці“ попередньої книжки „Вістника“ замітку „Зайшлий культуртрегер на Україні“), що української мови „не признаєть вовсе“, знайшла

собі до пари такогж, як і сама, дивовижного субекта. Вони можуть подати одно одному руки і разом рушити в похід на ненавистне їм українство. Чи виграє тільки від таких способів боротьби й само „обрусительство“ — ми дуже певні. Заплато вже некультурними виявляють себе отсі культуртрегери!...

Укр. книжки як премії. Редакція „Хуторянина“ — хліборобської часописи, що видаєть ся в Полтаві, розіслала своїм передплатникам в минушому 1901 р. в додатках між иньшим брошуру Чикаленка „Виноград“ і доклад Л. В. Падалки: „Экономическая и сельско-хозяйственная деятельность земледельческих кружковъ въ Галиціи“. За попередні роки із українських видань в додатках до часописі були розіслані ось які: перші три брошури Чикаленка про „Сельське хозяйство“, „Як дбаш, так і маєш“ — Ганька і „Про бжільництво“ Немоловського.

Обрусутелі про нас. „Московскія Вѣдомости“ в ч. 93 надрукували замітку „Митрополитъ Шептицькій и „самостійна“ церковь“. „С.-Петербургскія Вѣдомости“ в ч. 115 передрукували з „Московскихъ Вѣдомостей“ замітку якогось „Малоросса“ про часопись „Гасло“, що виходить у Чернівцях. Обидві замітки пропахли сильно звичайним духом „Московскихъ Вѣдомостей“. Між иньшим д. „Малороссъ“ дивуєть ся, що „українська інтелігенція не протестувала й досі проти сього вилання („Гасла“), що компромітує українофільство в очах „русскаго“ народа й уряду“. Та „Московскихъ Вѣдомостямъ“ дивувати ся

нічого: навіть коли чоловік мовчить, то й тоді вони з'уміють знайти зраду!...

Новий збірник. В Полтаві лагодять до друку російсько-український літературний збірник, присвячений пам'яті Гоголя; редактором російської частини збірника згодив ся бути відомий російський письменник Володимир Короленко, а української — Панас Мирний („Югъ“, ч. 1203).

До цензури подано з Київа: 1) Куліша — Граматку, 2) Франка — Украдене щастє, драма.

Цензурою дозволено: 1) Мирного — Твори т. I, — з сього тому цензура викинула повість „Товариші“ („Лихі люди“) і „Думу про Ігореве військо“, 2) Тобилевича (Карпенка-Карого) Драми і комедії, т. III.

Заборонено цензурою: 1) Веселку, читанку для дітей; 2) Українські переклади з Гоголя.

Музей Поля в Катеринославі. Дня 6 мая в Катеринославі було урочисте відкритє місцевого музею імени Поля. Музей багатий ріжними археологічними та етнографічними рідкостями. Директором музею згодив ся бути проф. Яворницький, — відомий історик Запорожя. В музей починають поступати всілякі речі від місцевих аматорів старовини, — між иньшим від самого д. Яворницького, так що музей обіцяє й далі розростатись і бути дуже цікавим.

Збірка мотилів. На днях записав льорд Уельсінгем (Walsingham) із Лондону музеєви Саут Кенсінгтон величезну збірку мотилів, що склаласть ся з 200.000 екземплярів. Тепер стоїть вона ще в Merton Hall (Norfolk), але

в короткій часі буде перенесена до нового місця призначення. Збірка ся не тільки найбільша в світі, дуже важна для природописців, але має теж історичне значіння, бо в ній містять ся менші збірки Целлера, Гофмана і Христофа. Між екземплярами багато зібраних ріжними авторитетами в природописних науках. Сам лорд Вельсінгем полишив багато монографій і статій про своїх любимців. *В.*

II. Нові книжки.

Жерела до історії України-Руси. Видає Археографічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Том V. Матеріяли до історії Галичини. Зібрав і впорядкував Стефан Томашівський. Том II. Акти з р. 1649—1651. У Львові, 1901. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. LI+356 вел. 8°. Ціна 4 корони. Зміст: 1) Погляд на стан людности Львівської землі в половині XVII ст. Ст. I—LII. — 2) Акти. Ст. 1—300. — 3) Показчик. Ст. 301 до 342. — 4) Зміст. Ст. 343—354.

Хроніка укр.-руського Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові. 1902, січень-цвітень. Вип. II. Ч. 10. З друкарні Наук. Товариства ім. Шевченка. Ст. 40, 8°. Ціна 30 сот. Зміст: Загальні Збори. — Засідання Виділу. — Засідання секцій. (Др. І. Франко — Причинки до історії польської суспільности на Україні. М. Грушевський — Чи маємо автентичні грамоти князя Льва? С. Томашівський — Київська козаччина 1855 р. М. Галущинський — Меморіал в обороні прав православних і дисидентів із часів 4-літнього сойму. Хв. Вовк

— Магдаленське майстерство на Україні. Ю. Кміт — З сільських відносин у Галичині в середині XIX в. С. Томашівський — Погляд на стан залюднення Львівської землі в половині XVII в. Др. І. Франко — Свв. Климент у Херсоні. М. Зубрицький — Причинки до історії народного шкільництва. Др. І. Франко — Посмертні праці М. Дикарева. В. Гнатюк — Галицько-руські народні легенди. І. Верхратський — Говір галицьких Лемків. В. Гнатюк — Угро-руські духовні вірші. Др. В. Левицький — Матеріяли до термінології математичної і фізичної. Др. М. Кос — Про очні хвороби новобранців у трілітнім періоді. — Засідання комісії. — Участь Товариства в ювілею „Історико-філолог. Общества“ у Харкові — Справозданє з етнографічної експедиції. — Товариства й інституції, що дальше приступили до обміни виданнями з Товариством. — Нові видання Товариства.

Ольга Кобилянська, Земля. Повість. Львів, 1902. Видає редакція Літ. Наук. Вістника. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 287, 8°. Ціна 2-40 кор.

Денис Лукіянович. За Кадильну. Оповіданє. (Белетристична Бібліотека. Ч. 45). Накладом українсько-руської Видавничої Спілки. Львів, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 214, 8°. Ціна 3 кор. в оправі).

Гомерова Іліяда. Рапсодія В. Переклав Петро Байда (Ніщинський). (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 30). У Львові, 1902. Накладом укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 72, 16°. Ціна 35 сот.

М. Костомарів. Письмо до видавця „Колокола“ з передмовою М. Драгоманова. Переклав В. Гнатюк. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 29). У Львові, 1902. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 40, 16°. Ціна 20 сот.

Начерки Олекси Кузьми. I том. Львів, 1902. Накладом А. Хойнацького. З друкарні В. А. Шпйковського. Ст. 174, 8°. Ціна 2·50 кор. (в оправі). Зміст: 1) Трудна кар'єра. Ст. 3—34. — 2) На перебіг. Ст. 35—51. — 3) На посаді. Ст. 52—82. — 4) Дивак. Ст. 83—172.

Перші хвилі польщини у львівській акад. гімназії. Спомини з осені 1867 року. Написав Алекс. Борковський. (Відбитка фейлетонів „Діла“ ч. 87 і дальші). У Львові, 1902. З друкарні Інституту Ставропигійського. Ст. 38, 16°. Ціна 25 сот.

Німецька революція в марті 1848 року. (Переклад). С. Д. Ч. З. Женева, 1902. Українська друкарня. Ст. 32, 16°. Ціна 10 коп.

Б. Гринченко. Драми й комедії. У Чернівцях, 1902. З друкарні Губернського Земства. Ст. 400, 8°. Ціна 1·50 руб. Зміст: 1) Яени Зори. Драма на 5 дій. Ст. 5—103. — 2) Нахмарыло. Комедія на 3 дії. Ст. 105—154. — 3) Степовий Гість. Драма на 5 дій. Ст. 155—216. — 4) Середь Бури. Драма на 5 дій. Ст. 217—332. — 5) Арсенъ Яворенко. Драма на 5 дій. Ст. 333—399. — Сі праці д. Гринченка знані вже нашій публиці з „Зорі“ та „Л.-Н. Вістника“, з виїмком драми „Степовий Гість“, що появляеть ся тут перший раз друком. Та для укра-

їнської публиці в Росії вони всі нові, бо не були там досі ще друковані. З огляду на те, що всі драми зібрані тут разом та що видане дуже гарне й не дороге, поручаємо його нашій публиці. В.

Б. Гринченко. Підъ тыхымы вербамы. Повість. Київ, 1902. Типографія Н. Т. Корчакъ-Новицького. (Відбитка з „Київської Старини“). Ст. 233, вел. 8°. Ціна 75 коп.

Оповідання про Івана Котляревського. Написавъ Б. Гринченко. (Видане: Благотворительнаго Общества изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ. Ч. 14). С. Петербургъ, 1902. Типографія Училища Глухонѣмыхъ. Ст. 32, 16°. Ціна 3 коп.

Лисакъ Тамаренко. Невесели сельски малюнки. Відбитка з „Київської Старини“. Київ, 1902. Типографія Н. Т. Корчакъ-Новицького.

Лисовскій А. М. Хома Коваль. Драматична оперетта у 3 діяхъ и 5 одинахъ. Ст. 59. Сумы, 1901. Ціна 25 коп.

Лисовскій А. М. Дви сестры. Драма у 4 д. и 5 одм. Ст. 63. Сумы, 1901. Ціна 30 коп.

Лисовскій А. М. Безталанный. Драма у 4 діяхъ и 5 одм. Ст. 54. Сумы, 1901. Ціна 25 коп.

Лисовскій А. М. Хто батька покудае, того Богъ карае. Драмат. вартыны у 5 д. и 6 одм. Ст. 62. Сумы, 1901. Ціна 30 коп.

Лисовскій А. М. Зла мачуха. Драма у 4 д. Ст. 44. Сумы, 1901. Ціна 20 коп.

Лисовскій А. М. Сбирный творивъ. Ст. 284. Сумы, 1901. Ціна 1 руб. Тут поміщені всі драми, наведені повисше, разом.

Нейманъ Ц. Г. Малорусская баллада о Бондаривнѣ и панѣ Каневскомъ. Відбитка з „Київської Старини“. Ст. 46, вел. 8°. Київ, 1902. Типографія Н. Г. Курчакъ-Новицкаго.

Праці Українців у чужих мовах. Beiträge zur Kenntnis des feineren Baues und der Involution der Thymusdrüse bei den Teleostiern. Eine vorläufige Mitteilung von Theodor Prymak. Abdruck aus dem Anatomischen Anzeiger. Centralblatt für die gesammte wissenschaftliche Anatomie. Amtliches Organ der Anatomischen Gesellschaft. XXI Band, 1902. Verlag von G. Fischer in Jena. St. 164—177.

„Die Zeit“, віденський тижневник, надрукував у 401 ч. статтю др. І. Франка про недавні робітничі розрухи у Львові п. н. „Die Lemberger Unruhen“.

Праці чужинців про Україну. Звісний вже нашій публиці др. Георгі Адам, якого старанем вийшли минулого року деякі оповідання д. Кобилянської в німецькій перекладі з його-ж передмовою, надрукував у: „Beilage zur Norddeutschen Allgemeinen Zeitung“ (ч. 123, з 29 мая) дуже прихильну до нас статтю про найновішу нашу літературу п. н. „Von der modernen kleinrussischen Literatur“. Стаття в головному написана на основі остатнього розліду праці Ів. Франка „З остатніх десятиліть“, друкованої торік у Літ.-Наук. Вістнику.

Др. Р. Ф. Кайндль, звісний із деяких дуже цінних праць про Русинів, головно з поля етнології, помістив тепер у монахівській „Beilage zur Allgemeinen Zei-

tung“ (зошит 19, ч. 110) статтю про русалки (мавки) п. н.: Die Majki—Nauki, Waldfräulein der Bojken und Huzulen. Ein Beitrag zur vergleichenden Volkskunde.

Рецензії на українські книжки. В часописі „Югъ“ надруковано оцінки повістей Грінченка „Серед темної ночі“ (ч. 1178) і „Під тихими вербами“ (ч. 1199); в „Кіевской Газетѣ“ (ч. 109) д. Степанович помістив огляд „Кіевской Старини“ за сей рік; автор оглядає переважно українську белетристику і зазначивши, що „Кіевская Старина“ не дуже широко розходить ся, приходить до висновку, що конче потрібно засновати український журнал із загальним змістом. С. 6.

Етнографічні статі по російських часописах. Часопись „Волынь“ надрукувала отсі статі присвячені етнографії України: „Великдень у крестьянъ на Волини“ (ч. 89), „День св. Юрія“ (ч. 90), „Проводы въ житомирскомъ уѣздѣ“ (ч. 92), „Рахманський великдень“ и „довгого Івана“ (ч. 102). В часописі „Вѣстникъ Юга“ знаходимо „етнографическія справки“: „Чистий четверъ“ (ч. 56) і „Великдень“ (ч. 60). С. 6.

Україніса в західно-славянських часописах. Сас, орган чеської реалістичної партії (проф. Масарика) містить в числі з дня 22. IV. статтю: (F. H.) Z uher-ské Rusi, де розказуєть ся про повний занепад Русинів угорських завдяки москвофілям — та про товарство съв. Василя.

В ч. 136 тоїж часописі находимо статтю: Kdo je v Rusku větším ránem než sař? Переказані тут за „Громадським Голосом“ розміри голоду в Росії.

Besedy Času (ч. 34) містять коротку статтю п. н. Тагас Шевченка і подають переклад 5 стихів Шевченка: 1) Proč zelené zčernalo jsi pole země naši? 2) Večer. 3) Zapada slunce, černejší hory... 4) Z básně: Ivan Podkova (початок). 5) Dumy moje... Перевід виготовила Růžena Jesenská. Щоби переконатись про його вартість, вистарчить подати перевід стиха: Вечір, — який у чеськім так виходить:

Sad višňovy je kolem chaty,
nad stromy chroustí s hudbou
[svou —
rolníci s pluhu domů jdou,
spěv vesele zní za děvčaty,
a ku večeri matky zvu.

Večeri všickni kolem chaty
věčerní hvězdy vzplane třpyt, —
rozdává dcera jíst a pít;
matce by plynul z úst proud
[zlatý,
však slavík nedá promluvit.

Pokladla matka kolem chaty
ty nejmenší z dětiček svých —
a usnula pak vedle nich;
vše stichlo... jen zpěv za děv-
[čaty
a slaviček — ten neutich.

Besedy Lidu (ч. 30) містять простору і досить докладну статтю: Taras Ševčenko (з портретом поета).

Ilustrovaný Svět (ч. 15) подає більшу статтю: Taras Ševčenko (з портретом).

Slovansky Přehled (ч. 7) подає перевід (зладж. Růžen-ою Jesensk-ою — деяких стихів Б. Лепкого зі збірки: Листки падають. Перевід — дуже красний.

В ч. 7—8 тогож органу є стаття Б. Лепкого: Literatura ukra-

jínska za rok 1901 (про що вже була згадка в Л. Н. Вістнику).

Ч. 9 містить рецензію (Остана Луцького) виданих недавно в Чернівцях „Відгуків“ Лесі Українки

Besedy Času (ч. 35) подають переклад новелі В. Стефаніка: Палій (Zhař). Перевів V. Prach.

Studentský Sborník (ч. 6) містить статтю Л. Ганкевича: Rusínské studentstvo.

Ženský Obzor (ч. 5) почав друкувати більшу розвідку Остапа Луцького: Současné spisovatelky ukrajínsko rusínské. В тім числі знаходимо рівнож справоздане з другого віча українських жінок у Станіславові і згадку про Шевченкові вечерниці в Празі.

Čas (ч. 147) переказує зміст брошури Ю. Романчука: Ruthenen und ihre Gegner in Galizien в просторій статі: Rusíni a jejich nepřatelé v Haliči.

Короткі справоздання з політичного життя українського як у Галичині, так і на Україні подавали: Hlidka, Osvěta, Pravo Lidu, Slovanský Přehled, Studentské Směry, Hlas Naroda i Časopis pokrokového studentstva.

Словінська часопись „Mir“ містить переклад оповідання Марка Вовчка „Козачка“: Sluznja. Malorusko spisal Marko Vovčok, poslovenil G.

Slovenski Narod (ч. 116) містить статтю: Dva carja na Ruskem (за Громадським Голосом).

Хорватський літературний орган (видаваний тов. „Matica Hrvatska“) Vienac подає в чч. 21—22 огляд української літератури за 1901 рік: Oglad najno-

vije maloruske književnosti. Стаття — се переклад огляду В. Ленского зі Slovansk-ogo Přeħled-y.

Словінський дневник: Svetilnik (glasilo slovenskih delavcev) містить в фейієтоні: „Devět bratov, deseta sestrica Halja — maloruska povest Spisal M. V(ovčok), provela Tatjana. О. Л.

III. Український театр.

Драматичне товариство Кропивницького в половині квітня закінчило вистави в Житомирі, а з кінця червня почне грати в Харькові. Труппа Ратмірової дає вистави в Катеринославі, а від 1 мая в Києві. Труппа Глазуненка від 15 квітня грала в Полтаві, а від 9 марта в Кременчуці. В Полтаві ж дає вистави й друга українська труппа Скрипченка й Левченка. Василенко з своїм товариством грає в Рівні; у Ярославі гостює труппа Митусина; якась українська труппа дає вистави в Керчі. С. Є.

Про вистави труппи Глазуненка в Полтаві пишуть нам відти. Від 15 цвітня по 29 давала свої вистави в Полтаві труппа „руско-малорусских“ акторів під зарядом Глазуненка. В труппі є гарні актори, от як сам Глазуненко, Волявський, п-а Іваненко і ин.; хор — не злий; ансамбль — теж не поганий, так що можна було б залюбки ходити на вистави. Але репертуар... Боже, що то за репертуар! Складаєть ся переважно з „твореній“ Суходольського, Виннікова-Мирославського, Тогобочного і їм подібних. Сььогодні ставлять якісь надзвичайні драми з „душе-раздирательними“ монольогами, як от: „Пилип Музика“, „Не убій“,

„Двоєженец“ і т. ин., — а завтра хватають ся за скандальний фарс „Гейшу“ або за щось в такому дусі. І як досадно, болюче прямо робить ся за наших „жерців“ (коли це не буде профанацією слова) штуки. Серед суспільства і в прасі часто чуєш голоси, що ганьблять наш театр, наших „акторів“ за їх неосвіченість. Справді, як мало серед них інтелігентних, розвинених людей, сьвідомих свого обовязку перед краєм... Як багато такі добродії, от як Глазуненко, школять національному ділу і розвитку української театральної штуки! Замість того, щоб виховувати глядачів на кращих творах наших письменників і розвивати в них повагу до рідної штуки, вони тільки неують смак глядачів і привчають їх дивитись на театр, як на таке місце, куди ходять тільки посьміятись, подивитись „гопака“, почути співів і т. д., а не для того, щоб пережити кілька гарних хвилин, навчитись добру, зроби́тись морально кращими. І досадно і страшно робить ся за будучність нашого театру! Бо „труппи“, подібні Глазуненковій, ростуть як гриби і своєю діяльністю дають мало плюсів у національний здобуток; навпаки... А боротись проти їх прямо не має змоги з нашою мало сьвідомою громадою...

С. П-ра.

Аматорські вистави. Подаємо хоть трохи запізно звістку про цікавий спектакль в Лубнях, що відбув ся 16 марта с. р. Спектакль цей цікавий з того боку, що участь в ньому брали виключно одні Жиди. Грала вони. — як на аматорів — дуже добре. Варто зазначити, що в вимові й акцентуваню аматорів не чути було

нішого, що різалоб вуха і нагадувало про них, як Жидів... Навіаки, всі вони були проведені гарно, а гра деяких акторів свідчила або про розумінне ролі, або виявляла справжній артистичний хист. Особливо це можна сказати про п. Нанаровську, яка грала Варку (виставляли „Безталанну“ Карпенка-Карого). Взагалі спектакль зробив дуже гарне вражіння. Інтелігенції Лубенської бракувало на спектаклі і саля була повна виключно одними Жидами.

С. П - ра.

Про аматорські вистави за півтень-май маємо звістки з отсих місць: у Валках, місті в Харківщині, виставлено „Сватання на Гончарівці“ та „Нещасне кохання“; у Вознесенському в Херсонщині „Назар Стодоля“; в Катеринославі „Бондарівна“ Карпенка-Карого; в Кіїві „Мартин Боруля“, „Сто тисяч“, „Наймичка“ та „Розумний і дурень“ Карпенка Карого, „По ревізії“ та „Дай серцю волю, заведе в неволю“ Кропивницького, „Зимовий вечір“ Старицького; в Полтаві „Ніч під Івана Купала“ Старицького; в Таганчі (село в Київщині) селяне виставили „Сто тисяч“ та „Мартина Борулю“; в Харькові „Сватання на Гончарівці“, „За двома зайцями“, „Невольник“ і „Дай серцю волю“; салдати виставляли „Кума-мірошника“; в Ялті „Сватання на Гончарівці“.

С. Є.

В с. Іванівці, повіту Олександровського в Катеринослащині дали виставу самі селяне; на жаль, видно, нікому порадити їм для вистави щось путнє, і селяне мусіли дивитись на таку дурницю, як водевіль Сластина „Лю-

биш зморозину; люби й оскомину“.

С. Є.

Статя про український театр.

В ч. 1189 часописі „Югъ“ д. Ков.-Кол. надрукував статю „Малорусский театр и его жрецы“, в якій переказав зміст статі Хоткевича з „Л.-Н. Вістника“. С. Є.

Заборона українських вистав у Чернигові.

В Чернигові аматори мали виставити з якоюсь добродійною метою драму Старицького „Не судилось“. Коли все для вистави було вже готове, несподівано від адміністрації прийшов наказ, яким заборонено не тільки сю виставу, але й усі взагалі українські вистави в Чернигові. (С.-Петербур. Вѣдомости, ч. 73).

С. Є.

Заборона української пєси.

Міністер внутрішніх справ заборонив виставляти драму Захаренка „Закльована голубка“ („Югъ“ ч. 1179). Причина заборони — ультра-реалістична постановка сїєї пєси (надто сцена кари на горло), що мала дуже шкідливий вплив на здоровлє глядачів (дивись замітку „Шкідливий реалізм“ в попередній кн. „Вістника“).

С. Є.

IV. З громадського життя.

Українські переселенці.

Нам пишуть із Москви: В 121 числі „Русскихъ Вѣдомостей“ з д. 17 травня містив ся ось який сумний допис із Рузи, повітового міста московської губернії: „Сими днями дісталось сюди декілька душ Українців з Полтавщини, маючи на меті купити тут ґрунт, щоб там оселитись. Вони, виявляєть ся, мали деякі відомости, що в сьому повіті продаєть ся один маєток, але не знали ані де саме знахо-

дять ся той масток, ані чий він. З допитів вияснилось ось що: Диякон з їхнього села, їдучи в зимі залізницею, випадково довідав ся від своєї сусіди, що вона продає ґрунт у Руаському повіті. Отсю коротеньку звістку диякон переказав своїм землякам і ось тепер у веслу поехали вони в далеку Московщину „відшукати тую панну, що ґрунт продає“. Найшения її, на превеликий жаль, диякон забув. Декілько днів марно тинялись по нашому місту Українці: розпити та шуканина не довели до нічого. Як же-ж до того вони з Росіянами розумілись погано, то були-б запевне повернулись до дому ні з чим, коли-б їх не заратував був щасливий випадок: придивляючись до всіх будівель нашого міста, що траплялись їм на дорозі, вони в одній завважили, з тих прикмет, які диякон їм на признаку був дав, „свою панну“. Се — місцева крамарка Парфенова. Вони радісно оточили її, нагадали їй за диякона, ще й листа від його доручили. Парфенова теж зріділа на несподіваних покупців. Ґрунт, що вона продає, знаходиться біля села Березцова, Руаського повіту. Володарка кладе йому ціну 14 тисяч карбованив, Українці дають 12 тисяч. Тепереньки вони відїхали на декілько день до дому, щоб порадитись із громадою. Та певне, що якось прийдуть до згоди.

Петро Черкидько-Ніженець.

Селянські спілки в Англії.

Микола Левітський, відомий організатор спілок, недавно дістав запитання від одного Англічанина прибути в Англію для засновання й там хліборобських спілок. Англічанин той заснував уже в Ірлян-

дії одну хліборобську спілку з 50 людей, користуючись спілковою умовою д. Левітського, і пропагує ідею спілок серед хліборобів у Англії, Канаді та Австралії („Югъ“ ч. 1199).

С. Є.

Відхід з посади О. О. Русова. О. О. Русов, завідуючий Полтавським статистичним бюро губерньського Земства, автор цінних праць з поля статистики і відомий український діяч, залишає свою посаду з причин, відомих... урядови російському.

С. П-ра.

Посмертна згадка. 2 травня помер С. А. Рачинський. Небіжчик був у 60-их р. гарним професором ботаніки в Московському університеті. Від 1867 р. він залишив професуру і присвятив себе всього справі народної просвіти. З незвичайною енергією й любов'ю він працював у побудованій ним школі в с. Татеві, Смоленської губ. більше 30 років. Був прихильником „церковних шкіл“ і їх оборонцем — власне безпідставним і даремним — у часописах. Відомий також, як автор багатьох творів з поля педагогіки, в яких він теж проводить свої ультра-церковні погляди. Найбільшою популярністю користується його: „Сельская Школа“.

С. П-ра.

У. Від Редакції.

О. Л. у Празі. За посилки щиро дякуємо. Нам було-б дуже пожадано дати нашим читачам докладний огляд партійного та громадського життя Чехів, їх праці на полі народної освіти, публіцистики, науки. Чи не взялись би Ви до якої роботи? Переклади статей про славу літературу будуть швидко поміщені.

Вн. П. III—о, В. Прислани Вами вірші не будуть друковані.